

Ace Millenkovski
Dejan Nakovski

Vesna Tomovska
Cveta Gjorgjievska

GJEOGRAFIJA

për vitin II (dytë)
të gjimnazit

ARS
studio

GJEOGRAFIA për vitin II (dytë) të gjimnazit

Autorë:

Prof. dr. Ace Millenkovski
Prof. dr. Dejan Nakovski
Vesna Tomovska
Cveta Gjorgjievska

Recensentë:

Prof. dr. Resul Hamiti
Prof. dr. Cane Koteski
Risto Grujovski

Titulli original:

ГЕОГРАФИЈА за II (втора) година гимназиско образование
проф. д-р Аце Миленковски
проф. д-р Дејан Наковски
Весна Томовска
Цвета Ѓорѓиевска

Përkthyer nga gjuha maqedonase: Atfi Fetai

Lektor: Mirsad Rakipi

Redaktim profesional: Lindihana Hamiti

Redaktor: Atfi Fetai

Përpunimi kompjuterik, ilustrimet, kopertina dhe dizajni: Mr. Marina Stojmirova, Vesna Depinovska – ARS STUDIO

Rregullimi grafik dhe teknik: Vesna Depinovska – ARS STUDIO

Shtyp: Poliesterdej, rr. Sefedin Nuredini nr. 10, Zona Industriale Vizbeg, 1000 Shkup

Tirazhi: 1900

Vendi dhe viti i botimit: Shkup, viti 2026

Botues: ARS STUDIO, Rr. Maksim Gorki nr. 31a-2, 1000 Shkup

© ARS STUDIO Shkup, 2026

Të gjitha të drejtat e rezervuara. Asnjë pjesë e këtij libri nuk mund të ribotohet, të shumëzohet ose të përdoret në asnjë formë ose me asnjë mjet elektronik, mekanik ose tjetër të njohur tani ose në të ardhmen, duke përfshirë fotokopjimin dhe regjistrimin ose në ndonjë sistem për ruajtjen dhe marrjen e informacioneve, pa lejen me shkrim nga botuesit.

Me Vendim për miratimin dhe përdorimin e tekstit shkollor për lëndën mësimore GJEOGRAFIA për vitin II të gjimnazit të reformuar nr. 26-643/1 të datës 21.05.2026, të sjellë nga Komisioni Kombëtar për Tekste Shkollore.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

91(075.3)

GJEOGRAFIA për vitin II (dytë) të gjimnazit / [autorë Ace Millenkovski ... и др. ; përkthyer nga gjuha maqedonase Atfi Fetai] . - Shkup : Ars studio, 2026. - 150 стр. : илустр. ; 29 см

Превод на делото: Географија за II (втора) година гимназиско образование / Аце Миленковски, Дејан Наковски, Весна Томовска, Цвета Ѓорѓиевска. - Други автори: Dejan Nakovski, Vesna Tomovska, Cveta Gjorgjievska. -

Библиографија: стр. 150

ISBN 978-608-239-541-8

1. Millenkovski, Ace [автор] 2. Nakovski, Dejan [автор] 3. Tomovska, Vesna [автор] 4. Gjorgjievska, Cveta [автор]

COBISS.MK-ID 69197573

PARATHËNIE

Teksti shkollor i **Gjeografisë për vitin II të arsimit gjimnazial** është përgatitur në përputhje me programin mësimor të miratuar nga Byroja për Zhvillimin e Arsimit dhe përfaqëson një mjet ndihmës mësimor bashkëkohor, qëllimi i të cilit është thellimi i njohurive gjeografike dhe zhvillimi i mendimit analitik, kritik dhe hapësinor të nxënësit. Përmbajtjet në tekstin shkollor janë të organizuara në tri njësi tematike, të cilat mundësojnë studimin sistematik dhe logjik të proceseve gjeografike në nivel evropian dhe kombëtar.

Në kuadër të **temës së parë – Dinamika rajonale dhe sfidat bashkëkohore të Evropës**, nxënësit do të njohin konceptin e rajonit, llojet e rajoneve në Evropë dhe faktorët e zhvillimit rajonal. Vëmendje e veçantë i kushtohet pabarazive rajonale, rolit të faktorëve ekonomikë, shoqërorë dhe natyrorë, si dhe sfidave bashkëkohore me të cilat përballen rajonet evropiane, si ndryshimet klimatike, migrimet, proceset demografike dhe zhvillimi i qëndrueshëm.

Tema e dytë – Teknologjia, infrastruktura dhe zhvillimi digjital i rajoneve evropiane trajton rëndësinë e infrastrukturës transportuese, sociale dhe digjitale, si dhe rolin e teknologjive të reja dhe digjitalizimit në zhvillimin rajonal. Në këtë temë nxënësit fitojnë njohuri për rrjetet bashkëkohore të transportit, qytetet inteligjente, transformimin digjital, sistemet e informacionit gjeografik (GIS) dhe teledeteksionin (remote sensing) si mjete për analizë, planifikim dhe menaxhim të qëndrueshëm të hapësirës.

Tema e tretë i kushtohet Republikës së Maqedonisë së Veriut, ku nxënësit do të thellojnë njohuritë e tyre për pozitën gjeografike, kushtet natyrore, popullsinë, veprimtaritë ekonomike dhe zhvillimin rajonal të shtetit. Një theks i veçantë vihet mbi dallimet rajonale brenda vendit, potencialet zhvillimore, infrastrukturën dhe rolin e Maqedonisë së Veriut në një kontekst më të gjerë evropian dhe rajonal. Përmes kësaj teme, nxënësit lidhin teorinë me proceset reale hapësinore në shtetin e tyre.

Teksti shkollor është konceptuar në atë mënyrë që lidh **proceset gjeografike natyrore dhe shoqërore**, mundëson krahasimin midis rajoneve të ndryshme dhe nxit mësimin aktiv përmes punës me harta, tabela, shembuj nga praktika dhe detyra kërkimore. Përmbajtjet janë të përshtatura me qasjen bashkëkohore të bazuar në kompetenca dhe synojnë zhvillimin e njohurive funksionale të zbatueshme në jetën e përditshme. Me nocione të përcaktuara qartë, aktivitete gjatë orës mësimore dhe për punë të pavarur, pyetje për verifikimin e njohurive dhe shembuj nga hapësira reale, teksti shkollor kontribuon në zhvillimin e **shkathtësive gjeografike (shkrim-leximit gjeografik), mendimit kritik, kompetencave digjitale dhe një marrëdhënieje të përgjegjshme ndaj hapësirës dhe mjedisit jetësor**, duke i përgatitur nxënësit për arsimimin e mëtejshëm dhe pjesëmarrjen aktive në shoqëri.

Autorët

UDHËZUES PËRMES LIBRIT SHKOLLOR

Mirë se vini në këtë eksplorim gjeografik!

Ky libër shkollor nuk është thjesht një libër i zakonshëm – ai është udhërrëfyesi juaj përmes maleve, deteve, lumenjve dhe kontinenteve.

Bëhuni gati të hulumtoni, të bëni pyetje dhe të zbuloni fakte të jashtëzakonshme për botën që na rrethon!

Si ta përdorësh tekstin shkollor?

Kapitujt dhe temat:

Teksti shkollor është i ndarë në pjesë, secila e kushtuar një teme të caktuar (kontinentet, lumenjtë, brezat klimatikë e të ngjashme).

Aktivitetet hyrëse:

Secili mësim fillon me një aktivitet hyrës, i cili ka për qëllim që në mënyrë interaktive t'ju njohë me materialin që do të studiohet në atë njësi mësimore.

Koncepte kyçe gjeografike:

Rajon
Zhvillim rajonal
Ndryshime rajonale
Zhvillim i pabarabartë

DINAMIKA RAJONALE DHE SFIDAT BASHKËKOHORE TË EVROPËS

KUPTIMI PËR RAJONIN DHE ZHVILLIMIN RAJONAL NË EVROPË

Mendoni se ku do të dëshironit të jetonit: në një rajon urban të zhvilluar apo në një rajon rural? Çfarë mendoni se është më e rëndësishme në zhvillimin e një rajoni: natyra apo shoqëria?

Kur flasim për Evropën, më së shpeshti mendojmë për shtete, lufja dhe kryeqytete. Evropa nuk është vetëm një bashkësi shtetesh, ajo është një **mosaic rajonesh të ndryshme**, të cilat ndryshojnë sipas kushteve natyrore, mënyrës së jetesës, aktiviteteve ekonomike dhe shkallës së zhvillimit. Ashtu si në klasën e 7-të, edhe këtu jeni nga kuptimi i rajonit, por tani analizojmë nga një këndvështrim tjetër: jo vetëm se çfarë është rajoni, por edhe si zhvillohet dhe pse të gjitha rajonet nuk zhvillohen me të njëjtin dinamizëm. Disa pjesë të Evropës janë shumë të zhvilluara, me infrastrukturë moderne, ekonomi të forta dhe standard të lartë jetësor. Të tjera, në gjatë të përballen me papunësi, shpërngulje dhe zhvillim më të dobët ekonomik. Këto ndryshime nuk janë të rastësishme, por janë rezultat i proceseve afatgjate që studion gjeografia.

Rajoni është një pjesë e hapësirës që veçohet nga zonat tjera sipas disa karakteristikave të përbashkëta. Këto karakteristika mund të jenë natyrore, ekonomike, kulturore ose administrative. Një rajoni konsiderohet si **zonë dinamike**, në të cilën ekziston një ndërveprim i vazhdueshëm midis natyrës, popullsisë dhe ekonomisë. Rajoni nuk është një "hapësirë e ngjirë", por një hapësirë që ndryshon, disa rajone zhvillohen, të tjerat mbeten prapa, ndërsa të tretat pësojnë të përmirësuar zhvillimin e tyre përmes politikave dhe programeve të ndryshme. Kur behet fjalë për **rajonet në Evropë**, ne nuk nënkuptojmë vetëm ndarjen gjeografike, por edhe strukturën hapësimore, ekonomike dhe sociale të kontinentit.

Zhvillimi rajonal përfaqëson një provë të përmirësimit të kushteve ekonomike, sociale dhe hapësimore në rajon, me qëllim përmirësimin e cilësorisë së popullsisë. Në përshkrim të përmirësimit të mundësive ekonomike, zhvillimit të infrastrukturës, rritjes së punësimit, mirëqenies dhe arsimit dhe shërbimeve si dhe mbrojtjes e mjedisit jetësor.

Harta e Evropës

Shiko hartën e Evropës! Cilat pjesë të Evropës mendon se janë më të zhvilluara? Cilat rajone përballen me sfida më të mëdha zhvillimore? Si mendon se zhvillimi rajonal ndikon në jetën e përditshme të njerëzve?

10

Koncepte kyçe gjeografike:

Në secilin mësim do të gjeni fjalët më të rëndësishme për temën. Mbajini mend ato, sepse do t'ju ndihmojnë gjatë mëimit!

DINAMIKA RAJONALE DHE SFIDAT BASHKËKOHORE TË EVROPËS

Zhvillimi rajonal nuk zhvillohet njëjloj kudo. Në Evropë ekzistojnë **dallime të rëndësishme rajonale**, gjë që çon në shfaqjen e **zhvillimit të pabarabartë**. Disa rajone janë ekonomisht të forta dhe konkurruese, ndërsa të tjerat kanë nevojë për mbështetje shtesë për të arritur një nivel të ngjashëm zhvillimi.

Zhvillimi i pabarabartë nënkupton që rajonet nuk përparojnë me të njëjtën shpejtësi dhe nuk disponojnë të njëjtat mundësi. Ky proces mund të çojë në: përqendrimin e popullsisë dhe kapitalit në rajone të caktuara, largim pas dore të zonave rurale dhe periferike; migrime drejt rajoneve më të zhvilluara. Përkundrazi, **zhvillimi i barabartë** ka për qëllim krijimin e një zhvillimi më të balancuar në hapësirë, në mënyrë që të gjitha rajonet të kenë mundësi për përparim. Kjo nuk do të thotë se të gjitha rajonet do të jenë të njëjta, por se do të kenë **qasje në kushtet themelore për zhvillim dhe jetesë dinjtoze**.

Në procesin e zhvillimit një rol të rëndësishëm luan edhe **zhvillimi lokal**, i cili i referohet përparimit të zonave më të vogla si qytetet, komunat ose komunitetet lokale. Zhvillimi lokal shpesh është hapi i parë drejt një **zhvillimi rajonal** më të gjërë, pasi komunitetet e forta lokale kontribuojnë në zhvillimin e të gjithë rajonit. Prandaj, zhvillimi rajonal nuk mund të imagjinohet pa pjesëmarrjen aktive të popullsisë lokale, institucioneve dhe subjekteve ekonomike.

Proceset bashkëkohore të zhvillimit rajonal në Evropë janë të lidhura ngushtë me **Bashkimin Evropian** dhe procesin e integritetit ekonomik. Përmes politikave të përbashkëta, bashkëpunimit dhe mbështetjes financiare, Bashkimi Evropian përpiqet të zvogëlojë dallimet rajonale dhe të rrisë konkurrueshmërinë e rajoneve evropiane.

Një nga konceptet kyçe në këtë kontekst është **kohezioni**, që nënkupton synimin drejt lidhjes sociale, ekonomike dhe territoriale të rajoneve. Përmes **politikave të ndryshme rajonale dhe programeve të BE-së**, synohet të rritet përmirësimi i rajoneve në pak të zhvilluara dhe të krijohen kushte më të mira për jetë dhe punë.

Zgjidh një rajon evropian dhe shkruaj një përshkrim të shkurtër! A është ai, sipas teje, i zhvilluar në mënyrë të barabartë apo të pabarabartë, cilet faktorë mendon se kanë ndikuar në zhvillimin e tij, si dhe si pasqyrohet zhvillimi rajonal në jetën e popullsisë?

Harta e Bashkimit Evropian

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson rajoni në gjeografinë bashkëkohore?
2. Si e shpjegojmë konceptin e zhvillimit rajonal?
3. Çfarë do të thotë zhvillim i pabarabartë dhe si manifestohet ai në Evropë?
4. Cili është ndryshimi midis zhvillimit lokal dhe atij rajonal?
5. Pse zhvillimi rajonal është i rëndësishëm për konkurrueshmërinë dhe kohezionin në Evropë?

11

Detyra praktike dhe eksperimente:

Disa pjesë do t'ju inkurajojnë të bëni një detyrë ose një eksperiment të vogël. Provojini ato – kështu mësohet më së miri!

Hulumto!

Këto pjesë do t'ju ndihmojnë të mendoni si një studiues i vërtetë!
Provo, përpiku t'u përgjigjesh pyetjeve ose të gjejsh informacione
shitesë në atlasin tënd gjeografik dhe në faqet gjeografike në
internet!

Fakte argëtuese dhe kuriozitete:

Do të gjeni fakte interesante për gjeografinë që do t'ju ndihmojnë të kuptoni botën rreth jush.

VECORITË GJEOGRAFIKE TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT

VECORITË GJEOGRAFIKE TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT

PROCESET GJEO MORFOLOGJIKE DHE FORMAT E RELIEVIT

Cilat janë forcat e jashtme?
Cili është ndikimi i tyre mbi relievin?

Nën ndikimin e forcave të jashtme, format kryesore të relievit, si malet dhe fushëgropat, ndryshuan dhe u krijuan forma të reja më të vogla specifike. Formimi i tyre, kryesisht është i lidhur me proceset gjeomorfologjike të **erozionit** (abraziv, fluvial, karstik, akullnajor...) dhe **akumulimit**.

Sipas kohës së krijimit, format e relievit ndahen në: **të vjetra (paleoreliev)** dhe **të reja (neoreliev)**. Format më karakteristike të paleorelievit të ruajtura të ne janë mbetjet nga luginat para-lumore, gjegjësisht luginat e para-ligënore. Ato janë në fakt terraca lumore nga luginat e vjetra lumore që kanë ekstruuar përpara copëtimit të masës së vjetër ballkanike. Ateherë mjeti lumor ishte shumë më ndryshe nga ky i sotmi.

Forma të tilla të paleorelievit nga luginat e vjetra lumore janë **qafat malore**, të cilat përfaqësojnë pjesë me të ulëta midis maleve dhe janë kalime natyrore nga njëra fushëgropë në tjetrën. Të tilla janë, për shembull: **Strazha** (midis fushëgropës së Pollogut dhe Kërçovës), **Preseka** (midis fushëgropës së Kërçovës dhe Dibres), **Pletvar** (midis Pellagoris dhe Anavardanit) e shumë të tjera. Qafat malore janë të rëndësishme për trafikullimin e rrugëve dhe lidhjen e rajoneve të ndryshme me rrugë dhe hekurudha.

Format abrazive të relievit janë krijuar kur pothuajse i gjithë territori i Maqedonisë së Veriut ishte i mbuluar me ujërat e Detit të Paleogjenit. Me tërhiqjen graduale të tij drejt jugut, fushëgropa e Shkupit dhe e Pollogut u kthyen në gjire të tij, ndërsa më vonë në ligene. Me veprimin abraziv të valëve të ujit të detit dhe të ligeneve nëpër luginat, ndeshen forma të vjetra abrazive të relievit, si: terraca ligënore, shkëmbinj të lartë (klifet), sedimente ligënore. Edhe sot, nën ndikimin e ujit të ligeneve tona, ende krijohen forma të reja abrazive në relievin, kuptohet, me një intensitet shumë më të ngadalte.

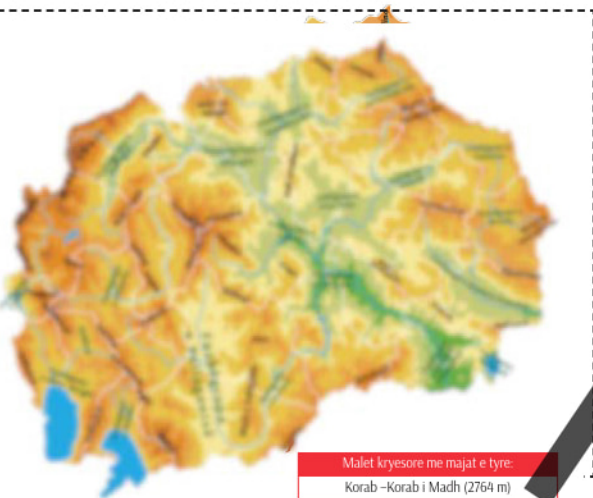
Paraqitje skematike e një qafe malore (pika e kuqe është qafa malore midis dy fushëgropave të lidhura me vijën e kuqe).

Koncepte kryesore gjeografike:

Proceset gjeomorfologjike:
Erozioni
Akumulimi
Vullkanizmi
Tërmetet
Rrëshqitjet e dheut

Erozion – proces gjeomorfologjik i shpërbërjes, shkatërrimit dhe gërryerjes së materialit.

Akumulim – proces gjeomorfologjik i depozitimit (shtresimit) të materialit të shkatërruar.

Malet dhe fushëgropat në Maqedoninë e Veriut

Diskutoni për ndryshimet midis maleve të vjetra grumbullore dhe maleve të reja vargmalore!

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Çfarë relievi dominon në vendin tonë?
2. Nën çfarë ndikimesh është formuar relievi?
3. Në cilat rajone malore bëjnë pjesë malet dhe fushëgropat?

Shkruani një tekst për ndonjë mal tonin që keni vizituar dhe krahasoni përshtypjet tuaja!

96

Ilustrime dhe harta:

Përdorni hartat për një kuptim më të mirë të lokacioneve!

Shikoni me vëmendje ilustrimet – ato do t'ju ndihmojnë ta mbani mend materialin vizualisht!

Roli yt si hulumtues!

Bëhu kurioz (e)! Mos u frikëso kurrë të pyesësh „PSE?“ ose „SI?“

Lidhe atë që mëson me jetën reale – vëzhgo kushtet atmosferike, hartat dhe udhëtimet!

Përdor atlasin, internetin dhe burime të tjera informacioni për të mësuar edhe më shumë!

Mbaj mend:

Gjeografia është kudo rreth teje! Ndiq kuriozitetin tënd dhe shijoje këtë udhëtim nëpër botë!

97

PËRMBAJTJA

DINAMIKA RAJONALE DHE SFIDAT BASHKËKOHORE TË EVROPËS

KUPTIMI PËR RAJONIN DHE ZHVILLIMIN RAJONAL NË EVROPË.....	10
LLOJET E RAJONEVE NË EVROPË.....	12
FAKTORËT NATYRORË TË ZHVILLIMIT RAJONAL.....	14
FAKTORËT SHOQËRORË TË ZHVILLIMIT RAJONAL.....	17
RAJONET INDUSTRIALE DHE BUJQËSORE NË EVROPË.....	20
PABARAZITË RAJONALE NË EVROPË: RAJONE TË ZHVILLUARA DHE MË PAK TË ZHVILLUARA	23
DALLIMET RAJONALE NË EVROPË: EVROPA PERËNDIMORE, LINDORE, VERIORE DHE JUGORE.....	27
GADISHULLI BALLKANIK DHE SKANDINAV – NGJASHMËRITË DHE DALLIMET NË ZHVILLIM	31
HAPËSIRA KULTURORE E EVROPËS: KULTURAT LOKALE, TRADITAT DHE DIVERSITETI KULTUROR.....	34
TURIZMI SI FAKTOR I ZHVILLIMIT RAJONAL: TURIZMI LOKAL, MASIV DHE I QËNDRUESHËM.....	37
GLOBALIZIMI DHE NDRYSHIMET KULTURORE: DIFUZIONI KULTUROR DHE HOMOGJENIZIMI	41
TRENDET GLOBALE NË TURIZËM DHE NDIKIMI I TYRE MBI ZHVILLIMIN RAJONAL.....	44
SFIDAT GLOBALE DHE NDRYSHIMET KLIMATIKE NË EVROPË.....	48
MIGRACIONET DHE PLAKJA DEMOGRAFIKE: SFIDAT PËR RAJONET EVROPIANE	51
KONKURRENCA EKONOMIKE DHE VARËSIA ENERGJETIKE NË EVROPË.....	54
POLITIKAT EVROPIANE DHE ZGJIDHJET E QËNDRUESHME PËR ZHVILLIM RAJONAL.....	56

TEKNOLOGJIA, INFRASTRUKTURA DHE ZHVILLIMI DIGJITAL I RAJONEVE EVROPIANE

ZHVILLIMI INFRASTRUKTUROR DHE KOMUNIKIMI RAJONAL NË EVROPË	60
INFRASTRUKTURA E TRANSPORTIT NË RAJONET EVROPIANE: RRUGËT, HEKURUDHAT, AEROPORTET DHE PORTET	62
INFRASTRUKTURA SOCIALE DHE E MENÇUR – CILËSIA E JETËS DHE NDËRLIDHJA DIGJITALE	67
TEKNOLOGJITË E REJA DHE TRANZICIONI DIGJITAL I RAJONEVE EVROPIANE	69

ZBATIMI I TEKNOLOGJIVE TË REJA NË ANALIZËN E HAPËSIRËS, POPULLSISË DHE BURIMEVE NATYRORE.....	72
INFRASTRUKTURA E INTERNETIT DHE STRATEGJIA DIGJITALE E BASHKIMIT EVROPIAN.....	74
RRJETI DIGJITAL, SIGURIA KIBERNETIKE DHE PABARAZIA DIGJITALE NË EVROPË.....	76
ALFABETIZMI DIGJITAL, E-QEVERISJA DHE SOLIDARITETI DIGJITAL – MUNDËSI TË BARABARTA NË EVROPË.....	78

VEÇORITË GJEOGRAFIKE TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT 80

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA E REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT	82
POZITA GJEOSTRATEGJIKE DHE KORRIDORET E TRANSPORTIT NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT	85
EVOLUCIONI TEKTONIK DHE STRUKTURA GJEOLOGJIKE	87
GJEODIVERSITETI.....	90
RELIEVI DHE PROCESET GJEOMORFOLOGJIKE	93
PROCESET GJEOMORFOLOGJIKE DHE FORMAT E RELIEVIT	97
RAJONET KLIMATIKE.....	101
NDRYSHIMET KLIMATIKE.....	105
HIDROGRAFIA DHE GJENDJA EKOLOGJIKE E UJËRAVE.....	110
LUMENJTË DHE LIQENET.....	113
BIODIVERSITETI DHE ZONAT E MBROJTURA.....	118
ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM DHE TRANZICIONI ENERGJETIK.....	125
TRANZICIONI ENERGJETIK DHE BURIMET E RINOVUESHME TË ENERGJISË.....	128
VEÇORITË DEMOGRAFIKE DHE STRUKTURAT E POPULLSISË	130
LËVIZJET MIGRUESE	133
URBANIZIMI DHE QENDRAT URBANE	135
VENDBANIMET RURALE DHE SFIDAT E TYRE.....	138
REPUBLIKA E MAQEDONISË SË VERIUT NË KONTEKST RAJONAL DHE GLOBAL.....	140
RAJONET PLANIFIKUESE DHE POTENCIALI EKONOMIK.....	143

DINAMIKA RAJONALE DHE SFIDAT BASHKËKOHORE TË EVROPËS

Pse disa rajone evropiane zhvillohen më shpejt se të tjerat? Si teknologjia, turizmi, migracionet dhe ndryshimet klimatike ndryshojnë pamjen dhe rolin e hapësirës evropiane? Evropa është një kontinent me dallime të mëdha, por edhe me një lidhje të fortë mes rajoneve. Në këtë temë do të zbulojmë se si faktorët natyrorë dhe shoqërorë formësojnë zhvillimin rajonal dhe me çfarë sfidash bashkëkohore përballen rajonet evropiane në botën dinamike të së sotmes. Qëllimi i temës është që nxënësit të kuptojnë shkaqet e ndryshimeve rajonale në Evropë, të analizojnë sfidat bashkëkohore dhe të shqyrtojnë rolin e zhvillimit rajonal në përmirësimin e cilësisë së jetës.

ARS STUDIO

KUPTIMI PËR RAJONIN DHE ZHVILLIMIN RAJONAL NË EVROPË

Mendoni se ku do të dëshironit të jetonit: në një rajon urban të zhvilluar apo në një rajon rural? Çfarë mendoni se është më e rëndësishme për zhvillimin e një rajoni: natyra apo shoqëria?

Kur flasim për Evropën, më së shpeshti mendojmë për shtete, kufij dhe kryeqytete. Evropa nuk është vetëm një bashkësi shtetesh, ajo është një **mozaik rajonesh të ndryshme**, të cilat ndryshojnë sipas kushteve natyrore, mënyrës së jetesës, aktiviteteve ekonomike dhe shkallës së zhvillimit. Ashtu si në klasën e 7-të, edhe këtu nisemi nga kuptimi i **rajonit**, por tani analizojmë nga një këndvështrim tjetër: jo vetëm se çfarë është rajoni, por edhe si zhvillohet dhe pse të gjitha rajonet nuk zhvillohen me të njëjtin dinamik. Disa pjesë të Evropës janë shumë të zhvilluara, me infrastrukturë moderne, ekonomi të fortë dhe standard të lartë jetësor. Të tjerat megjithatë përballen me papunësi, shpërngulje dhe zhvillim më të dobët ekonomik. Këto ndryshime nuk janë të rastësishme, por janë rezultat i proceseve afatgjate që studiojmë gjeografia.

Rajoni është një pjesë e hapësirës që veçohet nga zonat tjera sipas disa karakteristikave të përbashkëta. Këto karakteristika mund të jenë natyrore, ekonomike, kulturore ose administrative. Këtu rajoni konsiderohet si **zonë dinamike**, në të cilën ekziston një ndërveprim i vazhdueshëm midis natyrës, popullsisë dhe ekonomisë. Rajoni nuk është një "hapësirë e ngjirë", por një hapësirë që ndryshon, disa rajone zhvillohen, të tjerat mbeten prapa, ndërsa të tretat përpiqen të përmirësojnë zhvillimin e tyre përmes politikave dhe programeve të ndryshme. Kur bëhet fjalë për **rajonet në Evropë**, ne nuk nënkuptojmë vetëm ndarjen gjeografike, por edhe strukturën hapësimore, ekonomike dhe sociale të kontinentit.

Zhvillimi rajonal përfaqëson një proces të përmirësimit të kushteve ekonomike, sociale dhe hapësimore në rajon, me qëllim përmirësimin e cilësisë së jetesës së popullsisë. Ai përfshin: përmirësimin e mundësive ekonomike; zhvillimin e infrastrukturës; nritjen e punësimit; avancimin e arsimit dhe shërbimeve si dhe mbrojtjen e mjedisit jetësor.

Shiko hartën e Evropës! Cilat pjesë të Evropës mendon se janë më të zhvilluara? Cilat rajone përballen me sfida më të mëdha zhvillimore? Si mendon se zhvillimi rajonal ndikon në jetën e përditshme të njerëzve?

Zhvillimi rajonal nuk zhvillohet njëloj kudo. Në Evropë ekzistojnë **dallime të rëndësishme rajonale**, gjë që çon në shfaqjen e **zhvillimit të pabarabartë**. Disa rajone janë ekonomikisht të forta dhe konkurruese, ndërsa të tjerat kanë nevojë për mbështetje shtesë për të arritur një nivel të ngjashëm zhvillimi.

Zhvillimi i pabarabartë nënkupton që rajonet nuk përparojnë me të njëjtën shpejtësi dhe nuk disponojnë të njëjtat mundësi. Ky proces mund të çojë në: përqendrimin e popullsisë dhe kapitalit në rajone të caktuara; lënien pas dore të zonave rurale dhe periferike; migrime drejt rajoneve më të zhvilluara. Përkundrazi, **zhvillimi i barabartë** ka për qëllim krijimin e një zhvillimi më të balancuar në hapësirë, në mënyrë që të gjitha rajonet të kenë mundësi për përparim. Kjo nuk do të thotë se të gjitha rajonet do të jenë të njëjta, por se do të kenë **qasje në kushtet themelore për zhvillim dhe jetesë dinjitoze**.

Në procesin e zhvillimit një rol të rëndësishëm luan edhe **zhvillimi lokal**, i cili i referohet përparimit të zonave më të vogla si qytetet, komunat ose komunitetet lokale. Zhvillimi lokal shpesh është hapi i parë drejt një **zhvillimi rajonal** më të gjerë, pasi komunitetet e forta lokale kontribuojnë në zhvillimin e të gjithë rajonit. Prandaj, zhvillimi rajonal nuk mund të imagjinohet pa pjesëmarrjen aktive të popullsisë lokale, institucioneve dhe subjekteve ekonomike.

Proceset bashkëkohore të zhvillimit rajonal në Evropë janë të lidhura ngushtë me **Bashkimin Evropian** dhe procesin e integritimit ekonomik. Përmes politikave të përbashkëta, bashkëpunimit dhe mbështetjes financiare, Bashkimi Evropian përpiqet të zvogëlojë dallimet rajonale dhe të rrisë konkurrueshmërinë e rajoneve evropiane.

Një nga konceptet kyçe në këtë kontekst është **kohezioni**, që nënkupton synimin drejt lidhjes sociale, ekonomike dhe territoriale të rajoneve. Përmes **politikave të ndryshme rajonale dhe programeve të BE-së**, synohet të rritet përmirësimi i rajoneve më pak të zhvilluara dhe të krijohen kushte më të mira për jetë dhe punë.

Zgjidh një rajon evropian dhe shkruaj një përshkrim të shkurtër! A është ai, sipas teje, i zhvilluar në mënyrë të barabartë apo të pabarabartë, cilët faktorë mendojnë se kanë ndikuar në zhvillimin e tij, si dhe si pasqyrohet zhvillimi rajonal në jetën e popullsisë?

Harta e Bashkimit Evropian

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson rajoni në gjeografinë bashkëkohore?
2. Si e shpjegojmë konceptin e zhvillimit rajonal?
3. Çfarë do të thotë zhvillim i pabarabartë dhe si manifestohet ai në Evropë?
4. Cili është ndryshimi midis zhvillimit lokal dhe atij rajonal?
5. Pse zhvillimi rajonal është i rëndësishëm për konkurrueshmërinë dhe kohezionin në Evropë?

LLOJET E RAJONEVE NË EVROPË

Krahaso një rajon të zhvilluar (p.sh.: Bavarinë ose Lombardinë) me një rajon evropian më pak të zhvilluar; përcakto cilët faktorë kanë kontribuar në zhvillimin e tyre të ndryshëm; mendo se si politikat rajonale mund të ndihmojnë në zvogëlimin e dallimeve!

Sipas karakteristikave natyrore dhe kulturore, Evropa mund të ndahet në **Evropën Veriore, Jugore, Perëndimore, Qendrore dhe Lindore**. Kjo ndarje na ndihmon ta kuptojmë më lehtë shumëllojshmërinë në kontinentin evropian. Por, nëse sot e shikojmë Evropën përmes ekonomisë, standardit të jetesës dhe zhvillimit, do të vërejmë se **kufijtë e rajoneve nuk janë vetëm gjeografikë**. Disa rajone janë ekonomikisht të forta dhe konkurruese, ndërsa të tjerat përballen me vështirësi zhvillimore. **Rajonet në Evropë dallohen jo vetëm sipas pozitës gjeografike dhe natyrës, por edhe sipas zhvillimit të tyre, rolit në ekonominë evropiane dhe lidhjes së tyre me politikat rajonale.**

Evropa është një kontinent me histori të gjatë demografike, aktivitete ekonomike dhe ndryshime politike. Për këtë arsye, sot në Evropë ekzistojnë **lloje të ndryshme rajonesh**. Disa rajone janë zhvilluar herët, falë pozitës së përshtatshme gjeografike, qasjes në burime dhe industrializimit të hershëm. Rajone të tjera, megjithatë, më vonë janë përfshirë në zhvillime ekonomike ose kanë qenë të ngarkuara me sfida historike dhe politike. Kjo ka çuar në **zhvillim të pabarabartë** në hapësirën evropiane.

Në Evropë mund të dallojmë **rajone të zhvilluara**, të cilat dallohen për nivel të lartë të prodhimit, inovacionit dhe standardit të jetesës dhe **rajone më pak të zhvilluara**, të cilat kanë nevojë për mbështetje shtesë për progres ekonomik dhe social.

Rajonet e zhvilluara shpesh karakterizohen nga: industri e zhvilluar dhe shërbime, infrastrukturë e zhvilluar, popullsi me arsim të lartë, konkurrencë e madhe ekonomike. Shembuj të rajoneve të tilla janë **Bavaria** në Gjermani dhe **Lombardia** në Itali. Këto rajone kanë arritur të realizojnë zhvillim rajonal të barabartë, duke kombinuar ekonomi të zhvilluar me nivel të lartë të shërbimeve sociale dhe cilësisë së jetës.

Nga ana tjetër, pjesë të Evropës Jugore dhe Lindore ende përballen me prapambetje ekonomike, migrime dhe mundësi të kufizuara punësimi, gjë që i bën ato shembuj të **rajoneve me zhvillim të pabarabartë**.

Zhvillimi lokal i referohet zhvillimit të zonave më të vogla si qytetet, komunat ose komunitetet

Shtetet evropiane me flamuj

lokale. Ai shpesh fillon me përmirësimin e ekonomisë lokale, infrastrukturës dhe shërbimeve për popullsinë. **Zhvillimi rajonal**, nga ana tjetër, përfshin hapësira më të gjera dhe ka për qëllim bashkimin e iniciativave lokale në një strategji të përbashkët zhvillimore. Kur zhvillimi lokal është i planifikuar dhe i mbështetur mirë, ai kontribuon në zhvillimin e të gjithë rajonit. Rajonet e suksesshme evropiane tregojnë se **zhvillimi lokal dhe ai rajonal janë të ndërlidhur ngushtë** dhe se pa komunitete të forta lokale nuk mund të arrihet një përparim i qëndrueshëm rajonal.

Evropa bashkëkohore zhvillohet në kushte të **integritit ekonomik**, ku shtetet dhe rajonet janë të lidhura përmes tregut të përbashkët, tregtisë dhe investimeve. Kjo ndërlidhje sjell përparësi të shumta, por edhe sfida të reja. Nëse zhvillimi rajonal është i pabarabartë, integrimi ekonomik mund të thellojë edhe më shumë dallimet midis rajoneve. Prandaj, për Evropën është veçanërisht e rëndësishme të sigurojë **zhvillim të barabartë rajonal**, i cili do të kontribuojë në stabilitetin ekonomik, kohezionin social dhe sigurinë politike.

Për të zvogëluar dallimet rajonale, në Evropë zbatohen **politika të ndryshme rajonale**, qëllimi i të cilave është avancimi i rajoneve më pak të zhvilluara dhe rritja e konkurrueshmërisë së tyre. Veçanërisht të rëndësishme janë **programet e BE-së**, si Fondi Evropian për Zhvillim Rajonal dhe programet IPA, të cilat ofrojnë mbështetje financiare për zhvillimin e infrastrukturës, mbështetjen e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme, përmirësimin e arsimit dhe inovacioneve, si dhe fuqizimin e zhvillimit lokal dhe rajonal. Përmes këtyre programeve, Bashkimi Evropian nxit **kohezionin**, përkatësisht zvogëlimin e dallimeve midis rajoneve dhe krijimin e një Evrope më të fortë dhe më konkurruese.

Zgjidh një rajon evropian dhe shkruaj një tekst të shkurtër! A i përket rajoneve të zhvilluara apo më pak të zhvilluara, cili është roli i tij në ekonominë evropiane dhe si ndikon integrimi ekonomik në zhvillimin e tij?

Ndarja rajonale e Evropës

- Evropa Perëndimore
- Evropa Veriore
- Evropa Qendrore
- Evropa Jugore
- Evropa Lindore

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Si dallohen rajonet e zhvilluara nga ato më pak të zhvilluara në Evropë?
2. Pse zhvillimi rajonal është i rëndësishëm për stabilitetin ekonomik dhe politik të Evropës?
3. Cili është ndryshimi midis zhvillimit lokal dhe atij rajonal?
4. Si ndikon integrimi ekonomik mbi nevojën për zhvillim të barabartë rajonal?
5. Çfarë roli luajnë politikat rajonale dhe programet e BE-së në avancimin e rajoneve evropiane?

Burimet
natyrore

Pozita
gjeografike

Relievi

Klima, ujërat

Tokat

Rajonet
bujqësore

Rritja
ekonomike

Zhvillimi
rajonat

FAKTORËT NATYRORË TË ZHVILLIMIT RAJONAL

Nëse krahasojmë pjesë të ndryshme të Evropës, lehtë do të vërejmë se të gjitha rajonet nuk kanë kushte të njëjta natyrore. Disa disponojnë tokë pjellore dhe klimë të butë, të tjera me pasuri minerale, ndërsa të tretat me reliev malor dhe kushte të vështira klimatike. Këto ndryshime me shikuj kanë ndikuar në atë se ku njerëzit vendosen, me çfarë merren dhe si zhvillohet ekonomia. Faktorët natyrorë përfaqësojnë bazën e zhvillimit rajonal dhe kjo është arsyeja pse ata shpesh janë pika fillestare për krijimin e rajoneve industriale ose bujqësore.

Pozita gjeografike është një nga faktorët natyrorë më të rëndësishëm që ndikojnë në zhvillimin e rajoneve. Rajonet që ndodhen pranë deteve, lumenjve të mëdhenj ose kalimeve të rëndësishme natyrore kanë kushte më të mira për tregti, komunikim dhe ndërlidhje me zona të tjera.

Për shembull, rajonet bregdetare të Evropës Perëndimore u zhvilluan si qendra të rëndësishme tregtare dhe industriale, falë hapjes së tyre ndaj botës. Përkundrazi, rajonet malore të izoluar shpesh kanë pasur zhvillim më të ngadaltë, për shkak lidhjeve të vështira të komunikacionit dhe mundësive të kufizuara për aktivitete ekonomike.

Relievi ndikon fuqishëm në mënyrën se si njerëzit e përdorin hapësirën. Rajonet ultësinore, me tokë të rrafshët dhe toka pjellore, mundësojnë zhvillimin e bujqësisë, banimit dhe zhvillimit të infrastrukturës. Prandaj, shumë rajone me popullsi të dendur dhe ekonomikisht aktive në Evropë ndodhen në zona rrafshëtare. Rajonet malore, nga ana tjetër, kanë mundësi të kufizuara për bujqësi dhe transport, por shpesh disponojnë resurse natyrore të tjera, siç janë pyjet, burimet ujore dhe turizmi. Rajonet alpine, për shembull, kanë shfrytëzuar relievin e tyre për turizëm dimëror dhe hidroenergjetikë.

Harta
relievore e
Evropës

Klima është gjithashtu një faktor tjetër natyror i rëndësishëm që formëson zhvillimin rajonal. Klima e butë në pjesën më të madhe të Evropës krijon kushte të favorshme për jetesë dhe aktivitete ekonomike. Në rajonet mesdhetare, verat e ngrohta dhe dimrat e butë mundësojnë zhvillimin e bujqësisë specifike dhe turizmit. Në rajonet veriore, edhe pse klima është më e ftohtë dhe dendësia e popullsisë është më e vogël, zhvillimi është arritur përmes shfrytëzimit racional të burimeve natyrore dhe nivelit të lartë të teknologjisë. Kushtet klimatike mund të jenë edhe faktor kufizues, veçanërisht në rajone me temperatura ekstreme ose sezon të shkurtër vegjetativ.

Faktorët natyrorë dhe ndikimi i tyre mbi zhvillimin rajonal në Evropë

Rajoni evropian	Pozita gjeografike dhe relievi	Kushtet klimatike	Burimet kryesore natyrore	Tipi dominues i zhvillimit	Si ndikon natyra mbi zhvillimin
Skandinavia	Evropa Veriore; zonë malore dhe rrafshnalta, vija bregdetare	Klimë e ftohtë dhe mesatarisht e ftohtë	Pyje, burime ujore, naftë dhe gaz	Rajon industrial dhe energjetik	Klima e ftohtë kufizon bujqësinë, burimet e shumta natyrore mundësojnë zhvillim energjetikë, industri dhe standard të lartë jetese
Rajoni Alpin	Evropa Qendrore; male të larta (Alpet)	Klimë malore, dimra me dëborë	Burime ujore, pyje	Rajon turistik dhe energjetik	Relievi malor kufizon bujqësinë, por mundëson zhvillimin e turizmit dhe hidroenergjetikës
Rajoni Mesdhetar	Evropa Jugore; bregdet dhe ishuj, Deti Mesdhe	Vera të ngrohta dhe të thata, dimra të butë	Toka pjellore, burime detare	Rajon bujqësor dhe turistik	Klima e favorshme mundëson bujqësi intensive dhe turizëm masiv, por verat e thata mund të jenë faktor kufizues
Ultësira e Panonisë	Evropa Qendrore dhe Juglindore, zonë e rrafshët	Klimë mesatare kontinentale	Toka shumë pjellore	Rajon bujqësor	Relievi i ulët dhe tokat pjellore krijojnë kushte të shkëlqyera për bujqësi intensive dhe banim
Rajoni i Rurit	Evropa Perëndimore; rajon industrial	Klimë e butë	Qymyr	Rajon industrial	Pasuritë minerale mundësojnë industrializim të hershëm dhe rritje ekonomike, ndonëse sot zhvillimi bazohet në teknologji dhe shërbime

Shiko hartën e burimeve

natyrore dhe rajoneve bujqësore në Evropë dhe mendo: cilat rajone kanë kushte të favorshme për bujqësi; ku burimet natyrore kanë kontribuar në zhvillimin industrial; a garantojnë gjithmonë kushtet natyrore suksesin ekonomik?

Burimet natyrore

Burimet natyrore përfaqësojnë një nga faktorët më të vjetër të zhvillimit rajonal. Rajonet e pasura me minerale, burime energjetike, pyje ose toka pjellore shpesh u bënë bërthama të aktivitetit ekonomik. Në të kaluarën, pikërisht burimet natyrore ishin arsyeja kryesore për zhvillimin e **rajoneve industriale**, siç janë zonat e pasura me qymyr dhe hekur. Sot, ndonëse teknologjia ka një rol gjithnjë e më të madh, burimet natyrore përfaqësojnë ende një potencial të rëndësishëm zhvillimi. Zhvillimi rajonal bashkëkohor tregon se **burimet nuk janë të mjaftueshme**. Mënyra e shfrytëzimit të tyre, shkalla e mbrojtjes dhe lidhja me faktorë të tjerë janë kyçe për zhvillimin e qëndrueshëm.

Lumenjtë, liqenet dhe ujërat nëntokësore kanë një rëndësi të jashtëzakonshme për zhvillimin rajonal. Ata sigurojnë ujë për pije, bujqësi, industri dhe energji, ndërsa në të njëjtën kohë përfaqësojnë rrugë të rëndësishme transporti. **Toka**, nga ana tjetër, është baza e prodhimit bujqësor. **Rajonet bujqësore** zhvillohen aty ku kushtet natyrore janë të favorshme për punimin e tokës: toka pjellore, reshje të mjaftueshme dhe temperatura mesatare. Këta rajone sigurojnë ushqim, lëndë të para dhe punësim për popullsinë, por rritja e tyre ekonomike shpesh është më e ngadaltë në krahasim me rajonet industriale.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Si ndikojnë burimet natyrore në zhvillimin rajonal?
2. Pse rajonet ultësinore janë më të përshtatshme për bujqësi?
3. Çfarë roli ka klima në krijimin e rajoneve bujqësore?
4. Cilat janë përparësitë dhe kufizimet në rajonet malore?
5. Pse burimet natyrore janë faktorë të rëndësishëm, por jo e vetmja bazë për zhvillim?

Zgjidh një rajon evropian (për shembull: Rajonin Alpin, Rajonin Mesdhetar, Skandinavinë, Ultësirën Panonike) dhe shkruaj një tekst të shkurtër (10–15 fjali) në të cilin do t'u përgjigjesh pyetjeve vijuese: Cilat burime natyrore dhe kushte natyrore janë karakteristike për rajonin e zgjedhur? Si kanë ndikuar relievi dhe klima në zhvillimin e bujqësisë, industrisë ose turizmit? A përfaqësojnë kushtet natyrore në këtë rajon përparësi apo kufizim për zhvillimin rajonal? Arsyeto përgjigjen! Në një hartë mece të Evropës shëno rajonin dhe me simbole shfaq një burim natyror që është i rëndësishëm për zhvillimin e tij!

FAKTORËT SHOQËRORË TË ZHVILLIMIT RAJONAL

Zgjidh një rajon evropian dhe shkruaj një përshkrim të shkurtër! A është ai, sipas teje, i zhvilluar në mënyrë të barabartë apo të pabarabartë, cilët faktorë mendojnë se kanë ndikuar në zhvillimin e tij, si dhe si pasqyrohet zhvillimi rajonal në jetën e popullsisë?

Faktorët shoqërorë

Kapitali njerëzor

Rajonet industriale

Rritja ekonomike

Inovacionet

Ndryshimet rajonale

Ndonëse kushtet natyrore kanë një rol të rëndësishëm, zhvillimi rajonal bashkëkohor varet gjithnjë e më shumë nga **njeriu dhe shoqëria**. Sot, disa nga rajonet evropiane më të zhvilluara nuk kanë burime natyrore të pasura, por, megjithatë, arrijnë rritje të lartë ekonomike. Arsyeja qëndron në **faktorët shoqërorë** si infrastruktura, popullsia, njohuritë dhe inovacionet.

Një nga faktorët më të rëndësishëm në zhvillimin rajonal bashkëkohor është **kapitali njerëzor**, përkatësisht njohuritë, shkathtësitë, arsimimi dhe aftësitë punuese të popullsisë. Për dallim nga burimet natyrore, të cilat janë të kufizuara, kapitali njerëzor mund të përmiresohet vazhdimisht përmes arsimimit, trajnimit dhe marrjes së njohurive të reja. Rajonet ku jeton **popullsi me arsim të lartë**, me shkolla të zhvilluara, universitete dhe qendra kërkimore, kanë mundësi të konsiderueshme më të mëdha për zhvillim ekonomik. Rajone të tilla tërheqin me lehtësi investime, krijojnë vende të reja pune dhe përshtaten me ndryshimet teknologjike bashkëkohore. Prandaj, në Evropë rajonet më të zhvilluara shpesh janë ato ku arsimi dhe shkenca luajnë një rol qendror.

Universitetet dhe qendrat kërkimore-shkencore nuk janë vetëm institucione arsimore, por edhe **motorë të inovacionit**. Ata krijojnë ide, teknologji dhe zgjidhje të reja të cilat më pas aplikohen në industri, bujqësi dhe shërbime. Në rajone të tilla industria nuk bazohet vetëm në prodhimin tradicional, por modernizohet duke përdorur teknologji të avancuara, automatizim dhe procese digjitale. Me këtë, ekonomia bëhet **më konkurruese** dhe më rezistente ndaj krizave ekonomike.

Burimet njerëzore

ARS

Cilësia e jetës

nimet dhe zhvillimi i shkathtësive konsiderohet si një nga **strategjitë më të rëndësishme të zhvillimit rajonal**. Përmes forcimit të kapitalit njerëzor, rajonet mund t'i tejkalojnë kufizimet natyrore dhe hapësinore dhe të krijojnë kushte për rritje të qëndrueshme ekonomike dhe përparim shoqëror.

Zhvillimi rajonal gjithnjë e më pak varet vetëm nga burimet natyrore dhe gjithnjë e më shumë nga **njohuritë, teknologjia dhe idetë inovative**. Prandaj, inovacionet konsiderohen si një nga motorët më të rëndësishëm të rritjes ekonomike dhe avancimit të rajoneve në Evropë.

Inovacionet përfshijnë prezantimin e produkteve të reja, proceseve të përmirësuara të prodhimit, teknologjive moderne, si dhe mënyrave të reja të organizimit dhe menaxhimit. Rajonet që investojnë në kërkim, zhvillim dhe arsim krijojnë një mjedis të favorshëm për shfaqjen e inovacioneve, gjë që u mundëson atyre të jenë më konkurruese në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar. Rajonet evropiane që kanë kuptuar herët se shkencë është një burim kyq, kanë arritur t'i **tejkalojnë kufizimet natyrore dhe hapësinore**. Madje edhe rajonet me burime të kufizuara natyrore mund të arrijnë zhvillim të lartë ekonomik nëse disponojnë popullsi të arsimuar, infrastrukturë moderne dhe mbështetje për punën kërkimore-shkencore. Në mjedise të tilla zhvillohen industri të reja të bazuara në teknologji, informatikë, biomedicinë dhe shërbime me cilësi të lartë.

Një rol të rëndësishëm në zhvillimin inovativ ka edhe **infrastruktura**, përkatësisht rrjetet mo-

Inteligjenca artificiale

Infrastruktura

derne të transportit, ndërlidhja digjitale dhe sistemet energjetike. Infrastruktura e mirë mundëson shkëmbim të dobishëm të ideve, informacioneve dhe produkteve, gjë që është e domosdoshme për zhvillimin e aktiviteteve inovative. Rajonet me **infrastrukturë digjitale** të zhvilluar përfshihen më lehtë në rrymat ekonomike globale dhe tërheqin investime. Shembujt nga Evropa tregojnë se rajonet më të suksesshme janë ato ku ekziston një **kombinim i infrastrukturës së mirë, kapitalit të fortë njerëzor dhe praktikave inovative**. Në rajone të tilla rritja ekonomike nuk bazohet vetëm në veprimtari tradicionale, por në rinovimin e vazhdueshëm dhe përshtatjen ndaj kushteve të reja. Kjo mundëson krijimin e një ekonomie të qëndrueshme, vendeve të reja të punës dhe cilësi më të mirë të jetës për popullsinë.

Prandaj inovacionet nuk janë të rëndësishme vetëm për rritjen ekonomike, por edhe për **zvogëlimin e dallimeve rajonale**. Përmes mbështetjes së aktiviteteve inovative, rajonet me ekonomi më të dobët mund të përmirësojnë gradualisht ekonominë e tyre dhe të krijojnë mundësi të reja zhvillimi. Në Evropën bashkëkohore inovacionet përfaqësojnë një vegël kyçe për arritjen e një zhvillimi rajonal të qëndrueshëm dhe të barabartë.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cilët janë faktorët hapësinorë të zhvillimit rajonal?
2. Pse kapitali njerëzor është kyç për zhvillimin bashkëkohor?
3. Si dallohen faktorët natyrorë dhe ata shoqërorë për zhvillimin e rajoneve?
4. Çfarë roli ka infrastruktura në zhvillimin rajonal?
5. Pse inovacionet janë të rëndësishme për zvogëlimin e dallimeve rajonale?

Imagjino se duhet të ndihmosh në zhvillimin e një rajoni evropian më pak të zhvilluar! Shkruaj një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegosh: cilët faktorë shoqërorë duhet të përmirësohen; si arsimi, kapitali njerëzor dhe inovacionet mund të kontribuojnë në rritjen ekonomike; si do të ndihmonte kjo në zvogëlimin e dallimeve rajonale!

Rajone i
ndustriale

Rajone
bujqësore

Rritja
ekonomike

Kapitali
njerëzor

Burimet
natyrore

Produktivitet

Inovacionet

Zhvillimi
rajonat

RAJONET INDUSTRIALE DHE BUJQËSORE NË EVROPË

Zgjidh një rajon industrial dhe një rajon bujqësor në Evropë dhe mendo: cilët faktorë kontribuan në zhvillimin e tyre; cili prej tyre ka rritje më të shpejtë ekonomike dhe pse; çfarë roli luajnë kapitali njerëzor dhe inovacionet?

Kur udhëtojmë nëpër Evropë, lehtë mund të vërejmë se në disa rajone dominojnë fabrikat, zonat industriale dhe qytetet e mëdha, ndërsa në të tjera mbizotërojnë sipërfaqet e punëshme, fshatrat dhe fermat bujqësore. Këto ndryshime nuk janë të rastësishme, por janë rezultat i **zhvillimit afatgjatë ekonomik**, ndikimit të kushteve natyrore dhe rolit të njeriut. Do t'i krahasojmë karakteristikat e **rajoneve industriale dhe bujqësore në Evropë**, të cilat kontribuojnë në zhvillimin ekonomik dhe ndryshimet rajonale në kontinentin evropian.

Rajonet industriale janë zona ku dominon prodhimi industrial dhe shërbimet e lidhura me të. Ata më së shumti janë zhvilluar në afërsi të burimeve natyrore, rrugëve të rëndësishme të transportit dhe qyteteve të mëdha. Në të kaluarën, rajonet industriale ishin të lidhura ngushtë me shfrytëzimin e qymyrit, hekurit dhe mineraleve të tjera, gjë që mundësoi industrializimin e hershëm dhe përparimin ekonomik.

Sot, rajonet industriale në Evropë janë të modernizuara fuqishëm. Industria tradicionale po zëvendësohet gjithnjë e më shumë me **prodhim të teknologjisë së lartë**, automatizim dhe procese digjitale. Në rajone të tilla, një rol të rëndësishëm luajnë **kapitali njerëzor**, përkatësisht fuqia punëtore e arsimuar dhe e kualifikuar që mund t'u përgjigjet sfidave teknologjike bashkëkohore. Rajonet industriale zakonisht realizojnë **rritje më të shpejtë ekonomike**, produktivitet më të lartë dhe konkurrencë më të madhe. Ata janë bartës të inovacioneve dhe shpesh kanë ndikim të fortë në ekonominë e të gjithë shtetit apo rajonit më të gjerë.

Rajonet më të rëndësishme industriale në Evropë

Rajoni industrial	Pozita gjeografike	Baza historike	Industritë dominuese	Rëndësia e ekonomisë
Rajoni i Rurit	Evropa Perëndimore (Gjermani)	Qymyr dhe xeheror hekuri (metalurgji e zezë)	Makinerisë, automobilistike, kimike	Zemra e industrisë gjermane dhe zhvillimit ekonomik
Lombardia	Evropa Jugore (Itali e Veriut)	Tregti dhe zejтари	Makinerisë, tekstile, automobilistike	Një nga rajonet më të zhvilluara në Evropë
Bavaria	Evropa Qendrore (Gjermani e Jugut)	Modernizim industrial	Automobilistike, elektronike, IT	Rajon industrial i teknologjisë së lartë dhe inovativ
Il-de-Frans	Evropa Perëndimore (rreth Parisit)	Zhvillim urban dhe shërbime	Aviacionit, elektronike, shërbime	Rajoni kryesor ekonomik në Francë
Katalonja	Evropa Jugore (Spanjë Verilindore)	Tregti dhe industri	Tekstile, automobilistike, kimike	Rajon i rëndësishëm industrial dhe eksportues

Fermë moderne, Holandë

Rajonet bujqësore janë zona ku veprimtaria kryesore ekonomike është bujqësia dhe aktivitetet e lidhura me të. Bujqësia zhvillohet atje ku kushtet natyrore janë të favorshme: toka pjellore, relievi i ulët dhe klima e përshtatshme. Në Evropë rajonet bujqësore kanë një traditë të gjatë dhe luajnë një rol kyç në **sigurimin e ushqimit** dhe ruajtjen e hapësirës rurale.

Rajonet më të rëndësishme bujqësore në Evropë

Rajoni bujqësor	Pozita gjeografike	Kushtet natyrore	Produktet kryesore bujqësore	Rëndësia e rajonit dhe Evropa
Ultësira Panonike	Evropa Qendrore dhe Juglindore (Hungari, Serbi, Kroaci, Rumani)	Reliev i ulët, toka pjellore, klimë mesatare kontinentale	Kultura drithërash, luledielli	Një nga rajonet më të rëndësishme të drithërave në Evropë; bazë për industrinë ushqimore
Ultësira e Francës Veriore	Evropa Perëndimore (Francë, Belgjikë)	Toka pjellore, klimë mesatare	Kultura drithërash, kultura industriale, panxhar sheqeri	Bujqësi me produktivitet të lartë dhe moderne
Përgjatë luginës së lumit Po	Evropa Jugore (Itali e Veriut)	Toka aluviale, ujë i mjaftueshëm	Oriz, misër, perime	Bujqësi intensive e lidhur me një industri të fortë përpunuese
Rajoni Mesdhetar	Evropa Jugore (Spanjë, Itali, Greqi)	Klimë e ngrohtë, vera të thata	Ullinj, vreshtari, pemë, perime	Bujqësi e specializuar me vlerë të lartë tregtare
Ultësirat e Evropës Lindore	Evropa Lindore (Ukrainë, Rusi - pjesa evropiane)	Ultësira të mëdha, toka pjellore	Kultura drithërash, kultura industriale	Prodhimi masiv i ushqimit për tregun vendas dhe të jashtëm

Ndonëse rritja ekonomike në rajonet bujqësore shpesh është më e ngadaltë në krahasim me rajonet industriale, rëndësia e tyre është e madhe. Bujqësia bashkëkohore mbështetet gjithnjë e më shumë në **teknologji moderne**, mekanizim dhe arritje shkencore, gjë që rrit produktivitetin dhe përmirëson cilësinë e prodhimit. Kur bujqësia është e lidhur me **industrinë përpunuese**, transportin dhe tregjet, rajonet bujqësore mund të përmirësojnë ndjeshëm zhvillimin e tyre ekonomik dhe të krijojnë vende të reja pune.

Kur krahasojmë rajonet industriale dhe ato bujqësore, vërehet qartë se rajonet industriale zakonisht kanë **rritje ekonomike më të shpejtë dhe më të qëndrueshme**. Shkaku për këtë është produktiviteti më i lartë, roli më i madh i kapitalit njerëzor dhe zbatimi intensiv i inovacioneve. Rajonet bujqësore, ndonëse ekonomikisht më të dobëta, kanë një rol të rëndësishëm në zhvillimin e qëndrueshëm. Ato kontribuojnë në sigurinë ushqimore, ruajtjen e burimeve natyrore dhe popullimin e barabartë të hapësirës. Në kushtet bashkëkohore, më të suksesshme janë ato rajone që arrijnë të **ndërlidhin bujqësinë dhe industrinë**, duke krijuar një ekonomi të larmishme dhe të qëndrueshme.

Panoramat e Rajonit të Rurit dhe lumit Rajna

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë janë rajonet industriale dhe cilat janë karakteristikat e tyre kryesore?
2. Cilat kushte natyrore janë të rëndësishme për zhvillimin e rajoneve bujqësore?
3. Pse rajonet industriale kanë rritje më të shpejtë ekonomike?
4. Çfarë roli kanë inovacionet në zhvillimin e këtyre dy llojeve të rajoneve?
5. Pse është e rëndësishme lidhja e aktiviteteve industriale dhe atyre bujqësore?

 Shkruaj një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegosh: a është më e rëndësishme që rajoni të jetë i zhvilluar nga ana industriale apo bujqësore; si mundet një rajon bujqësor të përmirësojë zhvillimin e tij ekonomik; pse ndërlidhja e industrisë dhe bujqësisë është e rëndësishme për zhvillimin e barabartë rajonal!

PABARAZITË RAJONALE NË EVROPË: RAJONE TË ZHVILLUARA DHE MË PAK TË ZHVILLUARA

Zgjidh dy rajone evropiane, një të zhvilluar dhe një më pak të zhvilluar dhe mendo: cilat janë dallimet në standardin e jetesës; çfarë mundësish arsimore ka popullsia; si ndikojnë këto dallime në jetën e përditshme të njerëzve?

*Pabarazitë
rajonale*

*Rajone të
zhvilluara*

*Rajone më
pak të
zhvilluara*

*Standard
jetësor*

*Mundësi
arsimore*

*Qasje në
shërbime*

*Rajon i
zhvilluar*

Ndonëse Evropa konsiderohet si një nga kontinentet më të zhvilluara në botë, zhvillimi nuk është i ndarë në mënyrë të barabartë në të gjithë hapësirën e saj. Ndërsa në disa rajone njerëzit jetojnë me **standard të lartë**, kanë qasje në arsim cilësor dhe shërbime shëndetësore, në rajone të tjera popullsia përballët me vështirësi ekonomike, më pak mundësi për punësim dhe qasje të kufizuar në shërbime. Këto ndryshime midis rajoneve quhen **pabarazi rajonale**. Ato janë rezultat i proceseve të gjata historike, ekonomike, natyrore dhe shoqërore.

Pabarazitë rajonale përfaqësojnë dallimet në nivelin e zhvillimit ekonomik, social dhe hapësinor midis rajoneve të ndryshme. Ato vërehen përmes dallimeve në të ardhura, punësim, arsim, mbrojtje shëndetësore dhe kushtet e jetesës. Zhvillimi i pabarabartë do të thotë se jo të gjitha rajonet kanë të njëjtat mundësi për zhvillim. Disa rajone zhvillohen më shpejt, ndërsa të tjerat mbeten prapa, gjë që mund të çojë në probleme sociale dhe ekonomike, siç janë migracionet dhe depopullimi.

Rajonet e zhvilluara dallohen për shkallë të lartë të zhvillimit ekonomik dhe stabilitet. Ekonomia e tyre është e larmishme, produktiviteti është i lartë, ndërsa popullsia ka qasje të mirë në arsim, shëndetësi dhe shërbime të tjera publike. Në këto rajone standardi i jetesës është i lartë, mundësitë arsimore janë të mëdha me shkolla dhe universitete të zhvilluara, ndërsa infrastruktura është moderne. Ekziston shkallë e lartë e punësimit dhe sigurisë sociale. Pjesa më e madhe e rajoneve të zhvilluara në Evropë ndodhen në **Evropën Perëndimore dhe Veriore**, ku zhvillimi ekonomik ka filluar herët dhe është përmirësuar vazhdimisht përmes industrializimit, inovacionit dhe institucioneve të forta.

Parisi, kryeqyteti i Francës dhe i rajonit Il-de-Frans

Mynihu, kryeqyteti i rajonit të Bavarisë

Rajonet e zhvilluara në Evropë				
Rajoni	Shteti / pjesa e Evropës	Standardi jetësor	Mundësitë arsimore	Mundësitë për zhvillim të lartë
Il-de-Frans	Francë (Evropa Perëndimore)	Shumë i lartë	Universitete dhe qendra kërkimore të rangut botëror	Ekonomi e fortë, inovacion, infrastrukturë e mirë
Bavaria	Gjermani (Evropa Qendrore)	Shumë i lartë	Sistem arsimor dhe profesional i zhvilluar	Industri, teknologji, kapital njerëzor
Lombardia	Itali (Evropa Jugore)	I lartë	Institucione të mira arsimore dhe kërkimore	Industri, sipërmarrje, inovacion
Rajonet Skandinave	Suedi, Norvegji, Danimarkë	Shumë i lartë	Qasje universale në arsim cilësor	Shtet social, inovacion, institucione të qëndrueshme
Rajonet e Beneluksit	Belgjikë, Holandë, Luksemburg	I lartë	Sisteme arsimore shumë të zhvilluara	Tregti, logjistikë, financa

Luksemburgu

Zonë rurale në Bjeshkët e Nemuna, Mali i Zi

Rajonet më pak të zhvilluara janë ato në të cilat zhvillimi ekonomik është më i dobët, ndërsa mundësitë për përparim janë më të kufizuara. Në këto rajone shpesh ekziston papunësi më e lartë, të ardhura më të ulëta dhe qasje e kufizuar në arsim dhe shërbime cilësore.

Këto rajone më së shpeshti përballen me standard më të ulët jetese, më pak mundësi arsimore, infrastrukturë të dobët, si dhe shpërngulje të popullsisë së re dhe të arsimuar. Në Evropë, rajonet më pak të zhvilluara ndeshen më shpesh në pjesë të **Evropës Lindore dhe Juglindore**, si dhe në zona të caktuara rurale dhe periferike.

Rajonet më pak të zhvilluara në Evropë				
Rajoni	Shteti / pjesa e Evropës	Standardi jetësor	Mundësitë arsimore	Sfidat kryesore zhvillimore
Rajone të ndara në rajonin e Ballkanit	Evropa Juglindore	I ulët deri në mesatar	Mundësi të kufizuara në zonat rurale	Ekonomi e dobët, migrime, infrastrukturë
Rumania Lindore	Evropa Lindore	I ulët	Qasje më e pakët në arsimin e lartë	Pabarazi rajonale, varfëri
Zonat rurale të Ukrainës	Evropa Lindore	I ulët	Mundësi të kufizuara arsimore dhe shëndetësore	Instabilitet ekonomik
Italia e Jugut	Evropa Jugore	Mesatar deri në i ulët	Qasje më e pakët në arsim cilësor	Pabarazi historike, papunësi

Fshat tradicional në Ukrainë

Qyteti Matera në rajonin e Bazilikatës, Italia e Jugut. Një nga qytetet më të vjetra të banuara në botë.

Standardi i jetesës përfaqëson një nga treguesit më të rëndësishëm për zhvillimin rajonal. Ai u referohet kushteve në të cilat popullsia jeton dhe përfshin të ardhurat, kushtet e banimit, mbrojtjen shëndetësore, arsimin dhe sigurinë sociale. Rajonet e zhvilluara kanë standard më të lartë jetese, ndërsa në rajonet më pak të zhvilluara popullsia shpesh përballet me mundësi të kufizuara dhe cilësi më të dobët të jetesës.

Arsimi ka një rol kyç në zvogëlimin e pabarazive rajonale. Rajonet me institucione arsimore të zhvilluara dhe me një numër më të madh njerëzish të arsimuar kanë mundësi më të mëdha për përparim ekonomik. Përveç arsimit, një faktor i rëndësishëm është edhe **qasja në shërbime**, siç janë shëndetësia, transporti publik dhe institucionet kulturore. Sa më e mirë të jetë qasja në këto shërbime, aq më e lartë është cilësia e jetës në rajon.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqësojnë pabarazitë rajonale?
2. Cilat janë karakteristikat kryesore të rajoneve të zhvilluara në Evropë?
3. Me çfarë problemesh përballen rajonet më pak të zhvilluara?
4. Pse standardi i jetesës është një tregues i rëndësishëm për zhvillimin rajonal?
5. Çfarë roli ka arsimi në zvogëlimin e dallimeve rajonale?

Shkruaj një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegosh: pse ekzistojnë pabarazitë rajonale në Evropë; si rajonet e zhvilluara sigurojnë standard më të mirë jetese; në çfarë mënyre arsimi mund të ndihmojë në zvogëlimin e këtyre dallimeve!?

DALLIMET RAJONALE NË EVROPË: EVROPA PERËNDIMORE, LINDORE, VERIORE DHE JUGORE

Evropa
PerëndimoreEvropa
LindoreEvropa
VerioreEvropa
Jugore

Në një hartë gjeografike shëno rajonet: Evropa Perëndimore, Evropa Lindore, Evropa Veriore dhe Evropa Jugore.

Evropa përfaqëson një tërësi gjeografike dhe politike, por kushtet e jetesës dhe zhvillimit në pjesë të ndryshme të saj dallohen ndjeshëm. Disa rajone janë ekonomikisht të forta, me standard të lartë jetese dhe sisteme arsimore të zhvilluara, ndërsa të tjerat ende përballen me sfida ekonomike dhe mundësi të kufizuara. Me qëllim që të kuptojmë më mirë pse ekzistojnë **pabarazitë rajonale** dhe si ndikojnë ato në jetën e përditshme të njerëzve, do të bëjmë një **krahësim hapësinor** midis katër rajoneve të mëdha evropiane: **Evropës Perëndimore, Lindore, Veriore dhe Jugore**.

Evropa Perëndimore konsiderohet si një nga rajonet më të zhvilluara në botë. Këtu bëjnë pjesë shtete si Franca, Gjermania, Belgjika, Holanda dhe Mbretëria e Bashkuar. Ky rajon ka filluar herët me industrializimin, gjë që mundësoi zhvillim të shpejtë ekonomik dhe krijimin e ekonomive të forta. Në Evropën Perëndimore standardi i jetesës është i lartë, ekziston një qasje e gjerë në arsim dhe shëndetësi cilësore, infrastruktura është moderne dhe e zhvilluar mirë, ndërsa institucionet arsimore dhe universitetet kanë një rol të rëndësishëm në inovacion. Evropa Perëndimore përfaqëson një shembull të rajonit ku zhvillimi ekonomik dhe stabiliteti social janë të lidhura ngushtë.

Londra

Moska

Evropa Lindore përfshin shtete që për një kohë të gjatë ishin pjesë e sistemeve të ndryshme politike dhe ekonomike, gjë që ndikoi në zhvillimin e tyre. Pas shpërbërjes së sistemit socialist, shumë vende të këtij rajoni filluan një proces të transformimit ekonomik dhe politik. Në krahasim me Evropën Perëndimore, standardi i jetesës është më i ulët, shërbimet arsimore dhe shëndetësore janë të zhvilluara në mënyrë të pabarabartë dhe ekziston një dallim më i madh midis zonave urbane dhe rurale. Megjithatë, një pjesë e vendeve të Evropës Lindore shënojnë progres falë investimeve, fondeve evropiane dhe përmirësimit të arsimit.

Evropa Veriore (vendet skandinave) dallohet për cilësi të lartë të jetës, ndonëse kushtet natyrore nuk janë gjithmonë të favorshme. Klima e ftohtë dhe dimrat e gjatë nuk kanë qenë pengesë për zhvillimin ekonomik dhe shoqëror. Ky rajon karakterizohet nga një standard shumë i lartë jetese, sistem i fortë arsimor dhe analfabetizëm i ulët, shtet social i zhvilluar, si dhe një rol i madh i inovacioneve dhe teknologjisë. Evropa Veriore tregon se kapitali njerëzor dhe qeverisja e mirë mund t'i tejkalojnë kufizimet natyrore.

Stokholmi

Madridi

Evropa Jugore përfshin shtetet rreth Detit Mesdhe, si Italia, Spanja dhe shtetet e Ballkanit. Ky rajon ka klimë të favorshme dhe trashëgimi të pasur kulturore, por zhvillimi nuk është i barabartë. Në Evropën Jugore ekzistojnë dallime të mëdha midis rajoneve të zhvilluara dhe më pak të zhvilluara, standardi i jetesës është i pabarabartë dhe mundësitë arsimore janë më të mira në zonat urbane sesa në ato rurale. Ndonëse turizmi dhe bujqësia janë veprimtari të rëndësishme ekonomike, një pjesë e rajonit ende përballet me vështirësi ekonomike dhe papunësi.

Krahaso dy rajone (p. sh.: Perëndimore dhe Lindore ose Veriore dhe Jugore) dhe mendo: cili rajon ka standard më të lartë jetese; cilat janë mundësitë arsimore; cilët faktorë ndikojnë më shumë mbi këto dallime rajonale!?

Dallimet rajonale midis **Evropës Perëndimore, Lindore, Veriore dhe Jugore** nuk janë të rastësishme, por janë rezultat i proceseve afatgjata dhe të ndërlidhura midis tyre. Secili prej këtyre rajoneve ka kaluar nëpër një zhvillim të ndryshëm historik, gjë që ka ndikuar fuqishëm mbi ekonominë, shoqërinë dhe institucionet e tij. Evropa Perëndimore filloi herët me industrializimin dhe zhvillimin e ekonomisë së tregut, ndërsa një pjesë e madhe e Evropës Lindore për një kohë të gjatë funksionoi në një sistem tjetër politik dhe ekonomik, gjë që ngadalësoi rritjen ekonomike.

Një rol të rëndësishëm kanë edhe **strukturat ekonomike**. Në Evropën Perëndimore dhe Veriore dominojnë industria e zhvilluar, shërbimet dhe veprimtaritë e teknologjisë së lartë, të cilat krijojnë vlerë të shtuar më të madhe dhe të ardhura më të larta. Në pjesë të Evropës Jugore dhe Lindore, ekonomia ende mbështetet në masë të madhe në veprimtari tradicionale, bujqësi dhe turizëm, gjë që shpesh siguron një rritje ekonomike më të ngadaltë dhe më pak të qëndrueshme.

Sistemet arsimore përfaqësojnë edhe një faktor tjetër të rëndësishëm që thellon ose zvogëlon dallimet rajonale. Rajonet me sisteme arsimore mirë të organizuara dhe të aksesueshme krijojnë kapital njerëzor të kualifikuar, i cili është baza për inovacion, zhvillim teknologjik dhe ekonomi konkurruese. Atje ku mundësitë arsimore janë të kufizuara ose të ndara në mënyrë të pabarabartë, zhvillimi është i ngadalësuar, ndërsa popullsia e re shpesh shpërngulet. Ndërkaq, **stabiliteti politik dhe cilësia e institucioneve** kanë ndikim të fortë mbi zhvillimin rajonal. Institucionet e qëndrueshme, rregullat e qarta dhe qeverisja efikase krijojnë një mjedis të favorshëm për investime, rritje ekonomike dhe siguri sociale. Në rajonet ku institucionet janë më të dobëta ose të paqëndrueshme, zhvillimi është më i pasigurt dhe i pabarabartë.

Në fund, mund të konkludohet se **qasja në arsim, shërbimet publike dhe mbrojtja sociale** janë një tregues kyç për mundësitë e përparimit të një rajoni. Sa më shumë që këto shërbime të jenë të aksesueshme dhe cilësore, aq më të mëdha janë mundësitë për zhvillim ekonomik dhe social, si dhe për zvogëlimin e dallimeve rajonale në Evropë.

Dallimet rajonale në Evropë – vështrim krahasues				
Treguesi	Evropa Perëndimore	Evropa Lindore	Evropa Veriore	Evropa Jugore
Zhvillimi historik	Industrializim i hershëm dhe rritje e vazhdueshme ekonomike	Zhvillim ekonomik më i vonshëm, tranzicion nga socializmi	Zhvillim i qëndrueshëm me shtet të fortë social	Zhvillim i pabarabartë; kontraste historike midis rajoneve
Struktura ekonomike	Industri e zhvilluar, shërbime dhe veprimtari të teknologjisë së lartë	Industri në proces zhvillimi, pjesëmarrje më e madhe në veprimtari tradicionale	Ekonomi bashkëkohore e bazuar në teknologji dhe shërbime	Turizëm, bujqësi dhe shërbime, më pak industri
Standardi i jetesës	I lartë	I ulët deri në mesatar	Shumë i lartë	I larmishëm, me dallime të theksuara rajonale
Mundësitë arsimore	Sisteme arsimore të zhvilluara dhe të aksesueshme	Të zhvilluara në mënyrë të pabarabartë, të kufizuara në zonat rurale	Arsim shumë cilësor dhe qasje e gjerë	Më të mira në zonat urbane, më të dobëta në rajonet rurale
Qasja në shërbime	Qasje e shkëlqyer në shëndetësi dhe shërbime publike	E kufizuar në disa rajone	Qasje universale dhe cilësore	Qasje e pabarabartë, veçanërisht në zonat periferike
Stabiliteti politik dhe institucionet	Institucione të qëndrueshme dhe efikase	Institucione në proces forcimi	Institucione shumë të qëndrueshme	Shkallë e ndryshme e stabilitetit institucional
Sfidat zhvillimore	Ruajtja e konkurrencës	Zvogëlimi i pabarazive dhe migracionet	Përshtatja ndaj ndryshimeve globale	Zvogëlimi i pabarazive rajonale

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cilat janë karakteristikat kryesore të Evropës Perëndimore si rajon i zhvilluar?
2. Me çfarë sfidash përballët Evropa Lindore?
3. Pse Evropa Veriore ka standard të lartë jetese me gjithë klimën e favorshme?
4. Cilat janë kontrastet kryesore rajonale në Evropën Jugore?
5. Çfarë roli ka arsimi në krijimin e dallimeve rajonale?

Shkruaj një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegosh: pse ekzistojnë dallimet midis rajoneve evropiane; cili rajon, sipas teje, ofron kushtet më të mira për jetesë dhe pse; si ndikojnë arsimi dhe shërbimet mbi zhvillimin rajonal!?

GADISHULLI BALLKANIK DHE SKANDINAV – NGJASHMËRITË DHE DALLIMET NË ZHVILLIM

Krahaso Gadishullin Ballkanik dhe atë Skandinav sipas: standardit të jetesës, mundësive arsimore dhe zhvillimit ekonomik! Mendo se cilët faktorë ndikojnë më shumë mbi dallimet midis tyre!

Gadishulli
Ballkanik

Gadishulli
Skandinav

Standard
jetese

Mundësi
arsimore

Zhvillim
ekonomik

Kushte
gjeografike

Dallime
rajonale

Gadishulli Ballkanik dhe ai Skandinav janë pjesë e të njëjtit kontinent evropian, por zhvillimi i tyre përgjatë historisë ka ecur në rrugë të ndryshme. Ndonëse të dy gadishujt kanë një veçanti të theksuar gjeografike, pasuri natyrore dhe larmi kulturore, sot ata ndodhen në nivele të ndryshme të zhvillimit ekonomik dhe shoqëror. Gadishullin Ballkanik dhe atë Skandinav do t'i krahasojmë përmes treguesve të ndryshëm si **standardi i jetesës, mundësitë arsimore, zhvillimi ekonomik dhe roli i faktorëve gjeografikë dhe shoqërorë**, me qëllim që të kuptojmë më mirë pse ekzistojnë këto dallime.

Gadishulli Ballkanik ndodhet në pjesën juglindore të Evropës dhe dallohet për një reliev të ndërlikuar, klimë të larmishme dhe dalje në disa dete. Këto kushte natyrore mundësojnë zhvillimin e bujqësisë, turizmit dhe tregtisë, por në të njëjtën kohë relievi malor vështirëson ndërlidhjen e trafikut dhe integrimin ekonomik midis rajoneve.

Gadishulli Ballkanik

Gadishulli Skandinav

Gadishulli Skandinav, i cili përfshin pjesën veriore të Evropës, ka kryesisht reliev malor dhe klimë të ftohtë. Pavarësisht kushteve klimatike të pafavorshme, ky rajon disponon burime të pasura natyrore, si pyje, burime ujore dhe potencial energjetik, të cilat janë shfrytëzuar në mënyrë racionale për zhvillimin ekonomik.

Zhvillimi historik ka ndikuar fuqishëm në gjendjen ekonomike të të dy gadishujve. Gadishulli Ballkanik me shekuj ka qenë një hapësirë me ndryshime të shpeshta politike, lufta dhe ndarje, gjë që ngadalësoi zhvillimin ekonomik dhe krijimin e institucioneve të qëndrueshme. Si rezultat i kësaj, shumë vende ballkanike edhe sot përballen me sfida ekonomike dhe pabarazi rajonale.

Gadishulli Skandinav, nga ana tjetër, ka pasur një periudhë më të gjatë të stabilitetit politik dhe zhvillimit gradual ekonomik. Vendet e këtij rajoni që herët kanë investuar në arsim, mbrojtje sociale dhe qeverisje të mirë, gjë që kontriboi në krijimin e ekonomive të forta dhe të qëndrueshme.

Standardi i jetesës në vendet skandinave është ndër më të lartët në Evropë dhe në botë. Popullsia ka një shkallë të lartë të sigurisë sociale, qasje të mirë në shërbimet shëndetësore dhe sociale, si dhe nivel të lartë të mirëqenies. Në vendet e Ballkanit standardi i jetesës në mesatare është më i ulët dhe i pabarabartë. Ekzistojnë dallime të rëndësishme midis zonave urbane dhe rurale, ndërsa një pjesë e popullsisë përballlet me papunësi dhe mundësi të kufizuara ekonomike.

Arsimi përfaqëson një faktor kyç për zhvillimin e të dy gadishujve. Në **rajonin skandinav** sistemi arsimor është cilësor, i aksesueshëm për të gjithë dhe i lidhur ngushtë me tregun e punës. Kjo mundëson krijimin e një kapitali njerëzor me arsim të lartë dhe nxitjen e inovacioneve. Në **rajonin e Ballkanit**, ndonëse ekzistojnë institucione arsimore cilësore, qasja ndaj arsimit dhe mundësitë për përparim nuk janë të ndara në mënyrë të barabartë. Shpërngulja e të rinjve dhe njerëzve të arsimuar dobëson më tej kapitalin njerëzor në disa pjesë të rajonit.

Gadishulli Ballkanik dhe Gadishulli Skandinav – vështrim krahasues i zhvillimit		
Treguesi	Gadishulli Ballkanik	Gadishulli Skandinav
Pozita gjeografike	Evropa Juglindore, dalje në disa dete	Evropa Veriore, afërsi me Rrethin Arktik
Kushtet natyrore	Klimë e larmishme, relievi malor, lugina pjellore	Klimë e ftohtë, relief malor, pyje dhe ujëra
Burimet natyrore	Sipërfaqe bujqësore, hidroenergji, minerale	Pyje, burime ujore, hidroenergji, naftë dhe gaz
Zhvillimi historik	Ndryshime të shpeshta politike dhe konflikte	Periodhë e gjatë e stabilitetit politik
Zhvillimi ekonomik	I pabarabartë, me pabarazi të theksuara rajonale	Zhvillim ekonomik i lartë dhe i barabartë
Aktivitetet dominuese	Bujqësi, turizëm, industri e lehtë	Industri, shërbime, teknologji, energjetikë
Standardi i jetesës	I ulët deri në mesatar	Ndër më të lartët në botë
Mundësitë arsimore	Të pabarabarta, më të vogla në zonat rurale	Arsim cilësor dhe universalisht i aksesueshëm
Kapitali njerëzor	Shpërngulje e të rinjve dhe njerëzve të arsimuar	Mbrojtja dhe zhvillim i kapitalit njerëzor
Qasja në shërbime	Qasje e pabarabartë në shëndetësi dhe shërbime	Qasje universale dhe cilësore në shërbime
Politika sociale	Siguri sociale e kufizuar	Shtet social shumë i fortë
Sfidat zhvillimore	Papunësi, migracion, dobësi institucionale	Përshtatje ndaj ndryshimeve ekonomike globale

Pavarësisht dallimeve, ekzistojnë edhe **ngjashmëri të caktuara** midis Gadishullit Ballkanik dhe atij Skandinav. Të dy rajonet disponojnë burime të rëndësishme natyrore dhe trashëgimi kulturore. Dallimet në zhvillim burojnë, mbi të gjitha, nga mënyra e menaxhimit të këtyre burimeve, investimet në arsim dhe stabiliteti i institucioneve. Gadishulli Skandinav përfaqëson një shembull se si edhe në kushte të pafavorshme natyrore mund të arrihet shkallë e lartë e zhvillimit, ndërsa Gadishulli Ballkanik tregon se pozita e favorshme gjeografike nuk është e mjaftueshme për progres ekonomik.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cilat janë dallimet kryesore natyrore midis Gadishullit Ballkanik dhe atij Skandinav?
2. Si ka ndikuar zhvillimi historik mbi gjendjen ekonomike të dy rajoneve?
3. Pse standardi i jetesës është më i lartë në vendet skandinave?
4. Çfarë roli ka arsimi në zhvillimin rajonal?
5. Cilët faktorë mund të kontribuojnë në zvogëlimin e pabarazive të zhvillimit midis këtyre dy gadishujve?

Shkruaj një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegosh: pse Gadishulli Skandinav ka standard më të lartë jetese; me çfarë sfidash përballët Gadishulli Ballkanik; si mundet arsimi dhe institucionet të kontribuojnë për zhvillim më të shpejtë të Ballkanit!?

Hapësira
kulturore

Kultur
lokale

Traditat

Festivalet

Diversiteti
kulturor

Rajonet
kulturore

Hapësira
kulturore
evropiane

HAPËSIRA KULTURORE E EVROPËS: KULTURAT LOKALE, TRADITAT DHE DIVERSITETI KULTUROR

Zgjidhni një rajon evropian dhe jepni një traditë ose zakon karakteristik për atë rajon; një festival që përfaqëson kulturën lokale; pse këto elemente kulturore janë të rëndësishme për rajonin!?

Evropa nuk është vetëm një hapësirë gjeografike e përbërë nga male, lumenj dhe dete, por një **mozaik i pasur kulturor** i krijuar ndër shekuj. Në pjesë të ndryshme të kontinentit njerëzit flasin gjuhë të ndryshme, kanë zakone, tradita, besime dhe mënyra të ndryshme jetese. Ky diversitet kulturor e bën Evropën një nga hapësirat kulturore më interesante dhe më të njohura në botë.

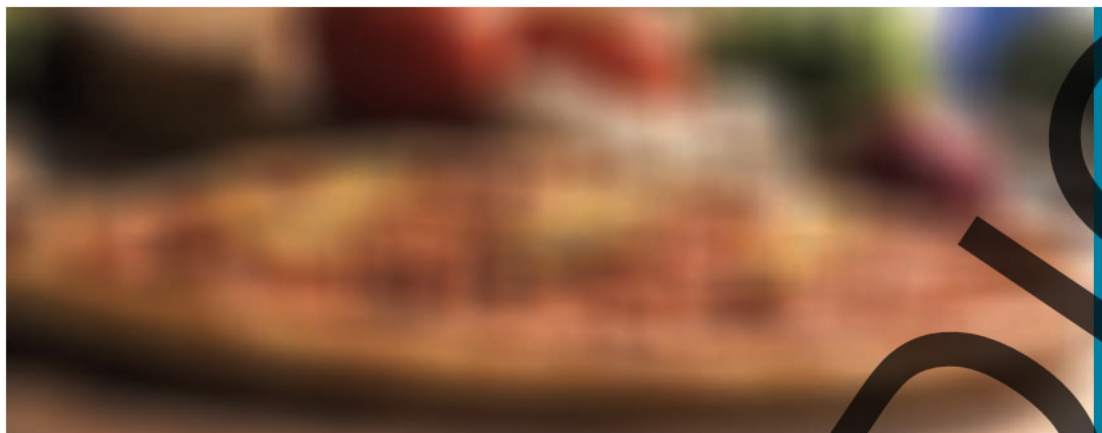
Kur themi se Evropa ka një hapësirë të përbashkët kulturore, kjo nuk do të thotë se të gjitha kulturat janë të njëjta, por se ato janë **të ndërlidhura midis tyre**, janë zhvilluar përmes kontakteve të shpeshta, shkëmbimeve dhe historisë së përbashkët. Do të shqyrtojmë se çfarë përfaqëson **hapësira kulturore evropiane** dhe çfarë roli luajnë **kulturat lokale, traditat dhe festivalet** në zhvillimin rajonal.

Hapësira kulturore përfshin gjithçka që lidhet me jetën shpirtërore dhe shoqërore të njerëzve: gjuhën, zakonet, traditat, artin, religjionin, arkitekturën dhe mënyrën e jetesës së përditshme. Evropa përfaqëson një hapësirë unike kulturore, por në të njëjtën kohë është e përbërë nga shumë **kultura lokale** që dallohen nga njëra-tjetra. Zhvillimi i kulturës evropiane ka qenë nën ndikimin e civilizimeve antike, krishterimit, rilindjes (renesancës), iluminizmit dhe proceseve shoqërore bashkëkohore. Falë kësaj, Evropa ka një trashëgimi të pasur kulturore që përcillet nga brezi në brez.

Kulturat dhe traditat lokale janë baza e diversitetit kulturor në Evropë. Ato janë zhvilluar në varësi të kushteve natyrore, ngjarjeve historike dhe mënyrës së jetesës së popullsisë. Në rajonet malore janë zhvilluar tradita të ndryshme nga ato në zonat bregdetare, ndërsa zonat rurale kanë ruajtur zakone të ndryshme në krahasim me qytetet e mëdha.

Oktoberfest

**Specialitet
tradicional kulinar
nga Maqedonia e
Veriut**

Festivalet më të njohura në Evropë dhe karakteristikat e tyre

Festivali	Shteti / Qyteti	Lloji i festivalit	Karakteristikat kryesore	Rëndësia për rajonin
Oktoberfest	Gjermani – Mynih	Gastronomik dhe kulturor	Muzikë tradicionale, veshje kombëtare, birrë dhe ushqim lokal	Nxit turizmin dhe promovon kulturën bavareze
Karnevali në Venedik	Itali – Venedik	Kulturor dhe historik	Maska, kostume, manifestime rrugore	Ruan traditën kulturore dhe tërheq turistë
La Tomatina	Spanjë – Bunyol	Argëtues dhe turistik	Gjuajtje masive me domate, ngjarje rrugore	Rrit turizmin ndërkombëtar
Karnevali në Nicë	Francë – Nicë	Karnevalesh	Parada, muzikë, parakalime me lule	Promovimi i kulturës lokale dhe përfitim ekonomik
Festivali i Edinburgut “Fringe”	Mbretëria e Bashkuar – Edinburg	Artistik	Teatër, muzikë, art rrugor	Imazh kulturor dhe ekonomi kreative
Vrapimi me dema (San Fermin)	Spanjë – Pamplona	Tradicional	Zakone popullore, ngjarje rrugore	Rritja e interesit turistik
Eurovision (Eurosong)	Vendi pritës (ndryshon çdo vit)	Muzikor	Garë ndërkombëtare muzikore	Lidhje kulturore dhe bashkëpunim evropian
Festivali Sziget	Hungari – Budapest	Muzikor	Muzikë ndërkombëtare, kulturë rinore	Nxit multikulturalizmin dhe turizmin
Karnevali në Këln	Gjermani – Këln	Karnevalesh	Parada, kostume, festime popullore	Forcimi i identitetit rajonal
Festivali i Dritave (Fête des Lumières)	Francë – Lion	Kulturo-artistik	Instalime dritash dhe art	Zhvillim urban dhe tërheqje kulturore

Maska në Karnevalin e Venecias

Traditat njihen përmes: veshjeve kombëtare dhe muzikës; kuzhinës lokale; zakoneve të lidhura me festat dhe jetën familjare; zanateve dhe punimeve të dorës. Ato nuk janë vetëm pjesë e së kaluarës, por edhe një element i rëndësishëm i identitetit kulturor, bashkëkohor të rajoneve.

Festivalet përfaqësojnë një nga format më të dukshme të shprehjes kulturore. Ata mbledhin njerëzit, ringjallin traditat dhe forcojnë komunitetin lokal. Në Evropë ekzistojnë mijëra festivale muzikore, folklorike, fetare dhe gastronomike, të cilat paraqesin veçantinë kulturore të një rajoni të caktuar. Festivalet kanë një rol të dyfishtë: kulturor – ruajtja dhe përcjellja e traditave; ekonomik – tërheqja e vizitorëve dhe zhvillimi i turizmit lokal. Në këtë mënyrë, kultura bëhet një faktor i rëndësishëm për **zhvillimin rajonal**.

Diversiteti kulturor është një nga vlerat më të mëdha të Evropës. Ai mundëson që kultura të ndryshme të ekzistojnë, të zhvillohen dhe të plotësojnë njëra-tjetrën. Rajonet evropiane, edhe pse të ndryshme, lidhen përmes vlerave të përbashkëta si respektimi i trashëgimisë kulturore, toleranca dhe bashkëpunimi. Ruajtja e diversitetit kulturor është veçanërisht e rëndësishme në kushtet bashkëkohore, kur proceset globale mund të çojnë në humbjen e veçantive lokale.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson hapësira kulturore e Evropës?
2. Cilat janë kulturat dhe traditat lokale?
3. Çfarë roli luajnë festivalet në zhvillimin kulturor dhe rajonal?
4. Pse diversiteti kulturor është i rëndësishëm për Evropën?
5. Si mund të kontribuojnë kulturat lokale në zhvillimin e turizmit?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të përshkruani një kulturë ose traditë lokale nga Evropa, do të shpjegoni se si kontribuon ajo në ruajtjen e diversitetit kulturor dhe do të tregoni nëse mund të ketë rëndësi edhe për zhvillimin e turizmit!

Turizëm
Zhvillim
rajonatTurizëm
lokalTurizëm
masivTurizëm i
qëndrueshëmKomunitet
lokalCilësia e
jetës

TURIZMI SI FAKTOR I ZHVILLIMIT RAJONAL: TURIZMI LOKAL, MASIV DHE I QËNDRUESHËM

Tregoni një rajon evropian që keni vizituar dhe mendoni se cili lloj i turizmit është më i zhvilluar atje! A kontribuon ai më shumë në zhvillim apo krijon probleme?

Evropa është një nga kontinentet më të vizituara në botë. Qytetet e saj, monumentet kulturore, bukuritë natyrore dhe mënyrat e ndryshme të jetesës, tërheqin miliona turistë çdo vit. Për shumë rajone evropiane, turizmi nuk është vetëm një mënyrë për pushim dhe rekreacion, por edhe një **faktor kyç për zhvillimin ekonomik dhe rajonal**. Përmes turizmit krijohen të ardhura, hapen vende të reja pune dhe përmirësohet infrastruktura. Në të njëjtën kohë, turizmi ndikon fort në komunitetin lokal, kulturën dhe mjedisin jetësor. Prandaj, mënyra se si zhvillohet turizmi është e një rëndësie parësore për të ardhmen e rajoneve.

Turizmi ka aftësinë të nxisë zhvillimin edhe në rajonet më të largëta dhe më pak të zhvilluara. Kur turistët vizitojnë një rajon, ata përdorin akomodim, ushqim, transport dhe shërbime të ndryshme, gjë që mbështet drejtpërdrejt **ekonominë lokale**. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për rajonet që nuk kanë industri të fortë ose bujqësi të zhvilluar. Megjithatë, ndikimi i turizmit nuk është gjithmonë i njëjtë. Në varësi të vëllimit dhe mënyrës së organizimit të tij, turizmi mund të kontribuojë në zhvillimin e barabartë rajonal, por edhe të krijojë probleme të reja. Në gjeografinë turistike dallohen **turizmi lokal, masiv dhe i qëndrueshëm**.

Turizmi lokal më së shpeshti zhvillohet në vende më të vogla, zona rurale dhe rajone ku ruhet tradita. Ai bazohet në kulturat lokale dhe veçanërisht në natyrë dhe është i lidhur ngushtë me jetën e përditshme të popullsisë. Turistët që zgjedhin këtë lloj turizmi duan të njohin kulturën lokale, kuzhinën tradicionale dhe mënyrën e jetesës. Ky lloj turizmi ka një rol të rëndësishëm në zhvillimin rajonal, pasi mban njerëzit në mjediset më të vogla, nxit ndërmarrësinë lokale dhe kontribuon në ruajtjen e trashëgimisë kulturore. Turizmi lokal paraqet një shembull të turizmit që zhvillon, pa e dëmtuar mjedisin lokal.

Toskana

Shembuj për turizmin lokal në Evropë				
Lokacioni / Rajoni	Shteti	Lloji i turizmit lokal	Karakteristikat lokale	Përfitimet për komunitetin
Toskana	Itali	Rural dhe gastronomik	Kuzhinë lokale, verë, prona të vogla familjare	Të ardhura për prodhuesit lokalë
Provansa	Francë	Kulturore dhe rural	Fshatra tradicionale, festivale, lavandë	Ruajtja e traditave
Tirol	Austri	Malor dhe rural	Fshatra alpinë, zakone lokale	Zhvillimi i komuniteteve malore
Fshatrat në Transilvani	Rumani	Rural dhe kulturore	Arkitekturë popullore, zanate	Mbajtja e popullsisë (parandalimi i shpërnguljes)
Etno-fshatrat	Maqedoni	Etno dhe rural	Shtëpi tradicionale, ushqim lokal	Nxitja e ekonomisë lokale

Turizmi masiv është më i pranishëm në destinacionet e njohura turistike evropiane, veçanërisht në zonat bregdetare dhe në qytetet e mëdha. Ai sjell përfitime të konsiderueshme ekonomike dhe mundëson zhvillim të shpejtë të infrastrukturës dhe shërbimeve. Për shumë rajone, turizmi masiv përfaqëson burimin kryesor të të ardhurave. Megjithatë, numri i tepërt i turistëve mund të çojë në probleme serioze. Ndotja, ndërtimi i tepërt dhe presioni mbi popullsinë lokale mund të dëmtojnë cilësinë e jetës dhe të rrezikojnë mjedisin natyror e kulturor. Prandaj, turizmi masiv shpesh konsiderohet si një model ekonomikisht i dobishëm, por afatgjatë dhe i rrezikshëm.

Shembuj për turizmin masiv në Evropë				
Qendra turistike / Rajoni	Shteti	Lloji i turizmit masiv	Karakteristikat kryesore	Pasojat për rajonin
Barselonë	Spanjë	Urban dhe bregdetar	Numër i madh turistësh, atraksione qyteti, plazhe	Të ardhura të larta, por presion mbi popullsinë lokale
Venecia	Itali	Kulturore	Vizita masive ditore, qendra historike	Mbingarkesë dhe kërcënim për trashëgiminë kulturore
Kosta del Sol	Spanjë	Bregdetar	Hotele, turizëm veror, plazhe	Urbanizim dhe ekonomi sezonale
Ishujt grekë	Greqi	Bregdetar	Aranzhmanet masive turistike	Varësi nga turizmi
Paris	Francë	Urban dhe kulturor	Monumente të njohura botërore	Përfitim i madh ekonomik dhe presion turistik

Turizmi masiv në Venedik, Itali

Turizmi malor në Alpet zvicerane

Si përgjigje ndaj problemeve që krijon turizmi masiv, rëndësi gjithnjë e më të madhe po merr **turizmi i qëndrueshëm**. Ai ka për qëllim të sigurojë përfitime ekonomike, por në të njëjtën kohë të zhvillohet gradualisht dhe me kujdes, duke respektuar burimet natyrore dhe vlerat kulturore. Në këtë model, komuniteti lokal merr pjesë aktive në aktivitetet turistike dhe zhvillimi synon dobi afatgjate, e jo fitim të shpejtë.

Shembuj për turizmin e qëndrueshëm në Evropë

Lokacioni / Rajoni	Shteti	Lloji i turizmit të qëndrueshëm	Praktikat kryesore	Përfitimet për rajonin
Rajoni Alpin (parqe kombëtare)	Austri, Zvicër	Malor, eko-turizëm	Numër i kontrolluar vizitorësh, mbrojtje e natyrës	Ekosisteme të ruajtura dhe të ardhura lokale të qëndrueshme
Istra	Slloveni	Rural dhe gastronomik	Produkte lokale, biznese të vogla familjare	Mbështetje e ekonomisë lokale
Ishujt Lofoten	Norvegji	Natyror, eko-turizëm	Përdorim i përgjegjshëm i burimeve, eko-akomodim	Mbrojtje e natyrës dhe cilësi e lartë e jetës
Sardenja	Itali	Bregdetar, i qëndrueshëm	Kufizim i turizmit masiv	Ruajtja e bregdetit dhe e kulturës
Transilvani	Rumani	Kulturor dhe rural	Ruajtja e traditave dhe arkitekturës	Zhvillim pa dëmtuar identitetin lokal

Turizmi rural në Transilvani, Rumani

Kaljari, Sardenjë

Mënyra e zhvillimit turistik ndikon drejtpërdrejt mbi cilësinë e jetës në rajone. Turizmi mund të kontribuojë në përmirësimin e kushteve të jetesës, por edhe të krijojë probleme sociale dhe ekologjike. Prandaj, politikat bashkëkohore evropiane po mbështesin gjithnjë e më shumë turizmin e qëndrueshëm si një mjet për **zhvillim rajonal të barabartë dhe të përgjegjshëm**.

Krahasimi mes turizmit lokal, masiv dhe të qëndrueshëm

Treguesi	Turizmi lokal	Turizmi masiv	Turizmi i qëndrueshëm
Vëllimi i turistëve	Numër i vogël turistësh	Numër shumë i madh turistësh	Numër i kontrolluar turistësh
Hapësira e zhvillimit	Zona rurale, vende të vogla	Bregdetë, male, qytete të mëdha	Rajone natyrore dhe kulturore të ndjeshme
Ndikimi mbi komunitetin lokal	Pozitiv, dobi e drejtpërdrejtë	Shpesh negativ	Pozitiv dhe afatgjatë
Dobia ekonomike	E moderuar, për popullsinë lokale	E lartë, por e pabarabartë	E stabilizuar dhe afatgjatë
Ndikimi në mjedis	I vogël	I madh	Minimal
Ruajtja e kulturës	E lartë	Shpesh e rrezikuar	E mbrojtur në mënyrë aktive
Zhvillimi afatgjatë	I moderuar dhe i qëndrueshëm	I pasigurt	I qëndrueshëm dhe i barabartë

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Pse turizmi është një faktor i rëndësishëm në zhvillimin rajonal?
2. Çfarë roli ka turizmi lokal në zhvillimin e vendeve më të vogla?
3. Çfarë problemesh shkakton turizmi masiv?
4. Çfarë përfaqëson turizmi i qëndrueshëm?
5. Pse turizmi i qëndrueshëm konsiderohet si modeli i së ardhmes?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni: si ndikon turizmi mbi zhvillimin e një rajoni evropian dhe cili lloj i turizmit është më i përshtatshëm për të ardhmen e tij!?

GLOBALIZIMI DHE NDRYSHIMET KULTURORE: DIFUZIONI KULTUROR DHE HOMOGENIZIMI

Jepni një shembull nga jeta e përditshme që tregon difuzion kulturor (ushqim, muzikë, veshje)! Mendoni nëse ky shembull kontribuon në diversitetin kulturor apo në homogjenizim!

Globalizimi

Difuzioni
kulturorHomogjenizimi
kulturorDiversiteti
kulturorRajonet
multikulturoreTrendet
globale

Në botën bashkëkohore njerëzit, idetë, informacionet dhe produktet lëvizin më shpejt se kurrë ndonjëherë. Falë komunikimeve të zhvilluara, transportit dhe mediave, pjesë të ndryshme të botës po bëhen gjithnjë e më të ndërlidhura. Ky proces quhet **globalizim** dhe ka një ndikim të fortë mbi kulturën, mënyrën e jetesës dhe zhvillimin rajonal. Evropa, si një hapësirë me histori të pasur kulturore dhe lidhje të forta ndërkombëtare, është një nga rajonet ku globalizimi vërehet më qartë. Globalizimi shkakton **ndryshime kulturore, difuzion kulturor dhe homogjenizim kulturor**.

Globalizimi është proces i lidhjes gjithnjë e më të madhe të botës në kuptimin ekonomik, kulturor dhe social. Ai mundëson shkëmbim të shpejtë të informacioneve, ideve dhe modeleve kulturore midis vendeve dhe rajoneve të ndryshme. Në Evropë, globalizimi vërehet përmes tregtisë ndërkombëtare, migracionit, turizmit, si dhe përmes përditshmërisë së kulturës, muzikës, ushqimit, modës dhe mediave. Ky proces sjell mundësi të reja për zhvillim, por në të njëjtën kohë hap edhe pyetje për ruajtjen e kulturave dhe identiteteve lokale.

Globalizimi

Difuzioni kulturor përfaqëson procesin e përhapjes së elementeve kulturore nga një rajon në një tjetër. Kjo ndodh përmes kontakteve mes njerëzve, udhëtimeve, migracionit, turizmit dhe mediave. Kështu, ushqime të caktuara, stile muzikore, zakone ose festa bëhen të njohura dhe të pranura në pjesë të ndryshme të Evropës. Difuzioni kulturor kontribuon në pasurimin e jetës kulturore dhe krijimin e formave të reja kulturore. Në të njëjtën kohë, ai mundëson mirëkuptim dhe bashkëpunim më të mirë mes popujve.

Paralelisht me difuzionin kulturor, globalizimi mund të çojë edhe në **homogjenizim kulturor**. Ky proces i referohet shfaqjes së modeleve të ngjashme kulturore në rajone të ndryshme, me ç'rast veçoritë lokale gradualisht humbasin ose bëhen më pak të dukshme. Në shumë qytete evropiane mund të vërehen mënyra të ngjashme të argëtimit, ushqimit dhe konsumit, që zvogëlon dallimin mes rajoneve. Kjo paraqet një sfidë për ruajtjen e kulturës dhe traditës lokale.

Edhe përkundër proceseve të homogjenizimit, Evropa vazhdon të karakterizohet nga një **diversitet i fortë kulturor**. Shumë rajone janë **multikulturore**, përkatësisht në to jetojnë njerëz me prejardhje të ndryshme etnike, gjuhësore dhe kulturore. Këto rajone janë vende të shkëmbimit kulturor dhe bashkëpunimit, por edhe të sfidave që lidhen me integrimin dhe ruajtjen e identitetit. Diversiteti kulturor konsiderohet si një vlerë e rëndësishme e Evropës, pasi kontribuon në kreativitet, inovacione dhe zhvillim shoqëror.

Difuzioni kulturor dhe homogjenizimi kulturor		
Treguesi	Difuzioni kulturor	Homogjenizimi kulturor
Koncept	Përhapja dhe shkëmbimi i elementeve kulturore midis rajoneve dhe popujve të ndryshëm	Shfaqja e modeleve të ngjashme kulturore në rajone të ndryshme
Mënyra e zhvillimit	Përmes migracionit, turizmit, mediave, tregtisë dhe kontakteve mes njerëzve	Përmes mediave galobale, kulturës masive dhe brendeve globale
Efekti mbi kulturën	Pasurimi dhe ndikimi i ndërsjellë i kulturave	Zvogëlimi i dallimeve dhe veçantive lokale
Ndikimi mbi traditat lokale	Mund t'i forcojë dhe t'i promovojë kulturën lokale	Mund t'i rrezikojë dhe t'i shtypë traditat lokale
Shembull në Evropë	Përhapja e kuzhinave, muzikës dhe festivaleve të ndryshme nëpër qytetet evropiane	Mënyrë e ngjashme e jetesës, argëtimit dhe konsumit në qytetet e mëdha
Lidhja me globalizimin	Aspekt pozitiv i globalizimit	Aspekt potencialisht negativ i globalizimit
Rezultati përfundimtar	Shkëmbim kulturor dhe mirëkuptim më i madh mes popujve	Uniformitet kulturor dhe humbje e identitetit

Trendet e sotme globale si **digjitalizimi, mediat masive dhe turizmi ndërkombëtar**, kanë një ndikim të rëndësishëm mbi **ndryshimet kulturore**. Turizmi, veçanërisht, përfaqëson një kanal të fuqishëm për difuzionin kulturor, por mund të kontribuojë edhe në homogjenizim nëse nuk zhvillohet me përgjegjësi. Prandaj, politikat evropiane drejtohen gjithnjë e më shumë drejt mbrojtjes së trashëgimisë kulturore dhe mbështetjes së praktikave të qëndrueshme kulturore dhe turistike.

Restorant kinez në Amsterdam

Multikulturalizmi
në Paris

Shembuj për qytetet multikulturore në Evropë				
Rajoni / Qyteti	Shteti	Shkaqet e multikulturalitetit	Karakteristikat kulturore	Rëndësia për zhvillimin
Londër	Mbretëria e Bashkuar	Migracioni, e kaluara koloniale, globalizimi	Gjuhë, kuzhina dhe fe të ndryshme	Qendër globale kulturore dhe ekonomike
Paris	Francë	Migracioni, arsimi, turizmi	Lagje multikulturore, arti	Diversitet kulturor dhe industri kreative
Berlin	Gjermani	Ndarjet historike dhe migracioni modern	Kombinim i traditës dhe kulturës moderne	Inovacione dhe hapje kulturore
Brisel	Belgjikë	Institucionet evropiane, migracioni	Shumë gjuhë dhe kultura	Bashkëpunim dhe integrim evropian
Barselonë	Spanjë	Turizmi dhe migracioni i brendshëm	Kultura katalonase dhe ndërkombëtare	Turizëm dhe identitet rajonal
Amsterdam	Holandë	Tregtia, migracioni	Toleranca dhe diversiteti kulturor	Shoqëri e hapur dhe inkluzive (gjithëpërfshirëse)
Stamboll	Turqi	Pozita gjeografike mes Evropës dhe Azisë	Ndikime kulturore lindore dhe perëndimore	Urë kulturore mes kontinenteve

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson globalizimi?
2. Si zhvillohet difuzioni kulturor?
3. Çfarë është homogenizimi kulturor?
4. Pse diversiteti kulturor është i rëndësishëm për Evropën?
5. Si ndikojnë trendet globale mbi kulturën dhe turizmin?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni se çfarë është globalizimi, do të jepni një efekt pozitiv dhe një negativ nga ndikimi i tij mbi kulturën në Evropë dhe do të propozoni një mënyrë se si të ruhen kulturat lokale!

Trendet
globale
turistike

Digjitalizimi i
turizmit

Turizmi i
qëndrueshëm

Turizmi
urban

Zhvillimi
rajonat

Komuniteti
lokal

Cilësia e
jetesës

TRENDET GLOBALE NË TURIZËM DHE NDIKIMI I TYRE MBI ZHVILLIMIN RAJONAL

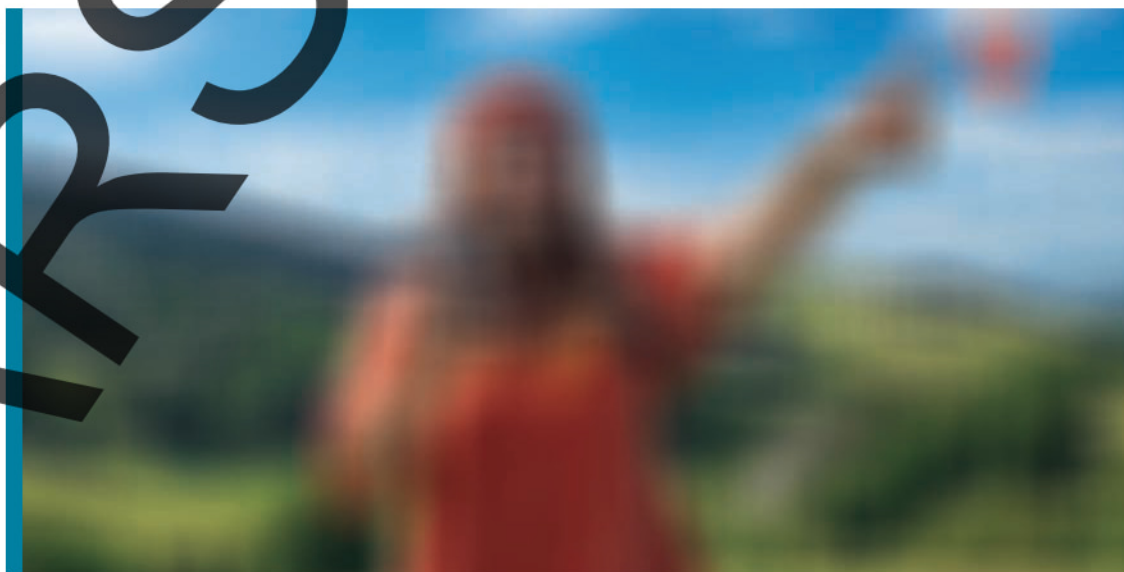
Tregoni një trend global turistik që e vëreni sot dhe mendoni se si mund të ndikojë ai mbi zhvillimin e një rajoni evropian!

Turizmi sot nuk është i njëjtë si para disa dekadash. Zhvillimi i shpejtë i teknologjisë, globalizimi dhe lëvizshmëria e rritur e njerëzve çuan në shfaqjen e **trendeve të reja globale në turizëm**. Mënyra se si njerëzit udhëtojnë, zgjedhin destinacionet dhe i përjetojnë vendet turistike, ndryshon vazhdimisht. Këto ndryshime kanë një ndikim të fortë mbi **zhvillimin rajonal**, sepse prej tyre varet se cilat rajone do të bëhen më atraktive, si do të zhvillohet ekonomia lokale dhe si do të jetë raporti mes natyrës dhe kulturës.

Trendet globale turistike përfaqësojnë udhëzime të përgjithshme dhe ndryshime në zakonet turistike që shfaqen në nivel botëror dhe evropian. Ato janë rezultat i proceseve ekonomike, teknologjike, kulturore dhe ekologjike dhe ndikojnë mbi të gjitha rajonet, pa varësisht nëse bëhet fjalë për qendra të mëdha turistike apo destinacione të vogla lokale. Në Evropë, këto trende gjithnjë e më shpesh e drejtojnë turizmin drejt formave të udhëtimit më cilësore, më të përgjegjshme dhe më të individualizuara.

Një nga trendet më të rëndësishme globale është **digjitalizimi i turizmit**. Sot, turistët i planifikojnë udhëtimet e tyre përmes internetit, përdorin platforma digjitale për rezervime dhe ndajnë përvojat e tyre përmes rrjeteve sociale. Kjo u mundëson edhe rajoneve më të vogla dhe më pak të njohura të bëhen të dukshme dhe të aksesueshme për turistët. Digjitalizimi lehtëson qasjen në informacione, por në të njëjtën kohë mund të çojë në rritje të hovshme të vizitave në destinacione të caktuara, që paraqet një sfidë për menaxhimin e tyre.

Digjitalizimi i
turizmit

Shembuj për digjitalizimin e turizmit në Evropë

Forma e digjitalizimit	Përshkrimi	Ndikimi mbi turizmin
Rezervimet online	Rezervimi i akomodimit dhe transportit përmes internetit	Planifikim më i lehtë i udhëtimit
Platformat digjitale turistike	Aplikacione dhe ueb-faqe për informacione turistike	Informim më i mirë i turistëve
Turet virtuale	Shëtitje online nëpër muze dhe pika të rëndësishme	Aksesueshmëri dhe promovim i vizitave
Rrjetet sociale	Ndarja e përvojave dhe promovimi i destinacioneve	Rritje e vizitave turistike
Hartat digjitale dhe navigimi	Aplikacione për orientim dhe planifikim të rrugëve	Lëvizje dhe hulumtim më i lehtë

Turistët bashkëkohorë tregojnë gjithnjë e më shumë interes për **turizmin e qëndrueshëm**, i cili respekton natyrën, trashëgiminë kulturore dhe komunitetin lokal. Në vend të vizitave të shkurtra dhe masive, rritet interesi për qëndrime më të gjata, përvoja lokale dhe aktivitete të lidhura me natyrën dhe kulturën. Ky trend ka ndikim pozitiv mbi zhvillimin rajonal, sepse nxit zhvillim të barabartë dhe krijon të ardhura të qëndrueshme pa mbingarkesë të tepërt të hapësirës.

Shembuj për trendin e turizmit të qëndrueshëm në Evropë

Lokacioni / Rajoni	Shteti	Lloji i turizmit të qëndrueshëm	Praktikat kyçe të qëndrueshme	Efekti mbi rajonin
Fjordet	Norvegji	Turizëm natyror dhe eko-turizëm	Kufizimi i numrit të lundrimeve (krozereve), mbrojtja e peizazhit	Natyrë e ruajtur dhe vizita e kontrolluar
Korsikë	Francë	Bregdetar dhe rural	Mbështetje e bizneseve lokale, eko-akomodim	Balancë mes turizmit dhe natyrës
Alentejo	Portugali	Turizëm rural, agroturizëm dhe turizëm vere-pije	Përdorimi i ushqimit lokal, kapacitete të vogla akomoduese	Zhvillim i zonave rurale
Shvartsvald	Gjermani	Malor dhe eko-turizëm	Shtigje të qëndrueshme, transport ekologjik	Mbrojtje e ekosistemeve pyjore
Azoret	Portugali	Turizëm ishullor i qëndrueshëm	Energji e rinovueshme, mbrojtje e biodiversitetit	Zhvillim ekonomik i qëndrueshëm

Shvarcvald, Gjermani

Një tjetër trend i rëndësishëm është turizmi **urban**. Qytetet evropiane bëhen gjithnjë e më tërheqëse për shkak të ngjarjeve kulturore, trashëgimisë historike dhe mënyrës bashkëkohore të jetesës. Megjithatë, numri i tepërt i turistëve në qendrat urbane mund të krijojë probleme për popullsinë lokale, si rritja e çmimeve dhe prishja e përditshmërisë. Kjo tregon se trendet globale mund të jenë njëkohësisht edhe mundësi, edhe sfidë për zhvillimin rajonal.

Shembuj për turizmin urban në Evropë

Qyteti	Shteti	Karakteristi i turizmit urban	Përmbajtjet kryesore turistike	Ndikimi mbi rajonin
Berlin	Gjermani	Kulturor dhe historik	Muze, ngjarje kulturore, art bashkëkohor	Zhvillim kulturor dhe industri kreative
Vjenë	Austri	Kulturo-artistik	Muzikë klasike, arkitekturë, muze	Turizmi si faktor i qëndrueshëm ekonomik
Pragë	Çeki	Turizëm urban historik	Qyteti i vjetër, arkitekturë, trashëgimi kulturore	Zhvillim rajonal përmes turizmit kulturor
Madrid	Spanjë	Urban dhe kulturor	Muze, ngjarje sportive, jetë qytetare	Zhvillim i shërbimeve dhe punësimit
Budapest	Hungari	Kulturor dhe rekreativ	Banjat (termale), qendra historike, Danubi	Turizmi si lëvizës i zhvillimit urban
Kopenhagë	Danimarkë	Urban bashkëkohor dhe i qëndrueshëm	Planifikim urban, biçikleta, kulturë	Cilësi e lartë e jetës dhe qëndrueshmëri

Pragë, Çeki

Mënyra se si rajonet do t'u përshtaten trendeve globale turistike do të ketë një rëndësi kyçe për të ardhmen e tyre. Rajonet që do të investojnë në qëndrueshmëri, ndërlidhje digjitale dhe mbrojtje të trashëgimisë kulturore do të kenë mundësi më të mëdha për zhvillim afatgjatë. Prandaj, turizmi bashkëkohor shihet gjithnjë e më shumë jo vetëm si një mjet për fitim ekonomik, por edhe për përmirësimin e cilësisë së jetës dhe ruajtjen e identitetit rajonal.

Porta e Brandenburgut, Berlin

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqësojnë trendet globale turistike?
2. Si e ndryshon digjitalizimi turizmin?
3. Pse rritet interesi për turizmin e qëndrueshëm?
4. Çfarë sfidash krijon turizmi urban?
5. Si ndikojnë trendet globale mbi zhvillimin rajonal?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni se çfarë janë trendet globale turistike, do të jepni një efekt pozitiv dhe një negativ nga ndikimi i tyre dhe do të propozoni një mënyrë se si rajonet mund t'u përshtaten këtyre ndryshimeve!

SFIDAT GLOBALE DHE NDRYSHIMET KLIMATIKE NË EVROPË

Jepni një shembull të një dukurie klimatike (thatësi, përmbytje, valë nxehtësie) dhe shpjegoni se si mund të ndikojë ajo mbi zhvillimin e një rajoni evropian!

Bota bashkëkohore përballet me sfida të shumta që i kalojnë kufijtë e shteteve të veçanta. Këto sfida, të njohura si **sfida globale**, ndikojnë mbi ekonominë, mjedisin jetësor, popullsinë dhe zhvillimin e rajoneve në botë. Evropa, si një nga kontinentet më të zhvilluara dhe më dendur të banuara, është veçanërisht e ekspozuar ndaj pasojave të këtyre proceseve. Një nga sfidat globale më të rëndësishme sot janë **ndryshimet klimatike**, të cilat kanë ndikim të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë mbi zhvillimin rajonal të Evropës. Ato nuk i godasin të gjitha rajonet njësoj, por krijojnë pasoja të ndryshme ekonomike, ekologjike dhe sociale.

Sfidat globale janë procese dhe dukuri që ndikojnë në mbarë botën dhe kërkojnë zgjidhje të përbashkëta. Ato nuk mund të zgjidhen nga një shtet ose një rajon i vetëm, sepse pasojat e tyre ndihen në më shumë kontinente. Në Evropë, sfidat globale janë të lidhura me ndryshimet klimatike, migracionet, konkurrencën ekonomike, varësinë energjetike dhe ndryshimet demografike. Këto sfida ndikojnë fort mbi **zhvillimin rajonal**, sepse prej tyre varet se si do të përdoren burimet natyrore, ku do të vendoset popullsia dhe cilat do të jenë kushtet për rritje ekonomike.

Shembuj për ndryshimet klimatike në Evropë dhe pasojat e tyre

Rajoni	Ndryshimi klimatik	Pasojat mbi natyrën	Pasojat mbi zhvillimin
Evropa Jugore (Mesdheu)	Thatësira më të shpeshta dhe valë nxehtësie	Zvogëlimi i burimeve ujore	Vështirësi në bujqësi dhe turizëm
Rajoni Alpin	Shkretëtira e akullnajave	Humbje e rezervave ujore dhe ekosistemeve	Turizëm i reduktuar dimëror
Evropa Veriore	Rritja e temperaturave	Ndryshime në ekosisteme	Ndryshime në pylltari dhe bujqësi
Rajonet bregdetare të Evropës	Rritja e nivelit të detit	Erozioni i brigjeve	Kërcënim për vendbanimet dhe qendrat turistike
Evropa Qendrore	Përmbytje më të shpeshta	Dëmtimi i tokave dhe infrastrukturës	Dëme ekonomike dhe nevoja për masa mbrojtëse

Ndryshimet klimatike

Ndryshimet klimatike u referohen ndryshimeve afatgjata në temperaturë, reshje dhe kushtet atmosferike. Në Evropë ato manifestohen përmes thatësirave më të shpeshta, përmbytjeve, valëve të nxehtësisë dhe shkrirjes së akullnajave. Këto dukuri kanë ndikim serioz në mjedisin natyror, por edhe në aktivitetet ekonomike. Në pjesët jugore të Evropës, ndryshimet klimatike çojnë në zvogëlimin e burimeve ujore dhe vështirësimin e prodhimit bujqësor. Në pjesët veriore dhe malore, përsëri vërehet shkrirja e akullnajave dhe ndryshime në ekosisteme. Në këtë mënyrë, ndryshimet klimatike krijojnë **dallime rajonale** në zhvillim.

Pasojat e drejtpërdrejta ekologjike nga ndryshimet klimatike në Evropë

Dukuria ekologjike	Përshkrimi i ndryshimit	Rajonet e prekura në Evropë	Pasojat mbi natyrën
Shkrirja e akullnajave	Rritja e temperaturave dhe në zvogëlimin e akullnajave	Alpet, Skandinavia	Humbje e rezervave ujore, ndryshime në ekosisteme
Thatësitrat	Reshje të pakësuara dhe temperatura të larta	Evropa Jugore (Mesdheu)	Tharja e tokave, biodiversiteti i reduktuar
Përmbytjet	Reshje intensive dhe shkrirje e shpejtë e borës	Evropa Qendrore dhe Perëndimore	Erozioni i tokës, shkatërrimi i habitateve
Rritja e nivelit të detit	Shkrirja e akullit polar dhe zgjerimi termik i ujit	Rajonet bregdetare	Përmbytja e brigjeve, kripëzimi i tokave
Zjarret pyjore	Periudha të gjata të thata dhe valë nxehtësie	Evropa Jugore dhe Juglindore	Shkatërrimi i pyjeve dhe llojeve shtazore
Humbja e biodiversitetit	Ndryshime në klimë dhe habitate	Mbarë Evropa	Zhdukja e llojeve bimore dhe shtazore

Ilustrim i konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm

Ndryshimet klimatike kanë **pasoja të drejtpërdrejta ekologjike**, si degradimi i tokës, humbja e biodiversitetit dhe shfaqja e shtuar e ngjarjeve ekstreme të motit. Njëkohësisht ato shkaktojnë edhe **pasoja ekonomike**, pasi godasin bujqësinë, turizmin, energjetikën dhe infrastrukturën. Për shembull, rajonet bregdetare përballen me rritjen e nivelit të detit, gjë që paraqet kërcënim për vendbanimet dhe qendrat turistike. Rajonet malore përballen me ndryshime në turizmin dimëror, ndërsa rajonet urbane janë të ekspozuara ndaj ndotjes së shtuar dhe valëve të nxehtësisë.

Si përgjigje ndaj ndryshimeve klimatike, rëndësi gjithnjë e më të madhe merr **zhvillimi i qëndrueshëm**. Ai nënkupton zhvillim ekonomik, i cili nuk rrezikon mjedisin jetësor dhe gjeneratat e ardhshme. Në Evropë zhvillimi i qëndrueshëm promovohet përmes përdorimit të burimeve të rinovueshme të energjisë, mbrojtjes së burimeve natyrore dhe planifikimit të zhvillimit rajonal.

Rajonet që iu përshtaten në kohë ndryshimeve klimatike kanë mundësi më të mëdha për zhvillim të qëndrueshëm dhe afatgjatë. Prandaj, ndryshimet klimatike nuk janë vetëm një problem ekologjik, por edhe një faktor i rëndësishëm që formëson zhvillimin e ardhshëm të rajoneve evropiane.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë janë sfidat globale?
2. Pse ndryshimet klimatike janë një nga sfidat më të mëdha për Evropën?
3. Çfarë pasojash ekonomike dhe ekologjike sjellin ndryshimet klimatike?
4. Pse ndryshimet klimatike nuk ndikojnë njësoj në të gjitha rajonet?
5. Çfarë nënkupton zhvillimi i qëndrueshëm?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni se çfarë janë ndryshimet klimatike, si ndikojnë ato mbi zhvillimin rajonal të Evropës dhe pse zhvillimi i qëndrueshëm është një përgjigje e rëndësishme ndaj kësaj sfide!

MIGRACIONET DHE PLAKJA DEMOGRAFIKE: SFIDAT PËR RAJONET EVROPIANE

Tregoni një arsye pse njerëzit shpërngulen nga një rajon dhe shpjegoni se si ndikon kjo në zhvillimin e rajonit!

Migracion
Migracione të brendshme
Migracione të jashtme
Plakje demografike
Urbanizim
Dallime rajonale

Popullsia përfaqëson një nga faktorët më të rëndësishëm të zhvillimit rajonal. Mënyra se si njerëzit janë të shpërndarë, si lëvizin dhe si plaken në hapësirë, ka një ndikim të fortë mbi ekonominë, tregun e punës, shërbimet sociale dhe cilësinë e jetës. Në kohët bashkëkohore, **migracionet dhe plakja demografike** janë ndër sfidat globale më të rëndësishme që krijojnë dallime të theksuara rajonale. Ndërsa disa rajone tërheqin popullsi dhe shënojnë rritje, të tjera përballen me zvogëlim të numrit të banorëve dhe plakje të popullsisë, që ndikon drejtpërdrejt në zhvillimin e tyre.

Migracionet përfaqësojnë lëvizjen e popullsisë nga një vend në një tjetër me qëllim të kushteve më të mira për jetesë. Në Evropë ato mund të jenë **të brendshme**, kur popullsia lëviz midis rajoneve të ndryshme brenda të njëjtit shtet dhe **të jashtme (ndërkombëtare)**, kur shpërngulen nga një shtet në një tjetër. Shkaku më i shpeshtë i migracionit është pabarazia ekonomike. Njerëzit lëvizin nga rajonet më pak të zhvilluara drejt atyre të zhvilluara, ku ka më shumë mundësi për punësim, arsimim dhe shërbime publike më të mira. Ky proces rrit përqendrimin e popullsisë në qytetet e mëdha dhe në rajonet e zhvilluara.

Migrimet

Llojet e migracionit dhe shkaqet e tyre

Lloji i migracionit	Përshkrimi	Shkaqet kryesore	Shembuj nga Evropa
Migracioni i brendshëm	Lëvizja e popullsisë brenda kufijve të një shteti	Punësimi, shkollimi, shërbime më të mira	Fshat → Qytet në Francë, Gjermani
Migracioni i jashtëm (ndërkombëtar)	Lëvizja midis shteteve të ndryshme	Mundësi ekonomike, siguri	Evropa Lindore → Evropa Perëndimore
Migracioni ekonomik	Migracion për shkak të punës dhe të ardhurave	Papunësia, pagat e ulëta	Evropa Juglindore → BE
Migracioni arsimor	Migracion për shkak të shkollimit	Arsim cilësor	Studentë në Gjermani, Francë
Migracioni rural-urban	Zhvendosja nga zonat rurale në zonat urbane	Urbanizimi, industria	Ballkan → Kryeqytete
Migracioni i dhunshëm	Migracion për shkak të kërcënimeve të jashtme	Konflikte, ndryshime klimatike	Refugjatë drejt Evropës
Migracioni sezonal	Lëvizje e përkohshme për punë	Bujqësi, turizëm	Evropa Jugore (verë / dimër)

Si pasojë e migracionit në Evropë vërehet një **urbanizim** i përshpejtuar. Qytetet e mëdha dhe rajonet metropolitane vazhdimisht e rrisin numrin e banorëve, ndërsa zonat rurale dhe periferike përballen me zvogëlim të popullsisë. Urbanizimi kontribuon në rritjen ekonomike dhe inovacioneve, por në të njëjtën kohë krijon edhe probleme, si mungesa e hapësirës banuese, rritja e trafikut dhe presioni mbi infrastrukturën. Kështu, migracionet krijojnë mundësi dhe sfida për zhvillimin rajonal.

Shembuj për urbanizimin në Evropë				
Qyteti / Rajoni	Shteti	Forma e urbanizimit	Shkaqet kryesore	Pasojat mbi rajonin
Londër	Mbretëria e Bashkuar	Urbanizim metropolitan	Punësimi, shërbimet, ekonomia globale	Popullsi e dendur, rritje ekonomike, presion në trafik
Paris	Francë	Përqëndrim urban	Industria, administrata, arsimi	Zhvillim i shërbimeve, kosto më të larta të jetesës
Berlin	Gjermani	Urbanizim pas-industrial	Industria, kultura, migracionet	Zhvillim urban, diversitet kulturor
Madrid	Spanjë	Rritje urbane e kryeqytetit	Migracione të brendshme, administrata	Dominim rajonal, presion urban
Budapest	Hungari	Përqëndrim i popullsisë	Arsimi, shërbimet, turizmi	Shpërngulje nga rajonet rurale
Bukuresht	Rumani	Urbanizim i shpejtë	Migracione ekonomike	Sfidat infrastrukturore
Shkup	Maqedonia e Veriut	Përqëndrim urban nacional	Punësimi, arsimi	Pabarazi rajonale

Plakja demografike i referohet rritjes së pjesëmarrjes së popullsisë së moshuar në popullsinë e përgjithshme. Ky proces është veçanërisht i shprehur në Evropë për shkak të shkallës së ulët të natalitetit dhe jetëgjatësisë së zgjatur. Rajonet me plakje të theksuar të popullsisë përballen me mungesë të fuqisë punëtore, kosto të rritura për sistemet pensionale dhe shëndetësore dhe kjo ngadalëson rritjen ekonomike. Në shumë raste popullsia e re shpërngulet, gjë që i thëllon edhe më tej dallimet rajonale.

Ecuria e numrit të popullsisë në Evropë

Numri i popullsisë sipas moshës në Evropë

Migracionet dhe plakja demografike janë procese të lidhura ngushtë midis tyre. Kur popullsia e re dhe e aftë për punë shpërngulet nga një rajon, atje mbetet popullsi më e vjetër, gjë që përshpejton procesin e plakjes. Kjo më së shpeshti ndodh në zonat rurale dhe rajonet më pak të zhvilluara. Nga ana tjetër, rajonet që tërheqin migrantë arrijnë të ripërtërijnë kapitalin e tyre njerëzor dhe të ngadalësojnë plakjen e popullsisë, e cila gjë u mundëson dinamikë më të madhe ekonomike.

Lëvizja dhe plakja e pabarabartë e popullsisë krijon **dallime rajonale** në Evropë. Prandaj, politikat evropiane dhe kombëtare drejtohen gjithnjë e më shumë drejt zhvillimit rajonal të barabartë, mbështetjes së rajoneve më pak të zhvilluara dhe krijimit të kushteve për mbajtjen e popullsisë së re. Zhvillimi rajonal në të ardhmen do të varet nga ajo se sa me sukses rajonet do të përballen me migracionet dhe ndryshimet demografike.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë janë migracionet dhe cilat lloje të migracionit ekzistojnë?
2. Pse njerëzit migrojnë drejt rajoneve të zhvilluara?
3. Çfarë përfaqëson plakja demografike?
4. Si ndikojnë migracionet dhe plakja në zhvillimin rajonal?
5. Pse këto procese krijojnë dallime rajonale në Evropë?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni se çfarë janë migracionet dhe plakja demografike, do të jepni një pasojë nga këto procese mbi rajonet evropiane dhe do të propozoni një zgjidhje për zvogëlimin e dallimeve rajonale!

Konkurrenca
ekonomike

Varësia
energjetike

Zhvillimi
rajonal

Rajonet
industriale

Burimet
energjetike

Zhvillimi i
qëndrueshëm

KONKURRENCA EKONOMIKE DHE VARËSIA ENERGJETIKE NË EVROPË

Jepni një shembull se si mungesa e energjisë mund të ndikojë në punën e industrisë në një rajon!

Në kushtet e globalizimit, rajonet evropiane nuk zhvillohen të izoluar. Ato janë në garë të vazhdueshme ndërmjet veti, por edhe me rajone nga pjesë të tjera të botës. Ky proces quhet **konkurrencë ekonomike** dhe ka ndikim të fortë në zhvillimin rajonal, punësimin dhe standardin e jetesës. Njëkohësisht, ekonomia bashkëkohore në masë të madhe varet nga energjia. Mënyra në të cilën rajonet e sigurojnë dhe e përdorin energjinë përcakton stabilitetin e tyre ekonomik, prandaj **varësia energjetike** përfaqëson një nga sfidat më të rëndësishme për Evropën sot.

Konkurrenca ekonomike i referohet garës midis rajoneve, shteteve dhe kompanive për investime, tregje, fuqi punëtore dhe zhvillim teknologjik. Në Evropë, konkurrenca ekonomike është veçanërisht e shprehur midis rajoneve industriale dhe shumë të zhvilluara, të cilat vazhdimisht investojnë në inovacione, infrastrukturë dhe kapital njerëzor. Rajonet që arrijnë të jenë konkurruese tërheqin investime, krijojnë vende të reja pune dhe realizojnë rritje më të shpejtë ekonomike. Nga ana tjetër, rajonet që nuk mund t'u përshtaten kushteve konkurruese shpesh mbeten prapa në zhvillim, gjë që çon në pabarazi rajonale.

Rajonet industriale në Evropë tradicionalisht kanë një rol të rëndësishëm në konkurrencën ekonomike. Sot, suksesi nuk varet vetëm nga vëllimi i prodhimit industrial, por edhe nga progresi teknologjik dhe **efikasiteti energjetik**. Rajonet që përdorin teknologji bashkëkohore, automatizim dhe inovacione, arrijnë të ulin kostot e prodhimit dhe të rrisin konkurrencën e tyre. Në këtë proces, furnizimi i sigurt me energji bëhet një parakusht kyç për zhvillimin rajonal.

Varësia energjetike dhe burimet e rinovueshme të energjisë në Evropë

Rajoni / Shteti	Shkalla e varësisë energjetike	Burimet kryesore energjetike	Përdorimi i burimeve të rinovueshme	Ndikimi mbi zhvillimin
Evropa Perëndimore	E mesme	Import i naftës dhe gazit	Energjia e erës dhe diellore	Konkurrencë dhe stabilitet i rritur
Evropa Veriore	E ulët	Hidroenergjia, era	Shumë i lartë	Zhvillim i qëndrueshëm dhe pavarësi energjetike
Evropa Lindore	E lartë	Import i lëndëve djegëse fosile	I kufizuar	Rreziqe më të mëdha ekonomike
Evropa Jugore	E mesme	Import i energjentëve	Energjia diellore	Potencial për zhvillim të qëndrueshëm
Gjermani	E mesme	Fosile + të rinovueshme	E lartë (era, dielli)	Konkurrencë industriale
Norvegji	Shumë e ulët	Hidroenergjia	Shumë i lartë	Vetëmjaftueshmëri energjetike
Rajoni i Ballkanit	E lartë	Import i energjisë	E rinovueshme (hidro)	Varësi dhe sfida zhvillimore

Ilustrim i konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm (me panele fotovoltaike dhe helika të erës)

Varësia energjetike nënkupton gjendjen kur një shtet ose rajon, në masë të madhe varet nga importi i burimeve energjetike. Në Evropë shumë rajone nuk kanë burime të mjaftueshme vetjake të energjisë dhe mbështeten në importin e naftës, gazit natyror dhe energjenteve të tjerë. Kjo varësi mund të krijojë pasiguri ekonomike dhe politike, veçanërisht në periudha të krizave globale ose të rritjes së çmimeve të energjisë. Rajonet me varësi të lartë energjetike janë ekonomikisht më të dobëta, pasi kostot për prodhim rriten.

Si përgjigje ndaj varësisë energjetike, Evropa po drejtohet gjithnjë e më shumë drejt **burimeve të rinovueshme të energjisë**, siç janë era, dielli dhe uji. Ky proces jo vetëm që zvogëlon varësinë nga importi, por kontribuon edhe në zhvillimin e qëndrueshëm dhe mbrojtjen e mjedisit jetësor. Rajonet që investojnë në energjinë e rinovueshme krijojnë mundësi të reja ekonomike, nxisin zhvillimin teknologjik dhe forcojnë pozicionin e tyre në tregun evropian dhe botëror. Kështu, politika energjetike bëhet një pjesë e rëndësishme e zhvillimit rajonal.

Konkurrenca ekonomike dhe varësia energjetike janë procese të lidhura ngushtë. Rajonet me furnizim të sigurt dhe të qëndrueshëm me energji kanë shanse më të mëdha për zhvillim stabil dhe shfaqje të suksesshme në tregun evropian dhe botëror. Në të ardhmen, zhvillimi rajonal në Evropë do të varet nga aftësia e rajoneve për të rritur konkurrencën e tyre, për të zvogëluar varësinë energjetike dhe për të aplikuar strategji ekonomike të qëndrueshme.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson konkurrenca ekonomike?
2. Si ndikon konkurrenca ekonomike mbi zhvillimin rajonal?
3. Çfarë është varësia energjetike?
4. Pse varësia energjetike është problem për ekonominë?
5. Çfarë roli kanë burimet e rinovueshme të energjisë në Evropë?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni se çfarë është konkurrenca ekonomike dhe varësia energjetike, do të jepni arsyen pse ato janë të rëndësishme për zhvillimin rajonal dhe do të propozoni një zgjidhje për zvogëlimin e varësisë energjetike në Evropë!

Politika
evropiane

Zhvillimi
rajonat

Zhvillimi i
qëndrueshëm

Kohezioni

Bashkimi
Evropian

Fondet e
zhvillimit

POLITIKAT EVROPIANE DHE ZGJIDHJET E QËNDRUESHME PËR ZHVILLIM RAJONAL

Pse është e rëndësishme që rajonet më pak të zhvilluara të marrin mbështetje përmes politikave dhe fondeve evropiane?

Evropa po përballet me sfida të shumta globale dhe rajonale: ndryshimet klimatike, konkurrenca ekonomike, migracionet, plakja demografike dhe varësia energjetike. Këto procese nuk ndikojnë njësoj në të gjitha rajonet, por krijojnë **pabarazi rajonale** në zhvillim. Prandaj, në kuadër të **Bashkimit Evropian** zhvillohen politika të përbashkëta evropiane, qëllimi i të cilave është të mbështesin zhvillimin e barabartë dhe **zhvillimin e qëndrueshëm rajonal**, të zvogëlojnë dallimet midis rajoneve dhe të përmirësojnë cilësinë e jetës së popullsisë.

Një nga politikat më të rëndësishme të përbashkëta të Bashkimit Evropian është **politika rajonale (kohezive)**. Ajo ka për qëllim të zvogëlojë dallimet ekonomike, sociale dhe territoriale midis rajoneve në Evropë. Përmes kësaj politike mbështeten rajonet më pak të zhvilluara, zonat rurale dhe rajonet me probleme strukturore. Politika rajonale zbatohet përmes fondeve dhe programeve të ndryshme, të cilat bashkëfinancojnë projekte për infrastrukturën, arsimin, punësimin, mbrojtjen e mjedisit jetësor dhe tranzicionin energjetik.

Fondet evropiane dhe programet për zhvillim rajonal

Fondi / Programi	Fusha e financimit	Lloji i projekteve	Përfitimet për rajonet
Fondi Evropian për Zhvillim Rajonal (FEDR)	Infrastruktura, inovacionet, energjia	Rrugë, infrastrukturë digjitale, energji e rinovueshme	Rritje ekonomike dhe ndërlidhje më e mirë
Fondi i Kohezionit	Mjedis jetësor dhe transporti	Impiante thanhimi (përrurimi), hekurudha	Përmirësimi i mjedisit jetësor
Fondi Social Evropian (FSE)	Arsimi dhe punësimi	Trajnime, rikualifikime, punësim	Kapital njerëzor më i mirë
Fondi Evropian Bujqësor për Zhvillim Rural	Zhvillimi rural dhe lokal	Mbështetje e bujqësisë, infrastrukturë rurale	Zhvillim i rajoneve rurale
Programet IPA	Mbështetje për vendet kandidate	Arsim, institucione, infrastrukturë	Afrimi me standardet e BE-së
Programet për tranzicion të gjelbër	Tranzicioni energjetik	Centrale elektrike solare dhe të erës	Zvogëlimi i varësisë energjetike

Për zbatimin e politikës rajonale Bashkimi Evropian përdor **fondet evropiane të zhvillimit**. Me ndihmën e tyre financohen projekte rrugore, hekurudhore, shkolla, spitale, projekte energjetike dhe ekologjike. Këto fonde kanë një rol të rëndësishëm në avancimin e zhvillimit lokal dhe rajonal. Përmes fondeve evropiane, rajonet fitojnë mundësinë të përmirësojnë kapacitetet e tyre zhvillimore, të tërheqin investime dhe të krijojnë kushte më të mira për jetë dhe punë.

Fondet evropiane dhe programet që shfrytëzon Maqedonia e Veriut

Fondi / Programi	Statusi i shtetit	Fusha e financimit	Shembuj të aktiviteteve/projekteve	Rëndësia për zhvillimin e rajonit
IPA (Instrumenti për Ndhimën e Para-anëtarësimit)	Vend kandidat	Infrastruktura, institucionet, arsimi	Rrugë, shkolla, administratë publike	Afrimi me standardet e BE-së
IPA II / IPA III	Vend kandidat	Rajonal dhe zhvillim ekonomik	Mbështetje për komunat, bizneset	Zvogëlimi i pabarazive rajonale
IPARD	Vend kandidat	Bujqësia dhe zhvillimi rural	Modernizimi i fermave	Zhvillimi i rajoneve rurale
Erasmus+	Vend partner	Arsimi dhe mobiliteti	Shkëmbime studentore dhe mësimore	Zhvillimi i kapitalit njerëzor
Horizont Evropa	Vend partner	Kërkimi dhe inovacionet	Projekte shkencore dhe teknologjike	Nxitja e inovacioneve
Programet për bashkëpunim ndërkuftar	Vend partner	Zhvillimi lokal dhe rajonal	Projekte të përbashkëta me shtetet fqinje	Bashkëpunim rajonal dhe stabilitet

Politikat bashkëkohore evropiane drejtohen gjithnjë e më shumë drejt **zhvillimit të qëndrueshëm**. Kjo nënkupton progres ekonomik që shkon krah për krah me mbrojtjen e mjedisit jetësor dhe përgjegjësinë sociale. Në këtë kontekst, Bashkimi Evropian promovon të ashtuquajturën tranzicion të gjelbër, i cili përfaqëson një proces të kalimit drejt një ekonomie të qëndrueshme dhe me emetime të ulëta të karbonit. Ai përfshin zhvillimin e burimeve të ripërtëritshme të energjisë, përmirësimin e efikasitetit energjetik, dekarbonizimin e ekonomisë, zhvillimin e ekonomisë qarkulluese, me lëvizshmëri të qëndrueshme, si dhe masa për zbutjen dhe përshtatjen ndaj ndryshimeve klimatike.

Me aplikimin e politikave të përbashkëta, Bashkimi Evropian synon të krijojë **kohezion më të madh** midis rajoneve. Mbështetja për rajonet më pak të zhvilluara kontribuon në përmirësimin e kushteve të jetesës, rritjen e punësimit dhe forcimin e ekonomisë lokale. Në këtë mënyrë, politikat evropiane nuk janë të orientuara vetëm drejt rritjes ekonomike, por edhe drejt **stabilitetit social, barazisë territoriale dhe zhvillimit të qëndrueshëm**.

E ardhmja e zhvillimit rajonal në Evropë do të varet nga ajo se sa me sukses do të zbatohen politikat evropiane dhe zgjidhjet e qëndrueshme. Rajonet që marrin pjesë aktive në programet evropiane dhe investojnë në projekte të qëndrueshme kanë mundësi më të mëdha për përparim. Prandaj, politikat evropiane përfaqësojnë një mekanizëm kyç për përballjen me sfidat globale dhe për sigurimin e një zhvillimi të barabartë dhe të qëndrueshëm në rajonet evropiane.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë është politika rajonale (kohezive) e Bashkimit Evropian?
2. Pse politikat evropiane janë të rëndësishme për zhvillimin rajonal?
3. Çfarë roli luajnë fondet evropiane?
4. Çfarë nënkupton zgjidhja e qëndrueshme?
5. Si kontribuojnë politikat evropiane në zvogëlimin e pabarazive rajonale?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni se çfarë përfaqëson politika rajonale e Bashkimit Evropian, do të jepni arsyen pse zhvillimi i qëndrueshëm është i rëndësishëm për rajonet evropiane dhe do të propozoni një shembull për një projekt që do të kontribuonte në zhvillimin rajonal!

TEKNOLOGJIA, INFRASTRUKTURA DHE ZHVILLIMI DIGJITAL I RAJONEVE EVROPIANE

Si autostradat, hekurudha, interneti dhe teknologjitë digjitale ndryshojnë mënyrën në të cilën jetojnë dhe punojnë njerëzit në Evropë? Pse disa rajone janë më mirë të ndërlidhura dhe zhvillohen më shpejt se të tjerat? Teknologjia dhe infrastruktura janë lëvizësit kyç të zhvillimit rajonal bashkëkohor dhe kanë ndikim të madh në ekonominë, turizmin dhe cilësinë e jetës. Në këtë temë do të hulumtojmë se si llojet e ndryshme të infrastrukturës dhe zhvillimi digjital formësojnë ndërlidhjen hapësinore dhe zhvillimin në rajonet evropiane. Qëllimi i temës është që nxënësit të kuptojnë rëndësinë e infrastrukturës dhe teknologjive digjitale për zhvillimin rajonal, t'i dallojnë pabarazitë midis rajoneve dhe të njohin rolin e tyre në krijimin e një Evrope më të qëndrueshme dhe më konkurruese.

ARS STUDIO

ZHVILLIMI INFRASTRUKTUROR DHE KOMUNIKIMI RAJONAL NË EVROPË

Me ndihmën e një harte gjeografike të Evropës, gjeni dy rajone që janë të ndërlidhura mirë dhe dy që janë më dobët të ndërlidhura! Shpjegoni pse!

Paramendoni një rajon pa rrugë, shkolla, spitale ose pa komunikim të mirë me rajonet e tjera. Në kushte të tilla, jeta e përditshme, ekonomia dhe zhvillimi do të ishin seriozisht të kufizuara. Pikërisht sepse **infrastruktura** përfaqëson një nga parakushtet më të rëndësishme për zhvillimin rajonal. Në Evropë, zhvillimi infrastrukturor është i lidhur ngushtë me progresin ekonomik, cilësinë e jetës dhe ndërlidhjen rajonale. Megjithatë, infrastruktura nuk është e zhvilluar njësoj në të gjitha rajonet evropiane, gjë që krijon pabarazi në mundësitë për zhvillim.

Zhvillimi infrastrukturor përfshin ndërtimin dhe mirëmbajtjen e objekteve dhe sistemeve që mundësojnë funksionimin normal të shoqërisë. Ai përfshin infrastrukturën energjetike, të transportit, të komunikimit, sociale dhe digjitale. Në rajonet evropiane shkalla e zhvillimit infrastrukturor ndikon drejtpërdrejt në aktivitetet ekonomike, lëvizshmërinë e popullsisë dhe qasjen në shërbimet publike. Rajonet me strukturë të zhvilluar mirë tërheqin më shumë investime dhe popullsi, ndërsa rajonet e ndërlidhura dobët shpesh mbeten prapa në zhvillim.

Komunikimi rajonal përfaqëson ndërlidhjen midis rajoneve të ndryshme përmes rrjeteve të transportit, komunikimit dhe rrjeteve sociale. Ajo mundëson lëvizjen e njerëzve, mallrave, informacioneve dhe shërbimeve. Në Evropë komunikimi rajonal është veçanërisht i zhvilluar në Evropën Perëndimore dhe atë Qendrore, ku rrjetet e dendura të transportit mundësojnë udhëtim të shpejtë dhe efikas. Përkundrazi, rajonet periferike dhe malore shpesh përballen me komunikim të kufizuar dhe kjo i bën ato më pak të ndërlidhura dhe ekonomikisht më pak tërheqëse.

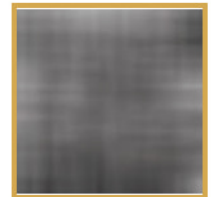
Koncepti i infrastrukturës

Infrastruktura rrugore

Rrjetet e transportit janë baza e komunikimit rajonal. Ato mundësojnë ndërlidhjen e qyteteve, rajoneve industriale dhe zonave rurale. Infrastruktura evropiane e transportit përbëhet nga rrugët, autostradat, linjat hekurudhore, aeroportet dhe portet. Rrjetet e zhvilluara të transportit mundësojnë rritje më të shpejtë ekonomike, tregti më efikase dhe lëvizshmëri më të madhe të popullsisë, prandaj rrjetet e transportit konsiderohen si një nga faktorët kyç për zhvillimin rajonal në Evropë.

Edhe përkundër nivelit të lartë të zhvillimit, Evropa përballlet me **zhvillim të pabarabartë infrastrukturor**. Rrethanat historike, mundësitë ekonomike, pozita gjeografike dhe prioritetet politike kanë bërë që disa rajone të jenë shumë më mirë të ndërlidhura se të tjerat. Këto dallime janë veçanërisht të dukshme midis Evropës Perëndimore dhe asaj Lindore, si dhe midis rajoneve urbane dhe atyre rurale. Zhvillimi i pabarabartë infrastrukturor ndikon drejtpërdrejt në mundësitë ekonomike dhe në cilësinë e jetës së popullsisë.

Infrastruktura nuk shërben vetëm për zhvillim ekonomik, por edhe për përmirësimin e jetës së përditshme. Komunikimi i mirë rajonal mundëson qasje më të lehtë në arsim, shëndetësi, kulturë, sport etj. Prandaj, zhvillimi infrastrukturor konsiderohet si një mjet i rëndësishëm për zvogëlimin e dallimeve rajonale dhe për avancimin e kohezionit social në Evropë.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson zhvillimi infrastrukturor?
2. Çfarë nënkupton komunikimi rajonal?
3. Pse rrjetet e transportit janë të rëndësishme për Evropën?
4. Cilët faktorë kontribuojnë në zhvillimin e pabarabartë infrastrukturor?
5. Si ndikon infrastruktura në cilësinë e jetës?

Shkruani një tekst të shkurtër (8–10 fjali) në të cilin do të shpjegoni: çfarë është zhvillimi infrastrukturor; pse komunikimi rajonal është i rëndësishëm; si ndikon zhvillimi i pabarabartë mbi rajonet evropiane!

Infrastruktura
e transportit

Rrugët

Linjat
hekurudhore

Aeroportet

Portet

Rajone të
ndërlidhura
dhe të izoluara

INFRASTRUKTURA E TRANSPORTIT NË RAJONET EVROPIANE: RRUGËT, HEKURUDHAT, AEROPORTET DHE PORTET

Shikoni hartën e rrjeteve të transportit në Evropë dhe shënoni një rajon me infrastrukturë të dendur transporti dhe një që është më pak i ndërlidhur!

Evropa është një nga kontinentet më dendur të ndërlidhura në botë. Falë **infrastrukturës së zhvilluar të transportit**, njerëzit, mallrat dhe shërbimet mund të lëvizin shpejt dhe në mënyrë efikase midis rajoneve të ndryshme. Kjo ndërlidhje nuk është e rëndësishme vetëm për jetën e përditshme, por edhe për progresin ekonomik, tregtinë dhe bashkëpunimin e fortë rajonal. Megjithatë, siç u përmend, infrastruktura e transportit nuk është e zhvilluar njësoj në të gjitha rajonet evropiane.

Infrastruktura rrugore përfaqëson formën më të përhapur të transportit në Evropë. Rrjeti i autostradave dhe rrugëve magjistrale lidh qytetet e mëdha, rajonet industriale dhe qendrat turistike. Në Evropën Perëndimore dhe Qendrore autostradat janë të dendura dhe të mirëmbajtura, gjë që mundëson transport të shpejtë dhe ndërlidhje të fortë rajonale. Përkundrazi, në disa pjesë të Evropës Lindore dhe Juglindore rrjeti rrugor është më pak i zhvilluar, gjë që kufizon aktivitetin ekonomik dhe lëvizshmërinë.

Drejtimet më të njohura rrugore në Evropë

Emri i drejtimit rrugor	Rajonet / Shtetet që ndërlidh	Lloji i rrugës	Rëndësia për Evropën
Korridori Evropian X	Austri – Slloveni – Kroaci – Serbi – Maqedonia e Veriut – Greqi	Autostradë	Lidhja kryesore midis Evropës Qendrore dhe Juglindore
Korridori Evropian IV	Gjermania (Dresden/Nuremberg) – Republika Çeke – Sllovakia (ose nëpërmjet Austrisë) – Hungaria – Rumania – Bullgaria – Greqia/Turqia	Autostradë / Rrugë magjistrale	Drejtim i rëndësishëm lindje-perëndim
Korridori Evropian V	Itali – Slloveni – Hungari – Ukrainë	Autostradë	Ndërlidhja e detit Adriatik me rajonin e Evropës Lindore
Korridori Evropian VII (Danubi)	Gjermani – Austri – Hungari – Serbi – Rumani – Bullgari	E kombinuar (rrugë + lumë)	Tregtia dhe transporti në Evropën Qendrore dhe Lindore
Rrjeti Transevropian i Rrugëve (TEN-T)	Mbarë Evropa	Autostrada dhe rrugë magjistrale	Rrjeti bazë për kohezionin ekonomik dhe rajonal

Udhëkryq
bashkëkohor
i më shumë
rrugëve, Atikë,
Greqi

Rrjeti hekurudhor i Evropës

Transporti hekurudhor ka një traditë të gjatë në Evropë dhe sot përfaqëson një nga format më të rëndësishme të **transportit të qëndrueshëm**. Trenat e sotëm të shpejtë mundësojnë ndërlidhje të shpejtë midis qendrave të mëdha urbane. Rrjetet e zhvilluara hekurudhore ulin nevojën për transport automobilistik, zvogëlojnë ndotjen dhe kontribuojnë në zhvillimin e qëndrueshëm. Megjithatë, infrastruktura hekurudhore është e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë, që krijon dallime midis rajoneve.

Drejtimet më të rëndësishme hekurudhore në Evropë

Emri i drejtimit hekurudhor	Rajonet / Qytetet që ndërlidh	Lloji i hekurudhës	Rëndësia për zhvillimin rajonal
Paris – Bruksel – Amsterdam	Francë – Belgjikë – Holandë	Hekurudhë e shpejtë	Ndërlidhje e shpejtë e rajoneve ekonomisht të forta
Londër – Paris – Bruksel (Eurotunnel)	Mbretëria e Bashkuar – Francë – Belgjikë	Hekurudhë e shpejtë	Ndërlidhja e Evropës ishullore dhe asaj kontinentale
Berlin – Mynih – Vjenë	Gjermani – Austri	Hekurudhë e modernizuar	Lidhje midis Evropës Qendrore
Milano – Romë – Napoli	Itali	Hekurudhë e shpejtë	Ndërlidhje ekonomike dhe urbane
Korridori Evropian X (hekurudhë)	Austri – Slloveni – Kroaci – Serbi – Maqedonia e Veriut – Greqi	Hekurudhë ndërkombëtare	Ndërlidhja e Evropës Qendrore dhe Juglindore

Stacioni hekurudhor në Vjenë, Austri

Trena të shpejtë modernë udhëtarësh

Aeroportet përfaqësojnë një nga elementet më të rëndësishme të infrastrukturës bashkëkohore të transportit dhe kanë një rol kyç në ndërlidhjen e rajoneve evropiane me botën. Përmes **transportit ajror** mundësohet lëvizja e shpejtë e njerëzve dhe mallrave në distanca të mëdha, gjë që është veçanërisht e rëndësishme në kushtet e globalizimit. Në Evropë, transporti ajror është një faktor thelbësor për **komunikimin ndërkombëtar, turizmin dhe biznesin**. Një numër i madh turistësh arrijnë në qytetet evropiane pikërisht përmes rrugëve ajrore, duke e bërë transportin ajror një faktor kyç për rajonet turistike. Përveç kësaj, aeroportet mundësojnë kontakte të shpejta biznesi, investime dhe bashkëpunim midis qendrave ekonomike evropiane dhe botërore.

Qytetet e mëdha evropiane disponojnë aeroporte moderne dhe të organizuara mirë, të cilat përfaqësojnë **nyja të vërteta transporti**. Ato ndërlidhin lloje të ndryshme të transportit, si atë ajror, hekurudhor dhe rrugor, gjë që mundëson lëvizjen efikase të udhëtarëve dhe mallrave. Aeroportet e tilla kanë një numër të madh të linjave ndërkombëtare dhe lidhje të drejtpërdrejta me të gjitha kontinentet, gjë që rrit rëndësinë e tyre ekonomike dhe rajonale.

Aeroportet më të mëdha në Evropë

Aeroporti	Qyteti / Shteti	Rajoni i Evropës	Rëndësia dhe roli
Heathrow (Hitrou)	Londër, Mbretëria e Bashkuar	Evropa Perëndimore	Aeroporti më i ngarkuar evropian, një globale ajrore
Charles de Gaulle (Sharl de Gol)	Paris, Francë	Evropa Perëndimore	Aeroporti kryesor ndërkombëtar në Francë, i rëndësishëm për biznes dhe turizëm
Frankfurt	Frankfurt, Gjermani	Evropa Qendrore	Qendër kyçe e transportit dhe logjistikës në Evropë
Schiphol (Sjiphol)	Amsterdam, Holandë	Evropa Perëndimore	Një e rëndësishme evropiane dhe interkontinentale
Madrid-Barajas	Madrid, Spanjë	Evropa Jugore	Lidhja kryesore ajrore midis Evropës dhe Amerikës Latine
Leonardo da Vinci	Romë, Itali	Evropa Jugore	Aeroport kyç për transportin turistik
Aeroporti i Stambollit	Stamboll, Turqi	Evropa Juglindore	Urë midis Evropës dhe Azisë, një nga aeroportet me rritjen më të shpejtë

Aeroporti Adolfo Suarez Madrid – Barahas

Nga ana tjetër, **rajonet periferike dhe rurale** në Evropë shpesh kanë qasje të kufizuar në transportin ajror. Mungesa e aeroportit ose ndërlidhja e dobët me qendrat e mëdha ajrore zvogëlon aksesueshmërinë dhe konkurrencën e tyre. Kjo mund të çojë në zhvillim më të vogël ekonomik, vizita më të pakta turistike dhe ndërlidhje më të dobët me rajonet e tjera.

Prandaj, përmirësimi i infrastrukturës ajrore dhe ndërlidhja rajonale përfaqëson një qëllim të rëndësishëm të politikave evropiane. Me zhvillimin e aeroporteve rajonale dhe integrimin më të mirë me rrjetet e tjera të transportit, krijohen kushte për zhvillim të barabartë rajonal dhe përfshirje më të madhe të të gjitha rajoneve evropiane në rrjedhat ndërkombëtare.

Portet evropiane janë ndër më të rëndësishmet dhe më të ngarkuarat në botë dhe përfaqësojnë një element kyç të infrastrukturës së transportit dhe asaj ekonomike në kontinent. Përmes tyre zhvillohet një pjesë e madhe e **tregtisë ndërkombëtare**, me ç'rast Evropa lidhet me kontinentet e tjera. Në porte arrijnë dhe nisen lëndë të para, produkte industriale, energjentë dhe produkte ushqimore dhe kjo i bën ato të pazëvendësueshme për funksionimin e ekonomisë evropiane.

Portet kanë një rëndësi të veçantë për **rajonet bregdetare**, ku ato shpesh janë motori kryesor i zhvillimit ekonomik. Në to zhvillohen aktivitete të shumta ekonomike, si transporti, logjistika, magazinimi, anijendërtimi dhe tregtia. Këto aktivitete krijojnë vende pune dhe kontribuojnë në rritjen e të ardhurave rajonale dhe përmirësimin e standardit të jetesës.

Një nga karakteristikat më të rëndësishme të porteve bashkëkohore evropiane është **rola e tyre multimodale**. Ato lidhin transportin detar me atë rrugor dhe hekurudhor, duke mundësuar lëvizje efikase dhe të shpejtë të mallrave nga porti drejt brendësisë së kontinentit. Në këtë mënyrë, portet përfaqësojnë nyja kyçe të transportit në rrjetin evropian të transportit.

Porti i Rotterdamit

Portet më të mëdha dhe më të rëndësishme në Evropë

Porti	Qyteti / Shteti	Deti / Oqeani	Rëndësia për Evropën
Rotterdam	Rotterdam, Holandë	Deti i Veriut	Porti më i madh në Evropë; hyrja kryesore e mallrave në kontinent
Antwerpen	Antwerpen, Belgjikë	Deti i Veriut	Qendër e rëndësishme logjistike dhe industriale
Hamburg	Hamburg, Gjermani	Deti i Veriut (përmes Elbës)	Port kyç për Evropën Qendrore
Marsej	Marsej, Francë	Deti Mesdhe	Porti kryesor mesdhetar i Francës
Valencia	Valencia, Spanjë	Deti Mesdhe	Qendër e rëndësishme kontinerike dhe tregtare
Pirej	Pirej, Greqi	Deti Mesdhe	Porti kryesor në Evropën Juglindore
Alhesiras	Alhesiras, Spanjë	Oqeani Atlantik / Deti Mesdhe	Lidhje strategjike mes Evropës dhe Afrikës

Rajonet me porte të zhvilluara mirë dhe të modernizuara kanë **mundësi më të mëdha ekonomike** dhe ndërlidhje më të mirë rajonale. Ato tërheqin më lehtë investime dhe bëhen qendra të rëndësishme logjistike. Përkundrazi, rajonet pa qasje në det ose me infrastrukturë portuale të zhvilluar dobët shpesh varen nga lidhjet të tërthorta të transportit, gjë që mund të zvogëlojë konkurrencën e tyre.

Prandaj, zhvillimi dhe modernizimi i porteve evropiane përfaqëson një qëllim të rëndësishëm në politikat e transportit dhe ato rajonale. Me përmirësimin e infrastrukturës portuale kontribuohet në zhvillim të barabartë rajonal dhe në forcimin e rolit ekonomik të Evropës në tregtinë botërore.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson infrastruktura e transportit?
2. Pse rrugët dhe autostradat janë të rëndësishme për ndërlidhjen rajonale?
3. Çfarë roli ka transporti hekurudhor në zhvillimin e qëndrueshëm?
4. Pse aeroportet janë të rëndësishme për rajonet evropiane?
5. Cili është roli i porteve në ekonominë e Evropës?

Zgjidhni një lloj transporti (rrugor, hekurudhor, ajror ose detar) dhe shpjegoni pse është i rëndësishëm për zhvillimin rajonal në Evropë!

INFRASTRUKTURA SOCIALE DHE E MENÇUR – CILËSIA E JETËS DHE NDËRLIDHJA DIGJITALE

Infrastruktura
sociale
Shkollat dhe
spitalet
Qendrat
kulturore
Sallat e sportit
Infrastruktura
e mençur
Ndërlidhja
digjitale

Numëroni tre shembuj të infrastrukturës sociale në qytetin ose rajonin tuaj dhe shpjegoni pse janë të rëndësishëm!

Kur flasim për infrastrukturën, më së shpeshti mendojmë për rrugët, hekurudhat dhe aeroportet. Por, një lloj i rëndësishëm për zhvillimin rajonal është edhe **infrastruktura sociale**, e cila ndikon drejtpërdrejt në jetën e përditshme të njerëzve. Shkollat, spitalet, qendrat kulturore dhe sallat e sportit jo vetëm që ofrojnë shërbime, por krijojnë edhe kushte për jetë më të mirë, shëndet dhe arsimim. Në Evropën bashkëkohore, infrastruktura sociale po plotësohet gjithnjë e më shumë me **infrastrukturën e mençur**, e cila përdor teknologjitë digjitale për menaxhim më efikas të hapësirës dhe burimeve.

Infrastruktura sociale përfshin të gjitha objektet dhe institucionet që mundësojnë arsimimin, mbrojtjen shëndetësore, jetën kulturore dhe sportive. Ajo ka një rol kyç në përmirësimin e **cilësisë së jetës** dhe në krijimin e stabilitetit social. Rajonet me infrastrukturë sociale të zhvilluar mirë ofrojnë qasje më të mirë në arsim dhe shëndetësi, shëndet më të mirë dhe mundësi më të mëdha për zhvillim personal dhe profesional. Në rajone të tilla popullsia shpërngulet më rrallë, ndërsa të rinjtë kanë motivim më të madh për të qëndruar dhe për të kontribuar në komunitetin lokal.

Edhe përkundër zhvillimit të lartë, infrastruktura sociale në Evropë nuk është e shpërndarë në mënyrë të barabartë. Qendrat e mëdha urbane disponojnë universitete, spitale të specializuara dhe institucione të shumta kulturore, ndërsa rajonet rurale dhe periferike shpesh kanë qasje të kufizuara në shërbime të tilla. Këto dallime krijojnë kushte të pabarabarta për jetë dhe zhvillim, gjë që është një nga arsyet e migracionit nga zonat rurale drejt rajoneve urbane. Zvogëlimi i këtyre dallimeve është një qëllim i rëndësishëm i politikave evropiane për zhvillim rajonal.

Infrastruktura e mençur përfaqëson një qasje bashkëkohore në menaxhimin e qyteteve dhe rajoneve, e cila bazohet në aplikimin e teknologjive digjitale dhe sensorëve. Ajo mundëson përdorim më efikas të burimeve dhe funksionim më të mirë të mjediseve urbane. Një nga shembujt më të njohur janë **semaforët e mençur**, të cilët e rregullojnë trafikun sipas dëndësisë reale të automjeteve.

Infrastruktura sociale

Përveç kësaj, përdoren sensorë për matjen e cilësisë së ajrit, temperaturës, lagështisë dhe nivelit të zhurmës, si dhe sisteme për paralajmërim të hershëm nga fatkeqësitë natyrore.

Me aplikimin e infrastrukturës së mençur, rajonet evropiane mund të menaxhojnë më mirë energjinë, trafikun dhe mjedisin jetësor. Kjo kontribuon në zvogëlimin e ndotjes, kursimin e energjisë dhe përmirësimin e kushteve të jetesës. Infrastruktura e mençur ka një rol të rëndësishëm edhe në **zhvillimin rajonal të qëndrueshëm**, sepse mundëson zgjidhje afatgjata që plotësojnë nevojat e popullsisë pa rrezikuar të ardhmen.

Infrastruktura e mençur ka ndikim gjithnjë e më të madh edhe mbi zhvillimin e turizmit në rajonet evropiane. Përmes përdorimit të teknologjive digjitale

Infrastruktura e mençur

dhe aplikacioneve informative, turistët lëvizin më lehtë, marrin informacione më shpejt dhe i përdorin shërbimet turistike në mënyrë më efikase. Kjo kontribuon në një përvojë më të mirë turistike, siguri më të madhe dhe zvogëlim të mbingarkesës dhe ndotjes në qendrat turistike. Në këtë mënyrë, infrastruktura e mençur mundëson **zhvillim turistik më të qëndrueshëm dhe konkurrues** të rajoneve.

Kombinimi i infrastrukturës sociale të zhvilluar dhe infrastrukturës bashkëkohore të mençur krijon kushte për ndërlikime më të mirë rajonale, zhvillim ekonomik dhe cilësi më të lartë të jetës. Prandaj, këto dy lloje të infrastrukturës konsiderohen si elemente kyçe në zhvillimin e rajoneve evropiane.

Qytetet e mençura evropiane (Smart Cities)

Qyteti	Shteti	Elementet kryesore të infrastrukturës së mençur	Përfitimet për qytetarët
Barselonë	Spanjë	Semaforë të mençur, sensorë për ajrin, ndriçim i mençur	Trafik më i pakët dhe cilësi më e mirë e ajrit
Kopenhagë	Danimarkë	Shtigje të mençura për biçikleta, efikasitet energjetik	Lëvizshmëri e qëndrueshme dhe më pak CO ₂
Amsterdam	Holandë	Shërbime publike digjitale, menaxhim i mençur me energjinë	Shërbime të thjeshtuara dhe kursim i energjisë
Vjenë	Austri	Banim i mençur, transport publik	Cilësi më e mirë e jetës
Helsinki	Finlandë	Të dhëna digjitale të hapura, aplikacione të mençura	Transparencë dhe pjesëmarrje aktive e qytetarëve

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë përfshin infrastruktura sociale?
2. Si ndikon infrastruktura sociale mbi cilësinë e jetës?
3. Pse ekzistojnë pabarazi në zhvillimin e infrastrukturës sociale në Evropë?
4. Çfarë përfaqëson infrastruktura e mençur?
5. Çfarë roli ka infrastruktura e mençur në zhvillimin e qëndrueshëm?

Hulumtoni një shembull të infrastrukturës së mençur (semaforë të mençur, sensorë për ajrin ose shërbime digjitale) ukrainas/evropian dhe shpjegoni se si ajo përmirëson jetën e qytetarëve!

TEKNOLOGJITË E REJA DHE TRANZICIONI DIGJITAL I RAJONEVE EVROPIANE

Numëroni dy pajisje digjitale dhe dy aplikacione mobile që i përdorni çdo ditë!
Si ua lehtësojnë ato jetën?

Teknologjitë
e reja

Pajisjet digjitale

Aplikacionet
mobile

Inteligjenca
artificiale

Transformimi
digjital

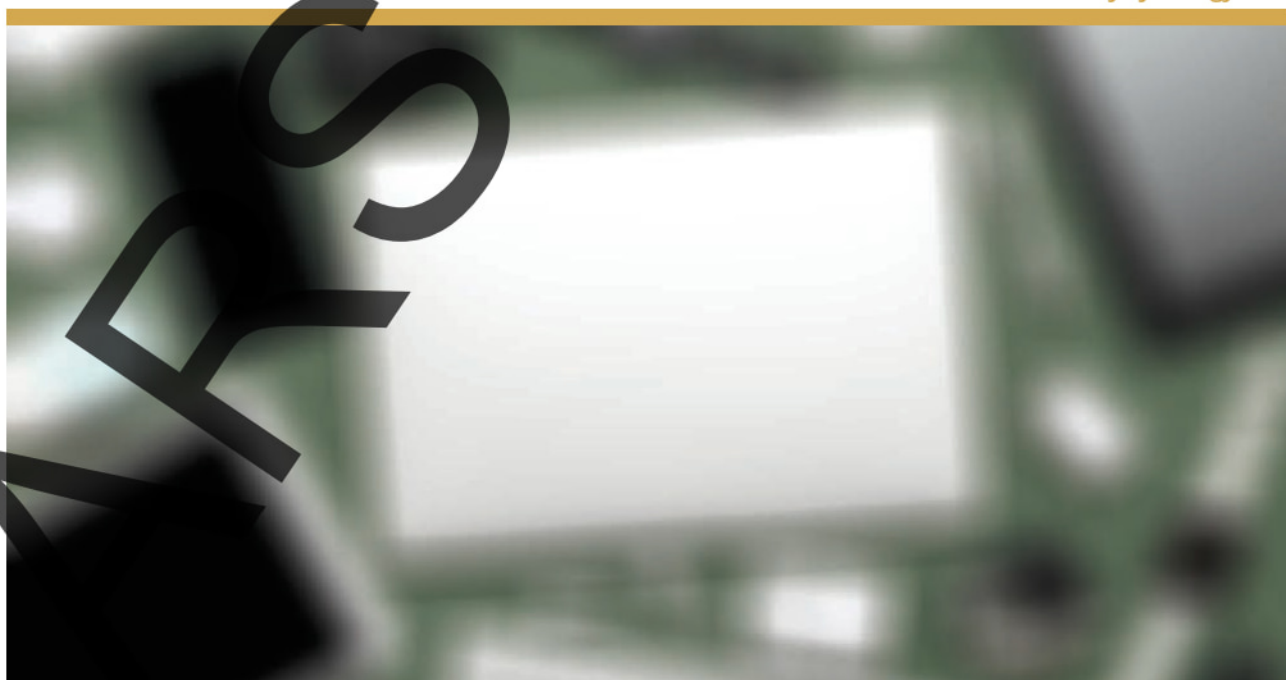
Zhvillimi
rajonal

Në dekadat e fundit, Evropa përjeton ndryshime të shpejta nën ndikimin e **teknologjive të reja**. Mënyra se si njerëzit punojnë, komunikojnë, mësojnë dhe menaxhojnë hapësirën ndryshon ndjeshëm falë pajisjeve digjitale, aplikacioneve mobile dhe sisteme të bazuara në inteligjencën artificiale. Këto procese nuk ndikojnë vetëm në jetën e përditshme, por kanë një rol të rëndësishëm edhe në **zhvillimin rajonal dhe ekonomik**. Transformimi digjital u mundëson rajoneve evropiane të bëhen më konkurruese, më mirë të ndërlidhura dhe më rezistente ndaj sfidave bashkëkohore.

Teknologjitë e reja përfshijnë zgjidhjet moderne teknike dhe digjitale që lehtësojnë punën, komunikimin dhe menaxhimin e burimeve. Në gjeografi dhe zhvillimin rajonal, ato përdoren për mbledhjen dhe përpunimin e të dhënave, planifikimin hapësiror dhe analizën e proceseve ekonomike e shoqërore. Zhvillimi dhe aplikimi i teknologjive të reja është një nga faktorët kryesorë që krijon dallime midis rajoneve të zhvilluara dhe atyre më pak të zhvilluara evropiane.

Pajisjet digjitale, si kompjuterët, telefonat e mençur, tabletët dhe sensorët, përfaqësojnë bazën e ekonomisë digjitale. Ato mundësojnë qasje të shpejtë në informacione, komunikim në distanca të mëdha dhe përpunim të një numri të madh të dhënash. Në rajonet evropiane me infrastrukturë digjitale të zhvilluar, pajisjet digjitale përdoren në arsim, shëndetësi, administratën publike dhe ekonomi. Kjo kontribuon në efikasitet më të madh, shërbime më të mira dhe cilësi më të lartë të jetës.

Pajisjet digjitale

Aplikacione mobile në turizëm

Aplikacionet mobile kanë një rol gjithnjë e më të madh në funksionimin e rajoneve bashkëkohore dhe përfaqësojnë një pjesë të rëndësishme të transformimit digjital të Evropës. Përmes tyre, qytetarët marrin qasje të shpejtë dhe të lehtë në informacione çdo ditë. Në këtë mënyrë, aplikacionet mobile lehtësojnë komunikimin midis popullsisë dhe institucioneve, si dhe mundësojnë përdorim më efikas të burimeve rajonale.

Në shumë qytete evropiane aplikacionet mobile përdoren për planifikimin e udhëtimeve dhe përdorimin e transportit publik, me ç'rast qytetarët mund të marrin informacione për oraret e transportit publik, vonesat në trafik dhe rrugët alternative. Përveç kësaj, ekzistojnë aplikacione përmes të cilave banorët mund të raportojnë probleme në komunitetin lokal, si rrugë të dëmtuara, ndriçim publik të prishur ose ndotje, gjë që kontribuon në zgjidhjen më të shpejtë të problemeve dhe përfshirjen më të madhe të qytetarëve.

Aplikacionet mobile kanë një rol të rëndësishëm edhe në zhvillimin e turizmit. Turistët përmes tyre marrin informacione për pikat kulturore, akomodimin, ngjarjet dhe shtigjet turistike, gjë që rrit atraktivitetin e rajoneve dhe përmirëson përvojën turistike. Me këtë, rajonet bëhen më të qasshme dhe më konkurruese në tregun evropian të turizmit.

Aplikacionet mobile përdoren edhe në arsim. **Aplikacionet arsimore** u mundësojnë nxënësve të mësojnë përmes hartave interaktive, kuizeve dhe përmbajtjeve digjitale. Për shembull, ekzistojnë aplikacione që u ndihmojnë nxënësve të kuptojnë më mirë konceptet gjeografike, ndarjen rajonale të Evropës, ndryshimet klimatike dhe shpërndarjen e popullsisë. Përmes këtyre mjeteve, mësimi bëhet më interesant dhe më i lidhur me proceset reale hapësinore-gjeografike.

Me përdorimin gjithnjë e më të madh të aplikacioneve mobile, rajonet evropiane fitojnë mundësinë për një organizim më të mirë, transparencë më të madhe dhe menaxhim më efikas. Kjo përfaqëson një urë të rëndësishme lidhëse të teknologjisë me zhvillimin rajonal dhe për përmirësimin e cilësisë së jetës së popullsisë.

Inteligjenca artificiale

Inteligjenca artificiale përfaqëson një teknologji që u mundëson sistemeve kompjuterike të analizojnë të dhëna, të mësojnë nga përvoja dhe të marrin vendime. Në Evropë, inteligjenca artificiale po zbatohet gjithnjë e më shumë në ekonomi, transport, shëndetësi dhe në menaxhimin e hapësirës.

Në zhvillimin rajonal, inteligjenca artificiale përdoret për: analizën e trafikut, parashikimin e ndryshimeve klimatike, optimizimin e sistemeve energjetike, planifikimin më të mirë të hapësirave urbane dhe rurale, si dhe në shumë shembuj të tjerë. Një shembull i aplikimit të inteligjencës artificiale është **menaxhimi i trafikut në qytetet e mëdha**. Me ndihmën e sensorëve, kamerave dhe sistemeve kompjuterike, inteligjenca artificiale analizon një numër të madh të dhënash për lëvizjen e automjeteve në kohë reale. Mbi bazën e këtyre të dhënave, sistemi automatikisht i përshtat semaforët dhe drejtimet e trafikut me qëllim që të zvogëlohen bllokimet dhe mbingarkesa në trafik.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë janë teknologjitë e reja?
2. Çfarë roli kanë pajisjet digjitale në zhvillimin rajonal?
3. Si kontribuojnë aplikacionet mobile në funksionimin më të mirë të rajoneve?
4. Çfarë përfaqëson inteligjenca artificiale?
5. Pse transformimi digjital krijon dallime rajonale në Evropë?

Hulumtoni një shembull të aplikimit të një teknologjie të re (aplikacion, pajisje digjitale ose inteligjencë artificiale) në ndonjë qytet apo rajon evropian dhe shpjegoni se si kontribuon ajo në zhvillimin rajonal!

ZBATIMI I TEKNOLOGJIVE TË REJA NË ANALIZËN E HAPËSIRËS, POPULLSISË DHE BURIMEVE NATYRORE

Shikoni një hartë digjitale ose një pamje satelitore dhe përpunoni të dalloni:
zonat urbane, pyjet dhe tokën bujqësore! Çfarë dallimesh vini re?

Gjeografia bashkëkohore mbështetet gjithnjë e më shumë në teknologjitë e reja për të kuptuar më mirë hapësirën dhe proceset që zhvillohen në të. Në vend të vëzhgimit dhe përshkrimit të thjeshtë, gjeografët sot përdorin mjete të avancuara digjitale me të cilat mund të analizojnë, krahasojnë dhe parashikojnë ndryshimet në mjedisin natyror dhe shoqëror. Nder mjetet më të rëndësishme të tilla janë **Sistemet e Informacionit Gjeografik (GIS)** dhe **telekomandimi (teledetekcioni)**.

Sistemet e Informacionit Gjeografik (GIS) janë sisteme kompjuterike që mundësojnë mbledhjen, përpunimin, analizën dhe shfaqjen e të dhënave hapësinore. Me ndihmën e tyre, informacione të ndryshme, si popullsia, rrugët, burimet natyrore ose kushtet klimatike, mund të shfaqen në një hartë digjitale dhe të ndërlidhen midis tyre. Në rajonet evropiane, GIS-i përdoret për planifikimin e hapësirës, zhvillimin e infrastrukturës, analizën e ndryshimeve demografike dhe menaxhimin e burimeve natyrore. Falë GIS-it, fitohet një pasqyrë e qartë për gjendjen në terren dhe mund të merren vendime më efikase dhe më të sakta.

Telekomandimi (Teledetekcioni) përfaqëson një metodë për mbledhjen e informacioneve për Tokën pa pasur kontakt të drejtpërdrejtë me sipërfaqen, më së shpeshti përmes satelitëve, avionëve dhe dronëve. Pamjet satelitore mundësojnë monitorimin e hapësirave të mëdha dhe të ndryshimeve që nuk mund të vërehen lehtë nga Toka. Në Evropë, telekomandimi përdoret për monitorimin e ndryshimeve klimatike, gjendjes së pyjeve, sipërfaqeve bujqësore, burimeve ujore dhe rritjes urbane. Duke krahasuar pamjet e bëra në periudha të ndryshme kohore, mund të përcaktohen ndryshimet dhe ndikimi i tyre mbi zhvillimin rajonal.

Koncepti i GIS-it

Koncepti satelitor i imazheve

Teledeteksion me ndihmën e dronit

Kombinimi i GIS-it (Sistemeve të Informacionit Gjeografik) dhe teledeteksionit (shqyrtimit në distancë) mundëson një analizë të plotë dhe të detajuar të rajoneve. Në shtetet e Evropës Perëndimore, këto teknologji përdoren për: planifikimin e zhvillimit urban dhe zgjerimin e qyteteve, mbrojtjen e burimeve natyrore dhe biodiversitetit, menaxhimin e rreziqeve nga fatkeqësitë natyrore si përmbytjet dhe zjarret, përmirësimin e prodhimit bujqësor përmes monitorimit të tokave dhe kulturave, etj.

GIS-i dhe teledeteksioni kanë një rol veçanërisht të rëndësishëm në luftën kundër ndryshimeve klimatike. Përmes analizës së temperaturave, reshjeve, shkrirjes së borës dhe akullnajave, rajonet evropiane mund të njohin në kohë rreziqet dhe të planifikojnë masa mbrojtëse. Këto teknologji u ndihmojnë rajoneve të zhvillojnë strategji për zhvillim të qëndrueshëm, të cilat marrin parasysh si nevojat ekonomike, ashtu edhe mbrojtjen e mjedisit jetësor.

Pyetjet për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqësojnë sistemet e informacionit gjeografik (GIS)?
2. Çfarë është teledeteksioni?
3. Si ndihmon GIS-i në zhvillimin rajonal?
4. Në çfarë mënyre përdoren pamjet satelitore për monitorimin e ndryshimeve klimatike?
5. Pse janë të rëndësishme këto teknologji për zhvillimin e qëndrueshëm të Evropës?

Hulumto një shembull ku GIS-i ose pamjet satelitore përdoren për mbrojtjen e natyrës ose planifikimin hapësinor në ndonjë vend evropian dhe përshkruaje shkurtimisht atë!

Infrastruktura
e internetit

Strategjia
digjitale
e BE-së

Lidhshmëria
digjitale

Rajone urbane
dhe rurale

Zhvillimi
digjital

Rritja
ekonomike

INFRASTRUKTURA E INTERNETIT DHE STRATEGJIA DIGJITALE E BASHKIMIT EVROPIAN

A ka rajoni yt qasje të mirë në internet? Cilët faktorë, sipas teje, ndikojnë në këtë?

Në shoqërinë e sotme, interneti është bërë një pjesë e domosdoshme e jetës së përditshme. Përmes tij njerëzit komunikojnë, mësojnë, punojnë, përdorin shërbime publike dhe marrin pjesë në proceset ekonomike. Prandaj, **infrastruktura e internetit** përfaqëson një nga bazat më të rëndësishme të zhvillimit rajonal bashkëkohor. Në Evropë, lidhshmëria digjitale nuk është e zhvilluar njësoj në të gjitha rajonet. Pikërisht për këtë arsye, Bashkimi Evropian zhvillon një **strategji të përbashkët digjitale**, me qëllim që të zvogëlohen dallimet dhe të krijohen mundësi të barabarta për të gjithë qytetarët.

Infrastruktura e internetit përfshin të gjitha sistemet teknike që mundësojnë qasjen në internet, siç janë kabllo optike, rrjetet mobile, lidhjet satelitore dhe serverët e internetit. Ajo mundëson transmetim të shpejtë të të dhënave dhe komunikim digjital stabil midis njerëzve, institucioneve dhe rajoneve. Infrastruktura e zhvilluar e internetit është parakusht për ekonominë digjitale, tregtinë elektronike, arsimin online, shërbimet publike bashkëkohore, etj. Rajonet me lidhshmëri të mirë të internetit kanë mundësi më të mëdha për zhvillim dhe inovacion.

Zhvillimi dhe disponueshmëria e infrastrukturës së internetit në Evropë varen nga disa faktorë gjeografikë. Topografia ka një ndikim të madh. Zonat malore dhe ato me qasje të vështirë lidhen më vështirë me rrjetet optike dhe mobile. Nga ana tjetër, rajonet fushore dhe urbane marrin më lehtë dhe më shpejt një infrastrukturë moderne. Dendësia e popullsisë gjithashtu luan një rol të rëndësishëm. Në rajonet e populluara dendur dhe të urbanizuara, investimet në infrastrukturën e internetit janë më ekonomike, pasi një numër më i madh përdoruesish shfrytëzojnë të njëjtin rrjet. Përkundrazi, zonat rurale dhe ato të populluara rrallë shpesh kanë qasje më të dobët në internet, gjë që krijon dallime digjitale. Në Evropën moderne, rëndësi gjithnjë e më të madhe po merr **rrjeti 5G**. 5G (gjenerata e pestë e rrjeteve mobile) është një teknologji moderne për komunikimet mobile, e cila mundëson shpejtësi shumë më të lartë, vonesë më të vogël (latencë) dhe lidhjen e një numri të madh pajisjesh në të njëjtën kohë. Ndryshe nga gjeneratat e mëparshme, 5G krijon kushte për zhvillimin e qyteteve inteligjente, transportit të automatizuar, industrisë digjitale dhe shërbimeve publike të avancuara.

Interneti ndikon drejtpërdrejt në zhvillimin ekonomik të rajoneve. Kompanitë në rajonet me lidhshmëri të mirë digjitale punojnë më lehtë në tregun ndërkombëtar, përdorin mjete digjitale dhe prezantojnë inovacione. Kjo çon në rritjen e produktivitetit dhe hapjen e vendeve të reja të punës. Prandaj, zhvillimi i infrastrukturës së internetit konsiderohet si një faktor kyç për rritjen e konkurrenshëmërisë së rajoneve evropiane.

Me qëllim të nxitjes së një zhvillimi digjital të barabartë, Bashkimi Evropian ka zhvilluar një strategji të **përbashkët digjitale**. Qëllimi i saj kryesor është që të gjithë qytetarët dhe rajonet të kenë qasje në internet të shpejtë dhe të sigurt, pa marrë parasysh se ku jetojnë. Strategjia digjitale e BE-së fokusohet në: përmirësimin e infrastrukturës së internetit, mbështetjen e shkathtësive digjitale, nxitjen e ekonomisë digjitale dhe zhvillimin e shërbimeve publike elektronike. Me këtë strategji, BE-ja përpaket të përshpejtojë rritjen ekonomike, të përmirësimit të përfshirjes sociale dhe të zvogëlojë dallimet digjitale rajonale.

Lidhshmëria e mirë me internetin ka rëndësi të madhe edhe për jetën e përditshme. Ajo mundëson qasje në arsimin online, informacione shëndetësore, e-shërbime dhe komunikim digjital. Në këtë mënyrë, infrastruktura e internetit kontribuon për një cilësi më të mirë të jetës dhe një lidhshmëri më të madhe sociale.

Pyetjet për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson infrastruktura e internetit?
2. Cilët faktorë gjeografikë ndikojnë në zhvillimin e saj?
3. Si ndikon infrastruktura e internetit në zhvillimin ekonomik?
4. Çfarë është strategjia digjitale e Bashkimit Evropian?
5. Pse është e rëndësishme që të gjitha rajonet të kenë qasje në internet?

Hulumtoni një shembull të një vendi ose rajoni evropian me një infrastrukturë të internetit të zhvilluar lart dhe shpjegoni se si ndikon ajo në ekonomi dhe në jetën e përditshme!

RRJETI DIGJITAL, SIGURIA KIBERNETIKE DHE PABARAZIA DIGJITALE NË EVROPË

Cilat grupe të popullsisë, sipas teje, përballen më shpesh me hendekun digjital? Pse?

Me përdorimin gjithnjë e më të madh të internetit dhe shërbimeve digjitale, Evropa po funksionon gjithnjë e më shumë në hapësirën digjitale. Të dhënat, komunikimi dhe shërbimet sot nuk janë të lidhura me një vend, por ruhen dhe përpunohen në mënyrë digjitale. Kjo sjell mundësi të reja për zhvillim, por edhe sfida të reja që lidhen me sigurinë dhe qasjen e barabartë në teknologji.

Rrjeti digjital (cloud computing) përfaqëson një sistem për ruajtjen dhe përpunimin e të dhënave përmes internetit, në vend të një kompjuteri ose pajisjeje të vetme. Ajo mundëson qasje në të dhëna dhe aplikacione nga çdo vend ku ekziston një lidhje interneti. Në Evropë, reja digjitale ka një rëndësi të madhe për biznesin, arsimin, administratën publike dhe kërkimet shkencore. Përmes platformave të përbashkëta digjitale, rajonet mund të bashkëpunojnë, të shkëmbejnë të dhëna dhe të zhvillojnë projekte të përbashkëta. Kur përdorim rene digjitale, të dhënat nuk ruhen “në ajër”, por ruhen në serverë fizikë të vendosur në objekte speciale të quajtura qendra të të dhënave (data centers). Qendrat e të dhënave janë komplekse të mëdha teknike të pajisura me serverë kompjuterikë, sisteme ftohjeje, furnizim rezervë me energji dhe nivel të lartë sigurie. Ato mundësojnë që të dhënat të jenë vazhdimisht të disponueshme, të mbrojtura dhe të përpunohen në mënyrë të sigurt.

Bashkimi Evropian po zhvillon disa iniciativa për rejen evropiane dhe shërbimet në re (cloud), mes të cilave European Open Science Cloud (EOSC) dhe GAIA-X, me qëllim që të dhënat të ruhen, të përpunohen dhe të shkëmbehen në mënyrë të sigurt dhe në përputhje me rregullat evropiane për mbrojtjen e të dhënave personale. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për institucionet publike, institucionet arsimore dhe qendrat shkencore. Me zhvillimin e këtyre iniciativave nxitet bashkëpunimi digjital midis rajoneve dhe forcohet sovraniteti digjital i Evropës.

Me përdorimin gjithnjë e më të madh të teknologjive digjitale, rritet edhe nevoja për **sigurinë kibernetike**. Ajo përfshin mbrojtjen e të dhënave, sistemeve kompjuterike dhe rrjeteve nga vjedhjet, keqpërdorimet dhe sulmet hakerike. Në rajonet evropiane, siguria kibernetike është veçanërisht e rëndësishme për funksionimin e e-qeverisjes, bankave, shëndetësisë dhe arsimit. Rreziqet si vjedhja e të dhënave personale ose ndërprerja e shërbimeve digjitale mund të kenë pasoja serioze ekonomike dhe sociale. Një shembull i shpeshtë i kërcënimit kibernetik është **vjedhja e të dhënave personale** përmes faqeve të rreme të internetit ose mesazheve elektronike (phishing). Në raste të tilla, përdoruesit pa vetëdije fusin të dhëna personale, si fjalëkalime ose numra të kartelave, të cilat më pas keqpërdoren. Për të parandaluar rreziqe të tilla, shtetet evropiane zbatojnë **masa të ndryshme për sigurinë kibernetike**, siç janë: përdorimi i serverëve të sigurt dhe qendrave të të dhënave, enkriptimi (shifrimi) i të dhënave, përditësimi i rregullt i softuerit, edukimi i qytetarëve për përdorimin e sigurt të internetit. Bashkimi Evropian vendos rregulla dhe masa të përbashkëta për forcimin e sigurisë digjitale.

Edhe pse teknologjitë digjitale ofrojnë mundësi të mëdha, ato nuk janë njësoj të disponueshme për të gjithë. **Hendeku digjital** përfaqëson dallimin midis individëve ose rajoneve që kanë qasje të mirë në teknologjitë digjitale dhe atyre që nuk kanë. Dallimi digjital në Evropë më së shpeshti paraqitet midis rajoneve urbane dhe rurale, rajoneve ekonomisht më të zhvilluara dhe atyre më pak të zhvilluara, si dhe midis grupmoshave të ndryshme. Ai është rezultat i disa faktorëve, mes të cilëve kushtet gjeografike, ekonomike, demografike, arsimore, teknologjike dhe politike, si dhe shkalla e zhvillimit të infrastrukturës digjitale. Këto zhvillimi digjital bëhet një mjet për përfshirjen sociale dhe kohezionin rajonal.

Pyetjet për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson reja digjitale?
2. Pse është e rëndësishme reja evropiane për BE-në?
3. Çfarë është siguria kibernetike?
4. Çfarë nënkuptojmë me hendek digjital?
5. Pse është e rëndësishme të zvogëlohet pabarazia digjitale?

Gjej një shembull të një mase ose programi në Evropë që ka për qëllim përmirësimin e sigurisë kibernetike ose zvogëlimin e hendekut digjital dhe përshkruaje shkurtimisht atë!

Analfabetizmi
digjital /
Alfabetizmi
digjital

Shkathtësitë
digjitale

E-qeverisja

Mobiiteti
digjital

Solidariteti
digjital

Mundësi të
barabarta

ALFABETIZMI DIGJITAL, E-QEVERISJA DHE SOLIDARITETI DIGJITAL – MUNDËSI TË BARABARTA NË EVROPË

Cilat shërbime digjitale i përdor më shpesh (platformat shkollore, aplikacionet, e-shërbimet)? Si ta lehtësojnë ato jetën e përditshme?

Në shoqërinë bashkëkohore, teknologjitë digjitale janë të pranishme në pothuajse të gjitha sferat e jetës: në arsim, punë, komunikim dhe në përdorimin e shërbimeve publike. Por, që qytetarët të mund t'i shfrytëzojnë plotësisht përfitimet nga zhvillimi digjital, janë të domosdoshme **alfabetizmi digjital**, **shkathtësitë digjitale** dhe **qasja e barabartë** e njeriut në epokën digjitale. Për këtë arsye, Evropa po i kushton gjithnjë e më shumë vëmendje zhvillimit të njeriut në epokën digjitale.

Alfabetizmi digjital përfaqëson aftësinë e individëve për të përdorur pajisjet digjitale, internetin dhe shërbimet digjitale në një mënyrë të sigurt dhe efikase. Ai përfshin shkathtësitë bazë, si kërkimi i informacioneve, komunikimi përmes postës elektronike, platformat online dhe përmbajtjet edukative digjitale. Në Evropë, alfabetizmi digjital është kyç për arsimimin, punësimin dhe pjesëmarrjen aktive në shoqëri. Rajonet me nivel më të lartë të alfabetizmit digjital kanë mundësi më të mira për zhvillim ekonomik dhe më pak përjashtim social.

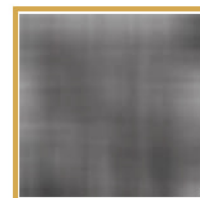
Përveç alfabetizmit bazë, rëndësi gjithnjë e më të madhe po marrin edhe **shkathtësitë digjitale**, si përdorimi i softuerëve të specializuar, analiza e të dhënave dhe puna me platformat digjitale. Këto shkathtësi janë veçanërisht të rëndësishme për vendet bashkëkohore të punës dhe ekonominë digjitale. Në Evropë ekzistojnë dallime të rëndësishme në shkathtësitë digjitale midis rajoneve. Rajonet e zhvilluara urbane kanë qasje më të mirë në arsimin dhe trajnimin digjital, ndërsa disa rajone rurale dhe më pak të zhvilluara mbeten prapa, gjë që krijon pabarazi të reja rajonale.

Arsimi digjital

E-qeverisja përfaqëson përdorimin e teknologjive digjitale për ofrimin e shërbimeve publike përmes internetit. Përmes e-qeverisjes, qytetarët mund të dorëzojnë dokumente online, të marrin vërtetime, të paguajnë taksa ose të komunikojnë me institucionet. Në shtetet evropiane me e-qeverisje të zhvilluar, procedurat administrative janë më të shpejta, më të thjeshta dhe më transparente. Kjo kontribuon në një efikasitet më të mirë të institucioneve dhe kursen kohë dhe burime, veçanërisht për popullsinë në rajonet e largëta.

Mobiliteti digjital u mundëson qytetarëve që të kenë qasje në shërbime dhe informacione pa praninë fizike, duke përdorur pajisjet mobile dhe internetin. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për nxënësit, studentët, personat që jetojnë në rajone rurale dhe njerëzit me lëvizshmëri të kufizuar. Me zhvillimin e mobilitetit digjital, rajonet evropiane bëhen më mirë të lidhura dhe më funksionale, kurse dallimet midis zonave qendrore dhe atyre periferike gradualisht po zvogëlohen.

Solidariteti digjital përfaqëson një tërësi masash dhe politikash me të cilat sigurohet qasje e barabartë në teknologjitë dhe shërbimet digjitale për të gjithë qytetarët. Ai përfshin mbështetjen për rajonet më pak të zhvilluara, trajnime për gjeneratat më të vjetra dhe përmirësimin e infrastrukturës digjitale në zonat rurale. Përmes solidaritetit digjital, Bashkimi Evropian synon të zvogëlojë hendekun digjital dhe të krijojë një shoqëri digjitale më përfshirëse (inkluzive) dhe më të drejtë.

Pyetjet për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson alfabetizmi digjital?
2. Pse janë të rëndësishme shkathtësitë digjitale për zhvillimin rajonal?
3. Çfarë është e-qeverisje dhe cilat janë përparësitë e saj?
4. Si ndikon mobiliteti digjital në qasjen ndaj shërbimeve?
5. Çfarë nënkuptojmë me solidaritet digjital?

Hulumto një e-shërbim që ofron ndonjë shtet evropian (e-qeverisje, arsim ose shëndetësonline) dhe përshkruaj shkurtimisht se si kontribuon ai për mundësi të barabarta!

VEÇORITË GJEOGRAFIKE
TË REPUBLIKËS SË
MAQEDONISË SË VERIUT

ARCS STUDIO

Pozita e favorshme gjeografike e Republikës së Maqedonisë së Veriut, në pjesën qendrore të Gadishullit Ballkanik, mundëson një lidhje të rëndësishme me rajonin më të gjerë përmes korridoreve të rëndësishme të transportit. Struktura e ndërlikuar gjeologjike pasqyron formimin përgjatë epokave gjeologjike, si dhe gjeodiversitetin i cili është jashtëzakonisht i pasur dhe është një segment i rëndësishëm i identitetit kulturor të vendit. Relievi dhe proceset geomorfologjike formësojnë pamjen fiziko-gjeografike dhe bukurinë e maleve, fushëgropave dhe formave të tjera specifike, ndërsa rajonet e ndryshme klimatike dhe ndryshimet klimatike me specifikat e tyre ndikojnë mbi burimet natyrore dhe aktivitetet e përditshme njerëzore. Karakteristikat hidrografike theksojnë shumëllojshmërinë dhe rëndësinë e ujërave si dhe gjendjen e tyre ekologjike si një burim kyç natyror. Maqedonia e Veriut ka një biodiversitet të pasur dhe zona të mbrojtura që ruajnë trashëgiminë tonë natyrore.

Orientimi drejt zhvillimit të qëndrueshëm dhe tranzicionit energjetik, i shpërndarë në mënyrë të barabartë në të gjitha rajonet, paraqet bazën për një progres të balancuar ekonomik dhe ekologjik, ku shteti do të zbuste sfidat në mjediset urbane dhe rurale dhe gradualisht do të ndikonte në përmirësimin e zhvillimeve demografike.

ARCS STUDY

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA E REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT

Me cilat shtete kufizohemi?

A mund të kalohen kufijtë midis shteteve në çdo vend?

Cili është ndryshimi midis kalimeve kufitare ndërkombëtare dhe ndërshtetërore?

Harta e
Republikës së
Maqedonisë së
Veriut me pikat
më skajore

Republika e Maqedonisë së Veriut ndodhet në pjesën jugore të Evropës, më saktë në pjesën qendrore të Gadishullit Ballkanik dhe paraqet një “urë” midis shteteve ballkanike. Poashtu, është vend i Evropës Juglindore, gjë që mundëson lidhjen edhe me shtetet e Evropës Lindore.

Maqedonia e Veriut shtrihet midis koordinatave gjeografike **40°51’ dhe 42°22’ të gjerësisë gjeografike veriore (GJGJV)** dhe **20°27’ dhe 23°05’ të gjatësisë gjeografike lindore (GJGJL)**. Pika më jugore është në vendin e quajtur **Markova Noga (Këmba e Markut)** në bregun lindor të Liqenit të Prespës, ndërsa pika më veriore është **Anishte**, në veri të Kriva Pallankës. Pika më perëndimore ndodhet në jugperëndim të Dibrës, në vendin e quajtur **Kestenjar**, ndërsa pika më lindore është në majën **Çengino Kale**, në lindje të Berovës.

Sipas këtyre koordinatave, Maqedonia e Veriut ndodhet në zonën e parë kohore (UTC+1), e cila shtrihet nga 7°30’ deri në 22°30’ GJL. Kjo zonë kohore është koha e Evropës Qendrore- Griniçit.

Maqedonia e Veriut është një vend kontinental, ku në afërsi të kufijve ndodhen Deti Egje, Adriatik, Jon dhe Deti i Zi. Kjo i mundëson të ketë një rol të rëndësishëm në lidhjen midis lindjes dhe perëndimit, si dhe të Evropës Qendrore me Mesdheun.

A kanë disa
shtete fqinje kohë
të ndryshme nga ne
dhe pse?

Në këtë kuadër dhe pozitës në Ballkanin Qendror, ajo konsiderohet si një udhëkryq i rrugëve të rëndësishme të komunikimit ballkanik, evropian dhe botëror. Prandaj, mund të thuhet se atdheu ynë ka një pozitë të favorshme gjeografike, e cila mundëson lidhje të shpejtë dhe të lehtë me shtetet përreth, duke kontribuar në të njëjtën kohë që territori i saj të jetë si urë komunikuese. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për zhvillimin e komunikacionit, tregtisë dhe ekonomisë së shtetit.

KUFIJTË DHE MADHËSIA

Republika e Maqedonisë së Veriut kufizohet me pesë shtete, edhe atë: në **veri** me Republikën e Kosovës dhe Republikën e Serbisë, në **lindje** me Republikën e Bullgarisë, në **jug** me Republikën e Greqisë dhe në **perëndim** me Republikën e Shqipërisë. Gjatësia e përgjithshme e kufijve është 899 km.

Në pjesën më të madhe, kufijtë shtetërorë të Republikës së Maqedonisë së Veriut ndjekin veçori natyrore gjeografike, siç janë malet, lumenjtë dhe liqenet, por rrjedha e tyre është e përcaktuar me marrëveshje ndërkombëtare.

Kufiri verior me Republikën e Kosovës dhe Republikën e Serbisë, kryesisht shtrihet në drejtimin perëndim-lindje dhe është i gjatë 282 km, nga të cilat me Kosovën është 169 km. Ky kufi pritet nga dy vija hekurudhore dhe katër rrugë moderne. Në të ka **6 pika kalimi kufitar** (3 me Kosovën dhe 3 me Serbinë), nga të cilat 4 janë ndërkombëtare, 2 ndërshtetërore, si: Sopot dhe Pelincë.

Fillon nga maja e Sherupës (2092 m), e cila është trekëndshi kufitar midis Maqedonisë së Veriut, Shqipërisë dhe Kosovës, kufiri kalon përgjatë luginës së lumit Radika dhe fillon të ngjitet dhe të kalojë nëpër kreshtat e malore të Malit Sharr. Nga këtu kufiri zbret në pikëkalimin kufitar **Jazhincë** në rrugën Tetovë-Prishtinë dhe përmes Grykës së Kaçanikut pritët nga lumi Lepenc, kalon përmes kalimit hekurudhor **Volkovo** dhe pikës së kalimit kufitar **Bllacë**, në rrugën Shkup-Prishtinë. Pastaj kufiri vazhdon përgjatë Malit të Zi të Shkupit, ku në veri të Maja e Zezë (1219 m), ndodhet tre-pikëshi midis Maqedonisë së Veriut, Serbisë dhe Kosovës. Nga këtu, kufiri zbret drejt luginës së Kumanovës-Preshevës dhe kalon përmes pikës kufitare ndërkombëtare **Tabanoc**, me vijë hekurudhore dhe rrugë automobilistike Kumanovë-Preshevë dhe pikës kufitare **Sopot**, në rrugën automobilistike Kumanovë-Bujanocë. Në drejtim të lindjes kufiri ngritet në malin Ruen, e më pas zbret, ku pritët nga lumi Pčinja dhe pika kufitare Pelincë në rrugën Kumanovë-Shën Prohor Pçinski. Pastaj, përmes maleve Kozjak, Gjerman dhe Bilino, kufiri përfundon në majën Kopriva, e cila paraqet tre-pikën kufitare midis Maqedonisë së Veriut, Serbisë dhe Bullgarisë.

Kufiri lindor me Republikën e Bullgarisë ka një shtrirje meridionale (veri-jug). Kufiri është i gjatë 173 km dhe ka **3 pika kalimi kufitar**.

Kufiri fillon nga maja Kopriva dhe zbret drejt pikës së kalimit kufitar **Deve Bair** në rrugën Kriva Pallankë-Qustendil. Nga këtu ngjitet në Malet e Osogovës, zbret përgjatë malit Vllaisë dhe kalon përmes pikës kufitare **Dellçevë**, në rrugën Dellçevë-Blagoevgrad. Më tej, përmes malit Vllaisë ngjitet në Malet e Maleshevës dhe malit Ograzhden, zbret në fushëgropën e Strumicës, ku pritët nga lumi Strumicë dhe pika e kalimit kufitar **Novo Sellë** në rrugën Strumicë-Petriç. Kufiri lindor përfundon duke u ngjitur në malin Bellasicë në majën Tumba, e cila paraqet tre-pikën kufitare midis Maqedonisë së Veriut, Bullgarisë dhe Greqisë.

Kufiri jugor me Republikën e Greqisë, kryesisht ka një drejtim perëndim-lindje të shtrirjes me një gjatësi prej 256 km. Në të ndodhen **3 pika kalimi kufitar**.

Nga maja Tumba, kufiri kalon përgjatë kreshtës së Bellasicës dhe zbret duke prerë Liqenin e Dojranit deri në pikën e kalimit kufitar **Dojran** në rrugën Dojran-Kukush. Pastaj kalon përmes Fushëgropës së Gjevgjeliçë-Vallandovës dhe pret lumin Vardar, vijën hekurudhore ndërkombëtare E-75 dhe pikën e kalimit kufitar **Bogorodice** në rrugën Shkup-Selanik. Drejt perëndimit kufiri kalon përmes majave të maleve Kozhuf dhe Nixhe. Prej aty zbret drejt Fushëgropës së Pellagonisë dhe kalon pranë vijës hekurudhore Kremenica (e cila nuk është në funksion) dhe pikës së kalimit kufitar **Mexhitli**, në rrugën Manastir-Follo-rinë. Më tej ngjitet në malin Baba dhe përfundon në Liqenin e Prespës deri në tre-pikën kufitare midis Maqedonisë së Veriut, Greqisë dhe Shqipërisë, që ndodhet në jug të ishullit Golem Grad.

Barrierat natyrore janë objekte gjeografike që krijojnë vështirësi dhe pengesa natyrore. Për shembull: malet, detet, lumenjtë, shkretëtirat dhe tjera.

Pikat e kalimit kufitar dhe qytetet më të mëdha në Maqedoninë e Veriut

Kufiri perëndimor me Republikën e Shqipërisë shtrihet në një drejtim përafërsisht meridional (veri-jug) dhe ka një gjatësi prej 188 km. Përgjatë gjatësisë së tij, ky kufi pritet nga **4 pika kalimi kufitar**.

Kufiri fillon nga trepikëshi kufitar në Liqenin e Prespës dhe para se të ngjitet në malin e Galiçicës, kalon përmes pikës së kalimit kufitar **Stenjë**, në aksin rrugor Resen-Korçë. Përmes Galiçicës kufiri zbret drejt Liqenit të Ohrit dhe kalon përmes pikës së kalimit kufitar **Shën Naum**, në aksin rrugor Ohër-Pogradec. Pastaj ai pret Liqenin e Ohrit dhe në Fushëgropën e Strugës, kalon përmes pikës së kalimit kufitar **Qafë Thanë**, në aksin rrugor Strugë-Elbasan, ngjitet në kreshtën e malit të Jabllanicës dhe zbret në Fushëgropën e Dibrës, ku pritet nga lumi Drini i Zi dhe pika e kalimit kufitar **Bllatë** në aksin rrugor Dibër-Peshkopi. Në fund, kufiri kalon përmes maleve të Kërçinit, Deshatit dhe Korabit dhe përmes majës më të lartë në Maqedoninë e Veriut, Korabi i Madh (2764 m), përfundon në majën e Sherupës.

Pra, sipas të dhënave më të reja, Maqedonia e Veriut përfshinë një sipërfaqe prej **25 436 km²**, që e radhit atë në radhët e shteteve më të vogla në Evropë.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Cilat janë koordinatat gjeografike të Maqedonisë së Veriut?
2. Në cilën zonë kohore bëjmë pjesë?
3. Shpjegoni rëndësinë e pozitës gjeografike!
4. Cilat male përfaqësojnë barriera natyrore me Bullgarinë?
5. Me cilat shtete kemi lidhje hekurudhore?
6. Sa pika të kalimit kufitar ka gjithsej në kufirin tonë? Gjejini ato në hartën gjeografike!
7. Cilat prej tyre janë më të frekuentuarat dhe pse?

Vizatoni të gjithë kufijtë e Maqedonisë së Veriut, duke vendosur objektet natyrore-gjeografike të përmendura, parë nga një pikë e ulët vëzhgimi (perspektivë terreni).

POZITA GJEOSTRATEGJIKE DHE KORRIDORET E TRANSPORTIT NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Korridoret

Korridori 8

Korridori 10

Roli
gjeostrategjik

Gjeni Maqedoninë e Veriut në hartën gjeografike të botës dhe diskutoni për vendndodhjen e saj!

Pozita gjeografike e Maqedonisë së Veriut vlerësohet si shumë e favorshme për shkak të vendndodhjes së saj qendrore në Gadishullin Ballkanik. Falë fushëgropave të shumta, qafave malore dhe luginave të lumenjve, sfidat që lidhen me barrierat natyrore tejkalohen me sukses dhe në të njëjtën kohë shfrytëzohet pozita gjeostrategjike e shtetit.

Sipas rëndësisë, më së shumti veçohet lugina e lumit Vardar. Ajo në veri, përmes Qafës Kumanovë-Preshevë lidhet me Luginën e Moravës. Përmes kësaj Lugine Moravë-Vardar, kalon një nga korridoret më të rëndësishme evropiane, Korridori 10.

Korridori 10 (pjesë e Autostradës E-75) shtrihet nga Evropa Qendrore (Austria dhe Hungaria), përmes Serbisë dhe Maqedonisë së Veriut, e deri në Greqi. Në këtë mënyrë lidhet Evropa Qendrore me Mesdheun. Në shtetin tonë ai kalon përmes qyteteve më të mëdha, si Kumanova, Shkupi, Velesi dhe Gjevgjelia. Korridori është një aks kryesor autostrade dhe rrjeti hekurudhor në drejtimin veri-jug dhe përfaqëson rrugën më të frekuentuar ndërkombëtare, që përdoret nga automjetet e udhëtarëve dhe ato të mallrave. Përdoret për qarkullimin e shpejtë të udhëtarëve, mallrave dhe transportit ndërkombëtar të mallrave.

Me lidhjen e Maqedonisë së Veriut me këtë korridor, mundësohet bashkëpunimi me qendra ekonomike të fuqishme dhe të zhvilluara. Kjo na mundëson të ndjekim me ritëm të shpejtuar dhe të zbatojmë reformat ekonomike, me qëllim që të përfshihemi në rrjedhën e integritit evropian. Për këtë qëllim e gjithë Maqedonia e Veriut do të përpiqet të përmirësojë dhe të modernizojë infrastrukturën rrugore, gjë që do të ndihmonte në rritjen e konkurrencës rajonale, avancimin e ekonomisë dhe biznesit në funksion të përmirësimit të standardit të jetesës së popullatës. Maqedonia e Veriut në të ardhmen shihet si një vend që graviton drejt BE-se.

Me rëndësi të madhe, natyrisht, është edhe **Korridori 8**, i cili përfaqëson një lidhje strategjike midis Detit Adriatik dhe Detit të Zi. Ai lidh vendin me Shqipërinë në perëndim dhe me Bullgarinë në lindje, duke kaluar nëpër Ohër, Kërçovë, Tetovë, Shkup, Kumanovë, Kriva Pallankë. Korridori 8 përfshin rrjetin rrugor, hekurudhor dhe energjetik dhe është veçanërisht i rëndësishëm për lidhjen rajonale, turizmin dhe bashkëpunimin ekonomik me Shqipërinë dhe Bullgarinë. Për këtë qëllim ndërtimi i tij intensifikohet me ritëm të shpejtë.

Pozita gjeostrategjike është vendndodhja e një shteti ose territori në hartë, e cila është e rëndësishme për transportin, tregtinë, mbrojtjen ose ndikimet politike. Ajo tregon se pse ndonjë rajon ka rëndësi të madhe për fqinjët dhe për botën. Për shembull, Maqedonia e Veriut ka pozitë gjeostrategjike, sepse ndodhet në udhëkryqin midis Evropës dhe Lindjes së Afërt.

Në proces ndërtimi është korridori 10d (pjesë e korridorit 10). Një pjesë e këtij korridori është autostradë, ndërsa një pjesë është rrugë ekspres. Me këtë, R. e Maqedonisë së Veriut fiton një rrugë alternative, moderne drejt Greqisë, ndërsa udhëtimi nga Shkupi në Athinë shkurtohet për 3 orë (nga 8 në 5 orë).

Korridoret 10 dhe 8 janë pjesë e Rrjetit Transevropian të Transportit (TEN-T) dhe përfaqësojnë drejtime kyçe të qarkullimit që lidhin Maqedoninë e Veriut me Evropën. Ekzistenca e tyre ka një rëndësi të madhe për transportin ndërkombëtar, tregtinë dhe zhvillimin ekonomik të shtetit. Përveç korridoreve të transportit dhe bashkëpunimit me NATO-n dhe BE-në, roli gjeostrategjik i Maqedonisë së Veriut shihet edhe në pozicionin e saj energjetik. Me ndërtimin e interkonektorëve të gazit me shtetet fqinje, shteti bëhet pjesë e rrjetit më të gjerë evropian të energjisë, gjë që kontribuon në diversifikimin e furnizimit dhe zvogëlimin e varësisë nga burimet e vetme. Kjo e bën Maqedoninë e Veriut një element të rëndësishëm në sigurimin e stabilitetit energjetik në rajon.

Gjithashtu, pozita e saj qendrore i mundëson asaj të jetë një pikë tranziti për lidhjet tregtare dhe kulturore midis Lindjes dhe Perëndimit. Maqedonia e Veriut është pjesë e iniciativave më të gjera për integrim rajonal, ku përmes projekteve infrastrukturore dhe ekonomike forcohet bashkëpunimi me fqinjët dhe krijohet një mjedis i qëndrueshëm për zhvillim.

Në planin e sigurisë, Maqedonia e Veriut ka rolin e një stabilizuesi në Evropën Juglindore. Anëtarësimi i saj në NATO dhe aspirata drejt integritetit në BE, e pozicionojnë atë si një shtet që kontribuon aktivisht për paqen dhe stabilitetin dhe me këtë edhe për parandalimin e konflikteve potenciale në Ballkan.

Me këto aspekte bëhet qartësisht i dukshëm roli gjeostrategjik i Maqedonisë së Veriut, i cili nuk kufizohet vetëm në transport dhe tregti, por përfshin edhe energjetikën, sigurinë dhe integrimin rajonal. Ajo është një urë lidhëse midis rajoneve dhe interesave të ndryshme, ndërsa pozita e saj dhe politika aktive e bëjnë atë një faktor të rëndësishëm për të ardhmen e Ballkanit dhe më gjerë në Evropë.

Korridoret e transportit në Maqedoninë e Veriut

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Shpjegoni rolin gjeostrategjik të Maqedonisë së Veriut!
2. Në cilin drejtim shtrihet Korridori 10?
3. Cilat shtete i lidh Korridori 8?

Hulumto se në cilën pjesë të Evropës Veriore fillon Autostrada E-75, nëpër cilat shtete kalon dhe ku përfundon!?

Evolucioni
tektonik

Tetisi

Zonat
struktureZona e
Rodopeve

Zona e Vardarit

Zona e
PellagonisëZona e
Maqedonisë
PerëndimoreEvolucioni
gjeologjikProceset
gjeologjike

EVOLUCIONI TEKTONIK DHE STRUKTURA GJEOLOGJIKE

A ka qenë gjithmonë e tillë pamja e vendit tonë?

Nëpër cilat epoka gjeologjike ka kaluar zhvillimi i planetit Tokë?

Kujtohuni për formimin e paraoqeanit Tetisi!

EVOLUCIONI TEKTONIK DHE ZONAT STRUKTURE

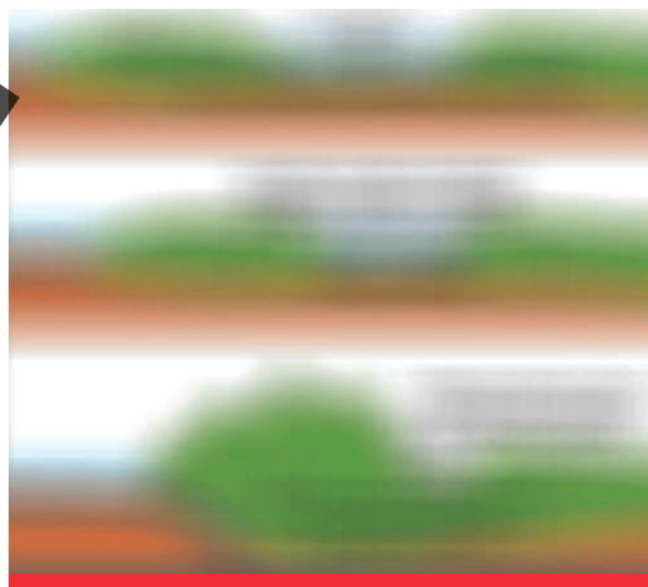
Republika e Maqedonisë së Veriut dallohet për një strukturë të ndërlikuar tektonike. Evolucioni gjeologjik i territorit të Republikës së Maqedonisë së Veriut është rezultat i proceseve afatgjata tektonike të lidhura me mbylljen e oqeanit Tetisi dhe përplasjen e pllakës tektonike Afrikane dhe asaj Evroaziatike. Sipas njohurive bashkëkohore gjeologjike, në zhvillimin e saj fillestar, gjatë prekambrianit, Zona e Rodopeve dhe ajo e Pelagonisë përfaqësonin pjesë të një blloku të përbashkët kontinental. Ata kanë qenë në përbërje të bërthamës së Gadishullit Ballkanik.

Më vonë, në paleozoikun e hershëm, ata u ndanë dhe u zhvilluan në mënyrë të pavarur. Në të njëjtën kohë filluan të krijohen dhe të formohen zona e Vardarit, si një çarje (gropë) dhe zona e Maqedonisë Perëndimore. Në fakt, me krijimin e kësaj luge të madhe tektonike, e veçuar si zona e Vardarit, masivi i Pellagonisë u nda nga masa e Rodopeve dhe filloi të zhvillohet në mënyrë të pavarur.

Gjatë formësimit përfundimtar të relievit të Maqedonisë së Veriut u krijuan katër zona strukturore të veçanta, të cilat kanë karakteristikat e tyre specifike gjeologjike: përbërjen, strukturën tektonike dhe zhvillimin evolucionar. Ato janë: **Zona e Rodopeve, Zona e Vardarit, Zona e Pellagonisë dhe Zona e Maqedonisë Perëndimore.**

Zona e Rodopeve përfshin pjesët lindore të Maqedonisë së Veriut, duke përfshirë malet Bellasicë, Pllaçkovicë, Ograzhen, Malet e Maleshevës, Malet e Osogovës, German dhe Kozjak. Kjo zonë vazhdon drejt lindjes në Bullgari. Masa e vjetër e Rodopeve, nën ndikimin e thyerjeve tektonike, është ndarë në blloqe të veçanta (male) dhe fushëgropa, si: e Strumicës-Radovishit, e Berovës, e Kriva Pallankës, e Koçanit, e Ovçe Poles. Midis maleve dhe fushëgropave shfaqen njësi specifike të thyerjeve (çarjeve), ku paraqiten burime termominerale, si për shembull: Banja e Koçanit, Banja e Strumicës, Banja Bansko.

Zona e Vardarit zë pjesën qendrore të vendit. Duke filluar nga Selaniku në jug, ajo shtrihet përgjatë luginës së lumit Vardar dhe përmes Fushëgropës së Shkupit dhe vazhdon në veri drejt Serbisë. Në aspektin tektonik, zona e Vardarit është një hendek i thellë që ndodhet midis zonës së Rodopeve në lindje dhe zonës së Pellagonisë në perëndim. Ky rajon karakterizohet nga një numër i madh i thyerjeve, si dhe blloqeve e horsteve që shkaktojnë çrregullime horizontale dhe vertikale, si dhe thyerje shtresore, për shkak të të cilave kjo zonë ka tërmete të shpeshta.

Gjeosinklinare

Zonat tektonike

Një pjesë më e vogël e territorit të Maqedonisë së Veriut përfshin edhe dy zona tektonike, edhe atë në perëndim zona e Cukalit-Krasta, e cila zë një pjesë të vogël në rrjedhën e poshtme të lumit Radika dhe në malin Deshat, ndërsa në lindje zona e Kraishtes në rrjedhën e sipërme të lumit Bregallnicë, midis maleve Gollak dhe Vllaisë.

Zona e Pellagonisë përfshin fushëgropën e Pellagonisë dhe malet që ngrihen në lindje dhe në veri të saj. Më saktësisht, nga lindja kjo zonë përfshin malet: Nixhe, malet e Seleçkës, Dren, Babuna, ndërsa nga veriu përfshin masivin malor Mokra me malet: Jakupica, Dautica, Karaxhica, Goleshnica dhe Kitka. Në kuptimin strukturor, zona e Pellagonisë përfaqëson një horst-antiklinor kompleks. Në pjesën qendrore të fushëgropës së Pellagonisë, në të ashtuquajturën Trahu i Topollçanit, gjenden blloqe të ngritura nga shkëmbinj të vjetër, të cilët konsiderohen si relikte nga horsti i Pellagonisë, gjë që tregon se ka ndodhur një fundosje e masës së vjetër, me çka është formuar fushëgropa e sotme.

Zona e Maqedonisë Perëndimore përfshin pjesën perëndimore të Maqedonisë së Veriut dhe karakterizohet nga një reliev i lartë malor, në të cilin ndodhen horste, fushëgropa dhe çarje të thella. Në këtë zonë hasen male të ngritura si horste, siç janë: Baba, Galiçica, Korabi, Mali Sharr, të cilat më vonë janë përfshirë nga palosjet horizontale gjatë orogenezës alpine. Fushëgropat karakteristike në këtë zonë janë: ajo e Ohrit-Strugës, e Prespës, e Pollogut, e Dibrës dhe e Mavrovës. Edhe sot, lëvizjet tektonike përgjatë çarjeve janë aktive në këto fushëgropa, prandaj kjo zona karakterizohet nga aktiviteti i theksuar sizmik dhe shfaqja e tërmeteve.

EVOLUCIONI GJEOLOGJIK DHE PROCESET GJEOLOGJIKE

Struktura e ndërlikuar gjeologjike e Maqedonisë së Veriut kryesisht është e përfaqësuar nga shkëmbinj dhe formacione të prejardhjes magmatike, sedimentare dhe metamorfike. Kjo i detyrohet evolucionit të gjatë dhe të ndërlikuar gjeologjik. Në territorin e Maqedonisë së Veriut ndodhen shkëmbinj të nga periudha prekambriane, kur zona e Rodopeve dhe ajo e Pellagonisë ishin një tërësi e vetme, midis të cilëve kryesisht dominojnë shkëmbinj të metamorfikë: gnajset, mikashistet, shistet, mermeret.

Hulumto për të ashtuquajturën "Seri e Velesit" dhe zbulo se çfarë do të thotë ajo!

Në periudhën e **paleozoikut të vjetër** ishte formuar zona e Vardarit si një gropë e thellë tektonike midis zonës

së Rodopeve dhe asaj të Pellagonisë. Këtu kryesisht hasen shiste, mermere dhe filite. Në **paleozoikun e ri** filloi ngritja e një pjese të maleve në zonën e Maqedonisë Perëndimore. Falë sedimentimit afatgjatë, janë krijuar konglomerate dhe ranorë. Kah fundi i paleozoikut erdhi deri të një sedimentim dhe kristalizimi i magmës granitike, veçanërisht në malet në Maqedoninë Lindore, ku janë gjetur edhe shkëmbinj graniti, diabaze dhe tufe.

Mezozoiku është epoka kur territori i Maqedonisë në pjesën më të madhe ishte i mbuluar me ujë dhe hasen sedimente nga konglomeratet, ranorët dhe gëlqerorët. Periudha e Triasit, kryesisht është periudhë e transgresionit (përmbytjes), ndërsa gjatë kohës së Jurës erdhi deri të ngritja e tokës dhe tërheqja e ujit, periudhë kjo e njohur për dinozaurët gjigantë. Në fund të mezozoikut, në periudhën e Shkumsitë, ndodhi një transgresion i madh dhe depërtimi i ujit në pothuajse të gjithë territorin e Maqedonisë.

Në **kenozoik**, veçanërisht në **paleogjen**, i ashtuquajturit Deti i Paleogjenit depërtoi në të gjithë territorin e Maqedonisë, me çka u krye një sedimentim intensiv i sedimenteve si marnat (laporët), argjilat dhe gëlqerorët.

Në **neogjen**, uji u tërhoq gradualisht drejt jugut si rezultat i lëvizjeve tektonike dhe uljes së rajonit të Egjeut, me ç'rast pjesa më e madhe e fushëgropave në Maqedoni përfaqësonin basene liqenore. Në këtë periudhë u krijuan vendburime të rëndësishme të thëngjillit (linjtit) në Pellagoni, si dhe lëndë të para minerale, gurë çimentoje, argjila, tokë diatomeike.

Periudha më e re, **kuarteri**, veçanërisht epoka e parë e **diluviumit** (pleistocenit), karakterizohet me procesin e akullnajeve. Format glaciale (të akullnajeve) hasen në të gjitha malet më të larta se 2000 m në formë të cirqeve, luginave akullnajore dhe liqeneve akullnajore.

Zonat e rëndësishme vullkanike nga periudha e kenozoikut janë: Rajoni i Kratovës-Zletovës, i Mariovës-Kajmakçallanit dhe i Kozhufit, të cilat janë të pasura me vendburime të rëndësishme të xehes së hekurit, bakrit dhe plumb-zinkut.

ERA	PERIUDHAT		EPOKAT
KENOZOIK	KUATER		Aluvium Diluvium
	NEOGEN		
	PALEOGEN		
MEZOZOIK	SHKUMSI		
	JURË		
	TRIAS		
PALEOZOIK	I RI	PERM	
		KARBON	
	I VJETËR	DEVON	
		SILUR	
		ORDOVIK	
		KAMBRIUM	
ARCAIK	ALGONKIANI		
	ARCAIKE		

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Ku u zhvillua evolucioni tektonik i Maqedonisë?
2. Sa zona tektonike dallohen në Republikën tonë dhe cilat janë ato?
3. Përshkruani lëvizjet tektonike përgjatë epokave gjeologjike!
4. Gjatë cilës epokë pjesa më e madhe e fushëgropave në Maqedoni ishin liqene?
5. Cilat janë zonat aktive vullkanike në kenozoik dhe gjejini ato në hartën gjeografike!
6. Përmendni pasuritë e xeheve që janë krijuar në zonat vullkanike!

Bëni një projekt në të cilin do të lidhni evolucionin tektonik dhe gjeologjik me të gjitha karakteristikat e rëndësishme (për shembull në formë të një table...).

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Gjeodiversiteti

Formacionet
shkëmbinjës

Dukuri
minerale

Fosilet

GJEODIVERSITETI

Çfarë përfaqëson një zonë e mbrojtur?

A njihni zona të tilla te ne?

A keni vizituar ndonjë në vendin tonë?

Gjeodiversiteti është një shumëllojshmëri shkëmbinjsh, formash të relievit, dherash, lumenjsh, liqenesh dhe mbetjesh fosile, të cilat janë pasuri e jona kombëtare.

Gjeodiversiteti paraqet larminë e dukurive, proceseve dhe formave gjeologjike, gjeomorfologjike, pedologjike dhe hidrologjike si pjesë e natyrës jo të gjallë.

Maqedonia e Veriut është një vend gjeologjikisht jashtëzakonisht i pasur dhe i larmishëm. Në një territor relativisht të vogël shfaqen një sërë dukurish dhe procesesh gjeologjike, gjë që krijon një gjeodiversitet të pasur. Ai është pjesë e pasurisë natyrore të Maqedonisë së Veriut dhe një segment i rëndësishëm i identitetit kulturor, sepse përmes tij ne kuptojmë historinë e vendit tonë,

zhvillimin e botës së gjallë dhe mënyrën e formësimit të peizazhit të sotëm. Kjo shihet përmes dukurive më të ndryshme – nga shkëmbinjtë e lashtë magmatikë dhe metamorfikë, përmes shtresave sedimentare të pasura me fosile, e deri te format unike të relievit.

Rëndësia e gjeodiversitetit konsiston në atë që na ndihmon t'i hulumtojmë dhe t'i kuptojmë formimin dhe evolucionin e dherave, relievit, si dhe mjedisin natyror dhe përfaqëson bazën për shumë ekosisteme të botës së gjallë. Ka një rol të rëndësishëm arsimor si një laborator natyror i hapur, ndërsa kontribuon edhe në zhvillimin e shkencës, minierave, ndërtimtarisë dhe degëve të tjera ekonomike. Gjeodiversiteti ka vlerë kulturore dhe turistike, pasi shumë pjesë janë pjesë e traditës, e me këtë edhe tërheqëse dhe e vizitueshme për turistët vendas dhe të huaj.

Gjeodiversitetin në Maqedoninë e Veriut mund ta analizojmë edhe nga aspekti i një burimi të rëndësishëm për përfitime ekonomike. Për këtë qëllim, është e nevojshme t'i kushtohet vëmendje më e madhe promovimit dhe popullarizimit të kësaj trashëgimie natyrore. Që të mund t'i valorizojmë vlerat e gjeodiversitetit në afat të gjatë, duhet edhe ta ruajmë dhe ta mbrojmë rregullisht atë nga çdo veprim i dëmshëm. Këtë mund ta arrijmë përmes:

- shpalljes së zonave të mbrojtura (gjeoparke, monumente të natyrës dhe ngjashëm);
- rregullimit dhe mirëmbajtjes së tyre;
- përdorimit racional;
- qasje dhe disponueshmërisë së informacionit;
- ruajtjes nga fatkeqësitë natyrore dhe ndikimet antropogjene (njerëzore);
- përfaqësimit për gjeoturizëm të qëndrueshëm etj.

Disa nga shembujt më të rëndësishëm dhe unikë të gjeodiversitetit në Maqedoninë e Veriut janë: formacione shkëmbinjsh, dukuri minerale, fosilet etj.

Kullat e Markos

FORMACIONE SHKËMBINJËSH

- Kukullat (Kuklici)

Të ashtuquajturat “kukulla guri” ndodhen në afërsi të qytetit të Kratovës. Janë formuar në një zonë vullkanike dikur aktive me ndihmën e erozionit. Kjo do të thotë se shkëmbinjtë më të butë midis graniteve dhe shkëmbinjve konglomerate janë eroduar dhe shpërbërë shpejt, ndërsa kanë mbetur vetëm shkëmbinjtë magmatikë më të fortë që u ngjasojnë figurave njerëzore. Në këtë mënyrë janë krijuar fenomene gjeomorfologjike të jashtëzakonshme në formë kukullash.

- Kullat e Markos

Në rrethinën e qytetit të Prilepit janë krijuar Kullat e Markos, me forma karakteristike rrethore të graniteve dhe shkëmbinjve konglomerate. Ato ofrojnë një pamje të jashtëzakonshme në gërshetimin e bukurisë natyrore dhe trashëgimisë historike, të përfaqësuar me artefakte që datojnë që nga antikiteti.

- Kanjoni Matka

Kanjoni i Matkës ndodhet 15 km në jugperëndim të Shkupit. Përfaqëson një kombinim unik të disa strukturave natyrore të formuara në një zonë gëlqerore. Një prej tyre është lugina e thellë dhe e thyer e lumit Treska, pastaj liqeni artificial më i vjetër në po të njëjtin lumë dhe disa shpella, nga të cilat veçohet veçanërisht shpella Vrelo si shpella nënujore më e thellë në Evropë.

Kanjoni Matka është i pasur edhe me shumë kisha dhe manastire të vjetra, ndërsa ka një rëndësi të veçantë edhe për aktivitetet sportive, si lundrimi me kajak, alpinizmi dhe të ngjashme.

Kanjoni Matka

Shpellë Kristalore

DUKURITË MINERALE

Miniera Alshar

Xeherorja Alshar gjendet në pjesën jugorë të malit Kozhuf, në pjesën jugore të Republikës së Maqedonisë së Veriut. Është e njohur për vendburimin e mineralit të rrallë **lorandit** (TlAsS₂), i cili përfaqëson një mineral me rëndësi shkencore botërore. Loranditi ka ngjyrë të kuqe të errët dhe është objekt i kërkimeve të shumta shkencore, veçanërisht në fushat e astrofizikës dhe fizikës së grimcave elementare. Për shkak të vetive të tij specifike, ai studiohet si një material natyror i përshtatshëm për kërkimin e neutrinave diellore. Prandaj, xeherorja Alshar tërheq vëmendje të madhe nga komuniteti shkencor dhe përfaqëson një trashëgimi të rëndësishme natyrore dhe shkencore.

Shpella Kristalore

Shpella Kristalore, e cila ndodhet midis Dibrës dhe Banjës së Kosovrastit është edhe një kryevepër tjetër e natyrës. Këtu ndodhen minerale gipsi, nga të cilët më i rëndësishmi është **seleniti kristalor**, i cili ka një pastërti deri në 99%. Këto shtresa kristalore kanë lindur para mijëra vitesh përmes sedimentimit kimik nën ndikimin e ujërave nëntokësore termominerale. Seleniti ka vlerë të madhe ekonomike dhe përdoret për prodhimin e gipsit. Sot me këtë minierë menaxhon kompania gjermane "Knauf".

Pothuajse në të gjitha fushëgropat dhe luginat në Maqedoninë e Veriut gjenden **mbetje fosile** të bimëve dhe organizmave detarë, guaska, korale si rezultat i proceseve të transgresionit që kanë ndodhur gjatë evolucionit gjeologjik. Janë gjetur edhe mbetje fosile të kafshëve të ndryshme, të cilat dëshmojnë për historinë e pasur gjeologjike të zonës së Maqedonisë së sotme.

Përmes këtyre shembujve mund të konkludojmë se shteti ynë ka një histori të pasur gjeologjike, e cila ka krijuar ekzemplarë të vlefshëm të natyrës që dëshmojnë për të kaluarën, ndërsa ne si kujdestarë të gjeodiversitetit duhet t'i lëmë ato si trashëgimi për të ardhmen.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Çfarë nënkuptohet me nocionin gjeodiversitet dhe çfarë rëndësie ka?
2. Si mund të mbrohet gjeodiversiteti në Maqedoninë e Veriut?
3. Çfarë llojesh të formacioneve shkëmbore ekzistojnë, përshkruani ato?
4. Cila është rëndësia e dukurive minerale si gjeodiversitete të veçanta?

Përdore kreativitetin tënd dhe rregullo një broshurë të shkurtër për promovimin turistik të një lokaliteti tonë!

Relievi

Format
morfologjikeFormat e
relievitLëvizjet
tektonike

RELIEVI DHE PROCESET GJEOMORFOLOGJIKE

Kujtohu për forcat e brendshme dhe të jashtme dhe lëvizjet tektonike!
Shiko hartën e Maqedonisë së Veriut, cili reliev mbizotëron!?

KARAKTERISTIKAT E RELIEVIT

Relievi i Maqedonisë së Veriut është i larmishëm dhe interesant dhe dallohet me forma të shumta morfologjike dhe forma të relievit, të krijuara nga ndërveprimi i forcave të brendshme dhe të jashtme, përmes proceseve natyrore afatgjata dhe të ndërlikuara. Nën ndikimin e forcave të brendshme u formuan format e mëdha morfologjike, si malet dhe fushëgropat, ndërsa nga forcat e jashtme përmes proceseve të erozionit dhe akumulimit ndryshuan relievin e krijuar dhe formuar forma më të vogla të relievit.

Maqedonia e Veriut është kryesisht një vend malor, pasi malet përfshijnë 80% të territorit. Lartësia e saj mesatare është **829 m**, pika më e lartë është maja e Korabit të Madh me **2764 m**, ndërsa pika më e ulët është afër Gjevgjeli me **44 m**. Formimi i maleve ka filluar në paleozoik me krijimin e maleve të vjetra mollake (grumbulluese), kurse relievi i tyre i sotëm është rezultat i proceseve tektonike, veçanërisht i orogjenezës alpine. Ato sot përbëjnë rajonin malor të Rodopeve, i cili shtrihet në vendin e tre zonave tektonike (Rodope, e Vardarit dhe e Pellagonisë) që sot emërtohen si: **Grupi i maleve dhe fushëgropave në lindje të Vardarit, Anavardari ose Maqedonia e Ulët dhe Grupi i maleve dhe fushëgropave në perëndim të Vardarit.**

Nga ana tjetër, gjatë kenozoikut zona Perëndimore e Maqedonisë së Veriut u përfshi nga orogjeneza Alpin-himalaie, lëvizjet tektonike horizontale orogjene dhe erdhi deri te palosja dhe formimi i maleve të reja vargmalore. Këto sot përbëjnë **Rajonin malor të Sharrit.**

1. Rajoni malor i Sharrit - zonë e maleve të reja vargmalore.
2. Rajoni malor i Rodopeve - zonë e maleve të vjetra mollake.

1. Grupi i maleve dhe fushëgropave në lindje të Vardarit.
2. Maqedonia e Ulët ose Anavardari.
3. Grupi i maleve dhe fushëgropave në perëndim të Vardarit (Pellagonidet).

Gryka e Demir Kapisë

pothuajse të gjithë luginën e lumit Vardar, nga Gryka e Dervenit deri në kufirin me Greqinë në jug. Me rrjedhjen (zbrazjen) graduale të Detit të Paleogjenit drejt jugut, u formuan liqene të veçanta të cilat ishin të lidhura me kanale rrjedhëse. Me tërheqjen e plotë të ujit, në vendin e liqeneve mbetën luginat, ndërsa në vendet e kanaleve rrjedhëse u formuan grykat e sotme. Në këtë mënyrë u krijua e ashtuquajtura **luginë kompozite e Vardarit**. Fushëgropa dhe grykat janë të rreshtuara sipas kësaj radhitjeje: **Gryka e Dervenit, fushëgropa e Shkupit, Gryka e Taorit, Gryka e Velesit, fushëgropa e Velesit, fushëgropa e Tikveshit, Gryka e Demir Kapisë dhe fushëgropa e Gjevgjeli-së-Valandovës.**

Malet më të rëndësishme këtu janë: **Mali i Zi i Shkupit**, me majën më të lartë **Ramno** (1651 m) dhe **Kozhufi**, me majën më të lartë **Zelen Breg** (2171 m). Prej **fushëgropave**, më e madhja për nga sipërfaqja është ajo e **Shkupit** me 1924 km², e cila është edhe fushëgropa e populluar më dendur në Maqedoninë e Veriut.

Grupi i maleve dhe fushëgropave në perëndim të Vardarit (Pellagonidet) shtrihen midis Anavardarit në lindje dhe rajonit të Sharrit në perëndim. Fushëgropa e Pellagonisë dhe lugina e lumit Treska e ndajnë këtë grup në pjesën lindore dhe perëndimore. Në pjesën lindore bëjnë pjesë malet: **Nixhe, malet Seleçkës, Dren,**

Koka e Selanikut, Jakupicë

Grupi i maleve dhe fushëgropave në lindje të Vardarit shtrihet nga kufiri me Bullgarinë në lindje, deri te Povardaria në perëndim. Malet që i përkasin këtij rajoni janë: Kozjak, German, Bilino, Osogovë, Pllaçkovicë, Malet e Maleshevës, Ograzhden dhe Bellasicë.

Fushëgropat në këtë grup janë: e Kumanovës (Zhegligovë), e Kriva Pallankës (Sllavishte), Ovçe Pole, e Koçanit, e Dellçevës (Pijanec), e Berovës (Maleshevë) dhe e Strumicës-Radovishit.

Mali më i lartë në këtë grup, e njëkohësisht edhe në Maqedoninë Lindore, është **Osogova** me majën Ruen (**2252 m**), ndërsa fushëgropa më e madhe është e **Strumicës-Radovishit**, e cila përfshin një sipërfaqe prej 658 km² dhe është një nga fushëgropat më pjellore në Maqedoninë e Veriut.

Anavardari ose Maqedonia e Ulët përfshin

Maja e Titos (Maja e Diellit), Mali Sharr

Babuna dhe masivi **Mokra** (Jakupica, Dautica, Karaxhica dhe Goleshnica), ndërsa në pjesën perëndimore bëjnë pjesë: **Baba**, **Biglla**, **malet e Plakenit**, **Ilinit**, **Bushevës**, **Pesjak**, **Çelloica** dhe **Mali i Thatë**. Në këtë grup, me lartësinë e tyre dallohen: **Baba**, me majën më të lartë **Pelister** (2601 m), **Jakupica**, me majën më të lartë **Koka e Selanikut** (2540 m) dhe **Nixhe**, me majën më të lartë **Kajmakçallan** (2521 m). Fushëgropa më e madhe është **Pellagonia**, me sipërfaqe rreth 4000 km².

Rajoni malor i Sharrit shtrihet në pjesën perëndimore të Maqedonisë së Veriut. Në lindje fillon nga kufiri me grupin e maleve të Pellagonisë, ndërsa në perëndim përfundon në kufirin me R. Shqipërisë. Përmes luginave të lumenjve Radika dhe Drini i Zi, si dhe fushëgropës së Ohrit-Strugës, Rajoni i Sharrit është i ndarë në dy pjesë: zona e brendshme dhe zona e jashtme.

Në **zonën e brendshme** bëjnë pjesë malet: **Mali Sharr**, **Bistra**, **Stogova**, **Karaorman** dhe **Galiçica**, si dhe fushëgropat: e **Pollogut**, **Kërçovës**, **Dibrës**, **Ohrit-Strugës** dhe e **Prespës**. Në këtë zonë dallohen malet: **Mali Sharr**, me majën më të lartë **Maja e Titos** (2748 m), **Bistra**, me majën **Medenica** (2163 m), ndërsa nga fushëgropat më të madhja është ajo e **Pollogut**, me sipërfaqe prej 1475 km².

Në **zonën e jashtme** bëjnë pjesë malet: **Korabi**, **Deshati**, **Kërçini** dhe **Jabllanica** si dhe **fushëgropa e Dibrës**, ndërsa dallohet mali **Korab**, me majën më të lartë **Korabi i Madh** (2764 m) dhe **Jabllanica**, me majën më të lartë **Guri i Zi** (2257 m).

Korabi

Malet dhe fushëgropat në Maqedoninë e Veriut

Diskutoni për ndryshimet midis maleve të vjetra grumbullore dhe maleve të reja varqmalore!

Malet kryesore me majat e tyre:

Korab – Korab i Madh (2764 m)

Mali Sharr – Maja e Titos - Diellit (2748 m)

Baba – Pelister (2601 m)

Jakupica – Koka e Selanikut (2540 m)

Nixhe – Kajmakçallan (2521 m)

Osogovë – Ruen (2252 m)

Bistra – Medenica (2163 m)

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Çfarë relievi dominon në vendin tonë?
2. Nën çfarë ndikimesh është formuar relievi?
3. Në cilat rajone malore bëjnë pjesë malet dhe fushëgropat?

Shkruani një tekst për ndonjë mal tonin që keni vizituar dhe krahasoni përshtypjet tuaja!

PROCESET GJEO MORFOLOGJIKE DHE FORMAT E RELIEVIT

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Proceset gjeomorfologjike

Erozioni

Akumulimi

Vullkanizmi

Tërmetet

Rrëshqitjet e dheut

Cilat janë forcat e jashtme?

Cili është ndikimi i tyre mbi relievin?

Nën ndikimin e forcave të jashtme, format kryesore të relievit, si malet dhe fushëgropat, ndryshuan dhe u krijuan forma të reja më të vogla specifike. Formimi i tyre, kryesisht është i lidhur me proceset gjeomorfologjike të **erozionit** (abraziv, fluvial, karstik, akullnajor...) dhe **akumulimit**.

Sipas kohës së krijimit, format e relievit ndahen në: **të vjetra (paleoreliev)** dhe **të reja (neoreliev)**. Format më karakteristike të paleorelievit të ruajtura te ne janë mbetjet nga luginat para-lumore, gjegjësisht luginat e para-liqenore. Ato janë në fakt, tarraca lumore nga luginat e vjetra lumore që kanë ekzistuar përpara copëtimit të masës së vjetër ballkanike. Atëherë rrjeti lumor ishte shumë më ndryshe nga ky i sotmi.

Forma të tilla të paleorelievit nga luginat e vjetra lumore janë **qafat malore**, të cilat përfaqësojnë pjesë më të ulëta midis maleve dhe janë kalime natyrore nga njëra fushëgropë në tjetrën. Të tilla janë, për shembull: **Strazha** (midis fushëgropës së Pollogut dhe Kërçovës), **Preseka** (midis fushëgropës së Kërçovës dhe Dibrës), **Pletvar** (midis Pellagonisë dhe Anavardarit) e shumë të tjera. Qafat malore janë të rëndësishme për qarkullimin e rrugëve dhe lidhjen e rajoneve të ndryshme me rrugë dhe hekurudha.

Format abrazive të relievit janë krijuar kur pothuajse i gjithë territori i Maqedonisë së Veriut ishte i mbuluar me ujërat e Detit të Paleogjenit. Me tërhiqjen graduale të tij drejt jugut, Fushëgropa e Shkupit dhe e Pollogut u kthyen në gjire të tij, ndërsa më vonë në liqene. Me veprimin abraziv të valëve të ujit të detit dhe të liqeneve nëpër lugina, ndeshen forma të vjetra abrazive të relievit, si: tarraca liqenore, shkëmbinj të lartë (klifet), sedimente liqenore. Edhe sot, nën ndikimin e ujit të liqeneve tona, ende krijohen forma të reja abrazive në reliev, kuptohet, me një intensitet shumë më të ngadaltë.

Erozion –

proces gjeomorfologjik i shpërbërjes, shkatërrimit dhe gërryerjes së materialit.

Akumulim – proces gjeomorfologjik i depozitimit (shtresimit) të materialit të shkatërruar.

Paraqitje skematike e një qafe malore (pika e kuqe është qafa malore midis dy fushëgropave të lidhura me vijën e kuqe).

Liqeni më i lartë është Liqeni i Korabit, 2470 m mbi nivelin e detit në malin Korab, ndërsa më i madhi për nga sipërfaqja është

 Liqeni i Bogovinës në Malin Sharr, me rreth 67,000 m².

 Shpella Vrelo në Matkë konsiderohet si një nga shpellat nënujore më të thella në Evropë. Ajo ka dy galeri kryesore nënujore – thellësia e të cilave ende nuk është përcaktuar plotësisht. Në vitin 2007, ajo u përfshi në projektin "New 7 Wonders of Nature" (7 mrekullitë e reja të natyrës).

Shpella Peshna, afër Makedonski Brodit, ka hyrjen më të madhe të shpellave në Ballkan, me dimensione 16.8 x 52.4 metra. Gazeta amerikane «The New York Times» e ka përshkruar atë si identike me shpellat e imagjinuara në librin "Lord of the Rings" (Zotëriu i Unazave).

Liqeni akullnajor i Bogovinës

Format glaciale të relievit (Formacionet e akullnaja-ve): Gjenden në malet më të larta mbi 2000 m, të cilat gjatë kohës së diluviumit (epokës së akullnaja-ve) kanë qenë të përfshira nga akullnajat. Format më të përhapura glaciare janë: cirqet, luginat akullnajore dhe materiali i morenës. Një numër i madh i këtyre formave sot janë të mbushura me ujë dhe janë liqene akullnajore.

Format karstike të relievit: Shfaqen në zonat e përbëra nga gëlqerorët siç janë malet: Mali i Thatë, Dërven, Jakupicë, Bistra, Galiçicë etj. Të përfaqësuara janë format karstike sipërfaqësore dhe nëntokësore. Format sipërfaqësore janë: pilakat gurore, luginat, fushat e karsteve-vorbullat dhe vorbëtitat, ndërsa ato nëntokësore janë: shpellat dhe humnerat. Fusha më e madhe karstike është Fusha e Cerit, përmes së cilës rrjedh lumi i Cerit, i cili në rrjedhën e tij humbet nëntokë dhe buron në burimet e Lumit të Zi (Crna Reka) pranë fshatit Zhelezhec, në rajonin e Demir Hisarit. Supozohet se në Maqedoninë e Veriut ka prej 300 deri në 500 shpella, të cilat ndryshojnë sipas madhësisë dhe pasurisë së zbukurimeve të shpellave si: stalaktitet, stalagmitet, shtyllat, harqe e të ngjashme.

Shpella Vrelo

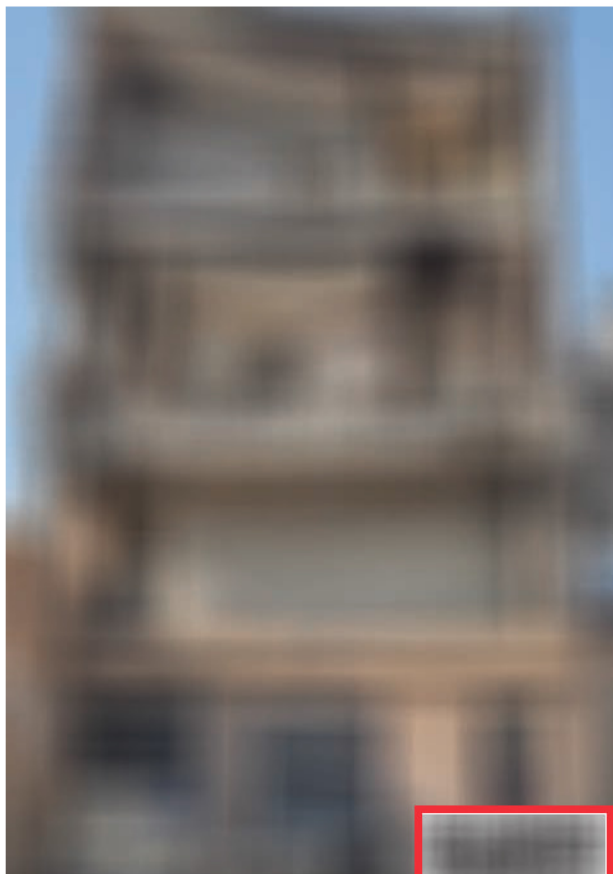
Ujëvara e Korabit

Format fluviale të relievit: Krijohen nga lumenjtë përmes proceseve erozive dhe akumuluese dhe ato janë forma neorelievare sepse krijohen edhe sot. Me proceset erozive krijohen: shtretërit e lumenjve, luginat, grykat, tarracat, meandret, ujëvarat, ndërsa me ato akumuluese: ishujt lumorë, përmytjet dhe rrafshinat aluviale. Veçanërisht përgjatë rrjedhës së lumit Vardar janë krijuar një numër i madh tarracash lumore, grykash dhe ishujsh, ndërsa në shumë lumenj tanë ka edhe ujëvara të shumta.

Format vullkanike të relievit: Edhe pse sot në territorin e Maqedonisë së Veriut **nuk ka vullkane aktive**, vullkanizmi ka luajtur një rol të rëndësishëm në formësimin e relievit dhe të formave të tij. Aktiviteti vullkanik në Maqedoni ka qenë më i theksuar gjatë kenozoikut, veçanërisht në neogjen. Në atë kohë kanë ndodhur shpërthime të shumta vullkanike dhe rrjedhje të lavës, për shkak të të cilave janë krijuar **shkëmbinj të ndryshëm vullkanikë**, siç janë andezitit, bazaltit, tufat dhe hiri vullkanik. Shembulli më i njohur i relievit vullkanik në Maqedoninë e Veriut është **Rajoni vullkanik i Kratovës dhe Zletovës**. Kjo zonë karakterizohet me mbetje të konave të vjetra vullkanike, kraterave vullkanikë dhe shtresave të mëdha të hirit vullkanik dhe tufit. Karakteristike dhe të njohura janë **Kukullat e Gurit** afër Kuklicës, të cilat janë krijuar nga erozioni i tufëve vullkanike, të modeluara nën ndikimin e forcave të jashtme, ujit dhe erës. Vullkanizmi ka kontribuar edhe në formimin e **shtretërve të pasur me minerale**, veçanërisht bakër, plumb dhe zink, gjë që ka një rëndësi të madhe ekonomike.

Në afërsi të Ohrit, pranë fshatit Kosel, gjendet **sulfatorja ose mofeta**, një dukuri pasvullkanike, e cila është një vrimë e vogël (çarje) nga ku çlirohen gazra që përmbajnë komponime squfuri dhe ndihet një erë e pakëndshme.

Kukullat e Gurit

Hulumto dhe informohu për tërmetin e Shkupit!

Lëvizjet e ndërlikuara tektonike dhe dinamike, territorin e Maqedonisë së Veriut e radhitin atë në zonat aktive sizmike. Kjo do të thotë se tërmetet, si një dukuri natyrore, janë një pjesë e pashmangshme e tokës sonë. Në të kaluarën kanë ndodhur disa tërmete të fuqishme, midis të cilëve si shembull më i njohur përmendet ai në qytetin e Shkupit, në vitin 1963, me pasoja katastrofike. Sigurisht, informimi, marrja e masave të duhura dhe mënyrat e mbrojtjes nga tërmetet do të zvogëlonin pasojat e tilla.

Përveç tërmeteve, njeriu është vazhdimisht i ekspozuar edhe ndaj rreziqeve të tjera natyrore (rrëshqitje të dheut, erozion, përmytje) lidhen me proceset geomorfologjike dhe efektet e tyre, si dhe me kushtet hidrologjike dhe aktivitetet njerëzore. Këto dukuri mund të shkaktojnë pasoja serioze mbi mjedisin jetësor, popullsinë dhe të mirat materiale.

Rrëshqitjet e dheut në Maqedonin e Veriut janë një dukuri e shpeshtë gjeologjike, veçanërisht në rajonet malore dhe kodrinore, ku reshjet e bollshme dhe dherat e paqëndrueshme shkaktojnë rreziqe serioze për popullsinë dhe infrastrukturën. Për shkak të reshjeve të bollshme, erozionit, prerjes ilegale të pyjeve, tërmeteve, aktiviteteve ndërtimore, ndodh që masa prej dheu ose pjesë shkëmbore të lëvizin nën ndikimin e gravitetit dhe të shkaktojnë dëme në objekte ose në komunikacion.

Për zvogëlimin e pasojave nga këto rreziqe, është i nevojshëm planifikimi me kohë dhe zbatimi i masave përkatëse, si:

- ndërtimi i objekteve sipas standardeve sizmike;
- pyllëzimi i zonave të prirura ndaj rrëshqitjeve të dheut;
- kontrolli i urbanizimit;
- mirëmbajtja e rregullt e shtretërve të lumenjve.

Gjithashtu, është e rëndësishme që popullsia të jetë e informuar dhe e edukuar për sjelljen e drejtë gjatë shfaqjes së fatkeqësi natyrore. Me njohjen e rreziqeve geomorfologjike dhe marrjen e masave parandaluese, pasojat e tyre negative mund të zvogëlohen ndjeshëm dhe të mbrohen mjedisi jetësor dhe jetët e njerëzve.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Shpjegoni veprimin e forcave të jashtme!
2. Cilat mund të jenë format e relievit sipas kohës dhe mënyrës së formimit?
3. Numëroni disa nga format më karakteristike erozive!
4. Çfarë mbetjesh të vullkanizmit ndeshen në vendin tonë?
5. Cilat masa preventive duhet të ndërmerren për mbrojtjen nga rreziqet natyrore?

Të ndarë në grupe prej 4-5 nxënësish, krijoni pyetje kuizi për forma të ndryshme të relievit dhe "garoni" me grupet kundërshtare!

RAJONET KLIMATIKE

Gjeni Maqedoninë e Veriut në hartën gjeografike të botës dhe sipas gjerësisë gjeografike, përcaktoni se në cilin brez nxehtësie bën pjesë dhe çfarë klime ka!

Klima

Koha (Moti)

Rajonet
klimatike

Me nocionin **kohë (moti)** nënkuptohet gjendja momentale e atmosferës që përfshin vlerat e elementeve dhe dukurive të matura meteorologjike, siç janë: temperatura e ajrit, shtypja e atmosferike, lagështia e ajrit, reshjet, erërat e të ngjashme. Këto vlera merren me matje të përditshme të herëpashershme (3 herë në ditë) në stacionet meteorologjike që i kemi në shumë vende në shtet. Ky proces i ndjekjes së motit zgjat vazhdimisht dhe na shërben që të mund të vlerësojmë klimën mbi një hapësirë të caktuar gjeografike.

Klima përfaqëson gjendjen mesatare të kushteve të motit në një vend të caktuar, të analizuar gjatë një periudhe më të gjatë kohore (rreth 30 vjet).

Sipas kësaj, moti përfaqëson një kategori të ndryshueshme dhe mund të ndryshojë disa herë brenda një dite, ndërsa klima është një regjim shumëvjeçar me specifika të caktuara. Kjo nuk do të thotë se klima është fikse dhe e pandryshueshme (veçanërisht sot kur flitet vazhdimisht për ndryshimet aktuale klimatike), por se ajo ndryshon, pra, që të ndodhin ndryshimet klimatike nevojitet një periudhë më e gjatë kohore. Klima është në varësi të ngushtë me disa faktorë klimatikë. Ndër më të rëndësishmit që ndikojnë në klimën e Maqedonisë së Veriut janë gjerësia gjeografike, afërsia e deteve, shpërndarja e presionit të ajrit dhe relievi, dhe këto ndikojnë në dy mënyra: përmes vendosjes dhe rregullimit të formave të relievit (male, fusha, lugina lumore, qafa) dhe përmes lartësisë mbidetare.

Këta faktorë klimatikë kanë kontribuar që në vendin tonë të veçohen tre rajone kryesore klimatike: **Rajoni klimatik i ndryshuar mesdhetar, Rajoni i mesatar kontinental dhe Rajoni malor.**

Temperatura mesatare vjetore e ajrit (1991-2020)

Reshjet mesatare (1991-2020)

RAJONI ME KLIMË TË NDRYSHUESHME MESDHETARE

Ky rajon klimatik përfshin zonat ku ndihet klima e ndryshueshme mesdhetare. Kjo klimë krijohet nën ndikimin e rrymave të ngrohta që vijnë nga Deti Ege dhe Deti Mesdhe në jug. Më së shumti ndihet përgjatë luginës së lumit Vardar në fushëgropën e Gjevgjeli-së-Valandovës deri në Demir Kapi, përgjatë rrjedhës së lumit Strumicë dhe në fushëgropën Strumicë-Radovishit, si dhe në fushëgropën e Dojranit. Ndikime më të dobëta ka në fushëgropën e Tikveshit dhe të Shkupit, si dhe përgjatë luginës së lumit Bregallnicë deri në fushëgropën e Koçanit. Ndikimet më të vogla vijnë nga Deti Adriatik në perëndim, ku masat ajrore depërtojnë përgjatë luginës së lumit Drini i Zi në rajonin e Dibrës dhe në fushëgropën e Ohrit-Strugës.

Këto masa ajrore të ngrohta kanë një rëndësi të veçantë për kultivimin e kulturave të hershme kopshtare në fushëgropën e Gjevgjeli-së-Valandovës dhe Strumicës-Radovishit, kulturave subtropikale në rajonin e Dojranit, vreshtarisë në fushëgropën e Tikveshit dhe orizit në fushëgropën e Koçanit.

Këtu mbizotërojnë vera të thata dhe të nxehta, me dimra të butë dhe të lagësht. Vjeshta është më e gjatë dhe më e ngrohtë, ndërsa pranvera është më e shkurtër dhe më e freskët.

Temperaturat mesatare vjetore në këtë rajon lëvizin nga **14.5 °C** në fushëgropën e Gjevgjeli-së deri në **12.5 °C** në rajonin e Shkupit. Gjithashtu, gjatë muajve të verës shfaqen temperatura shumë të larta, që mund të arrijnë edhe mbi 44 °C. Në këtë rajon ka edhe numër më të madh të orëve me diell në vit (rreth 2600), që jep potencial për shfrytëzimin e energjisë diellore.

Rajonalizimi klimatik i Maqedonisë së Veriut

Ditët me ngrica dhe dëborë janë një dukuri e rrallë.

Reshjet e shiut janë të ndryshueshme (variable), ku në fushëgropën e Gjevgjelisë-Vallandovës janë më të lartat me **750 mm**, në rajonin e Strumicës me **510 mm**, ndërsa si zona më të thata në këtë rajon klimatik, por edhe në të gjithë R. e Maqedonisë së Veriut, janë fushëgropat në Povardarjen e Mesme (Tikveshi dhe Ovçe Pole) me **490 mm**.

Erërat që fryjnë në këtë rajon janë **Vardareci** dhe **Jugu**.

Vardareci fryn nga Mali Sharr në veri, përgjatë luginës së lumit Vardar drejt jugut dhe sjell mot të thatë, të ftohtë dhe të kthjellët. Më shpesh fryn në periudhën e dimrit dhe për fushëgropën e Shkupit ka rëndësi të madhe sepse shpesh shërben si pastrues i mjegullës dhe smogut, veçanërisht nëse kemi parasysh se fushëgropa e Shkupit karakterizohet me numrin më të madh të ditëve me mjegull (72 ditë në vit).

Jugu fryn gjithashtu në luginën e lumit Vardar, por në drejtim të kundërt, nga jugu drejt veriut. Ai krijohet mbi shkretëtirën Sahara në Afrikë si erë e thatë dhe e nxehtë, por kur kalon mbi Detin Mesdhe ngopet me lagështi, e cila shkarkohet në formë reshjesh në zonat jugore të vendit tonë. Më shpesh fryn në ditët e pranverës dhe të vjeshtës. Kur fryn në pranverë, ai rrit temperaturën dhe shkrin borën.

RAJONI ME KLIMË MESATARE KONTINENTALE

Ky rajon përfshin zonat Maleshevë, Sllavishte, Kumanovë, Ovçe Pole, fushëgropën e Shkupit, Pollogun, Kërçovë, Prespë dhe Pellagoni.

Fushëgropa e Prespës dhe Pellagonia, edhe pse kanë pozitë më jugor, megjithatë kanë klimë më pak të ngrohtë (të mesme kontinentale) për shkak të lartësisë së madhe mbidetare në të cilën gjenden (600-1000 m).

Këto fushëgropa janë të pasura me sipërfaqe pjellore dhe ofrojnë mundësi të shkëlqyera për zhvillimin e kopshtarisë, bujqësisë, pemëtarisë dhe degëve të tjera bujqësore.

Këtu mbizotëron klima e mesme kontinentale, e cila karakterizohet me **vera mesatarisht të ngrohta dhe të thata** dhe **dimra mesatarisht të ftohtë dhe të lagësht**.

Kjo klimë specifike krijohet si rezultat i veçorive të relievit që mundësojnë depërtimin e masave të ftohta të ajrit nga veriu gjatë dimrit dhe depërtimin e masave të ngrohta të ajrit nga jugu gjatë periudhës së verës.

Shpërndarja e strukturave të relievit ndikon në krijimin e një nëntipi të veçantë klimatik – **Klima e Zhupës**, e cila është e pranishme në fushëgropën e Dibrës dhe luginën e lumit Radika. Kjo fushëgropë është e rrethuar me male të larta dhe kanë verë më të ngrohtë dhe dimër më të butë.

Temperaturat mesatare vjetore lëvizin nga **10 °C deri në 12 °C**. Ditët me ngrica dhe dëborë janë më të shpeshta.

Reshjet që mund të shfaqen janë në formë shiu, dëbore dhe breshëri dhe janë të shpërndara në mënyrë më të barabartë. Sasia më e madhe e reshjeve vjetore mesatare është në Prespë deri në 760 mm, në Pellagoni 640 mm, ndërsa më pak në Ovçe Pole 490 mm.

Ditë me ngrica janë ato në të cilat temperatura e ajrit zbret nën 0 °C. Më së shumti ditë të tilla ka në Llazaropole (134), ndërsa më pak në fushëgropën e Dojranit.

Tufë delesh në Malet e Sharrit

RAJONI ME KLIMË MALORE

Rajoni me klimë malore në Republikën e Maqedonisë së Veriut përfshin zonat malore me mbi 1000 metra lartësi mbidetare. Rajoni klimatik malor karakterizohet me dimra të gjatë e me dëborë dhe me vera të shkurtra e të freskëta. Pranvera është më e ftohtë në krahasim me vjeshtën.

Në këtë rajon ka temperatura më të ulëta mesatare vjetore të ajrit, që lëvizin nga 5 °C deri në 8 °C. Temperaturat zakonisht ulen me rritjen e lartësisë mbidetare, por nga ana tjetër sasia e reshjeve rritet.

Reshjet në këtë rajon janë më të bollshmet dhe arrijnë mbi 1000 mm në vit. Ato nuk janë të shpërndara në mënyrë të barabartë. Më së shumti janë të pranishme në malet perëndimore të vendit tonë me rreth 1400 mm. Kjo ndodh për shkak të masave të lagështa ajrore që vijnë nga Deti Adriatik. Duke lëvizur drejt maleve lindore reshjet bien në rreth 700-800 mm.

A e dini se ekziston edhe inverzioni i temperaturës?

Kjo ndodh kur ajri i ftohtë dhe më i rëndë nga malet zhvendos ajrin më të ngrohtë dhe më të lehtë nga fushëgropat dhe luginat. Në këtë rast, në male është më ngrohtë sesa në fushëgropa. Shembuj të tillë janë: fushëgropa e Pollogut – Kodra e Diellit, Manastir – Pelister, Shkup – Vodno etj.

Reshjet janë të rëndësishme sepse ato ruajnë balancën hidrologjike, pasurinë e lumenjve me ujë dhe mbijetesën e botës së gjallë.

Zonat malore disponojnë pasuri të mëdha, si për shembull ajrin e pastër i cili është një lloj “banje ajrore”. Ky ajër mund të mundësojë zhvillimin e turizmit shëndetësor, alpinizmit sportiv-rekreativ dhe aktiviteteve të tjera malore dimërore e verore. Pyjet mundësojnë zhvillimin e pylltarisë dhe industrisë së drurit. Bari i lëngshëm dhe kullotat malore kontribuojnë në zhvillimin e blegtorisë.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Shpjego dallimin kryesor mes nocioneve kohë (mot) dhe klimë!
2. Sa rajone klimatike kemi në Maqedoninë e Veriut?
3. Shpjego rreth rajonit me klimë të ndryshuar-mesdhetar!
4. Çfarë karakteristikash ka rajoni klimatik mesatar kontinental?
5. Ku ndodhet dhe çfarë rëndësie ka rajoni me klimë malore?

Ndiqe motin në një periudhë prej 5 ditësh dhe shëno të dhënat për elementet klimatike! Më pas krahasoji ato me të njëjtën periudhë në 3 vitet e fundit! Krahasojeni rezultatet e marra dhe diskutoni!

Ndryshimet
klimatikeNdotja e
ajritNgrohja
globale

Thatësitrat

Nxehtësitë
ekstreme

Zjarret

Stuhi
dëbore

NDRYSHIMET KLIMATIKE

Çfarë janë ndryshimet klimatike?

A përballet vendbanimi yt me ndotje të ajrit?

Përmend disa ndotës të ajrit!

Jetojmë në një kohë kur njerëzimi përballet me një nga sfidat më të mëdha të ditëve të sotme, që janë ndryshimet klimatike. Këto ndryshime kanë ekzistuar gjithmonë si pjesë e procesit natyror të ekzistencës së Tokës. Megjithatë, sot këto ndryshime mbi mjedisin gjeografik dhe jetësor e përshpejtojnë këtë proces. Ky trend intensifikohet veçanërisht me procesin e industrializimit dhe përparimin e shkencës dhe teknikës. Përfitimet e tyre, pa dyshim na e lehtësojnë përditshmërinë tonë dhe na e përmirësojnë standardin e jetesës. Nga ana tjetër, ato veprojnë dëmshëm sepse ndotin dhe rrezikojnë mjedisin jetësor. Prandaj duhet të jemi të kujdesshëm dhe racionalë në shfrytëzimin e burimeve natyrore. Gjithashtu, është e domosdoshme të flitet aktivisht për këtë problem me qëllim që të përcaktohen shkaqet dhe pasojat e ndryshimeve klimatike për të gjetur zgjidhje përkatëse.

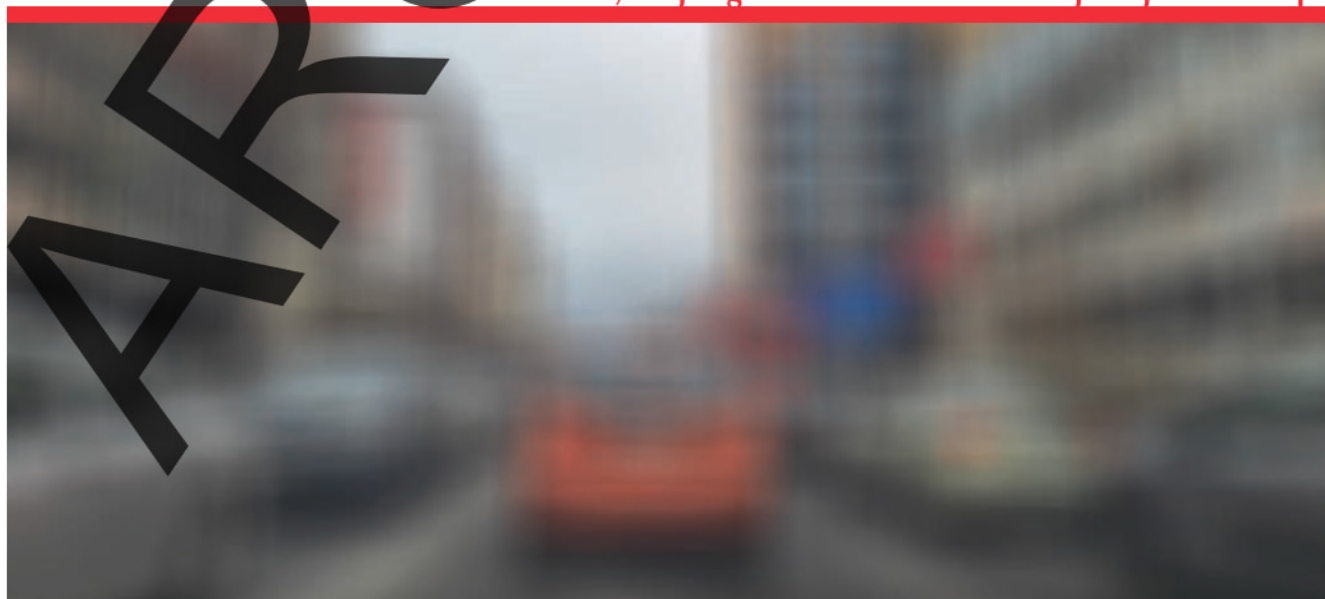
Maqedonia e Veriut nuk është aspak immune ndaj proceseve të tilla botërore. Ne përballemi me probleme reale që sjell jetesa moderne. Ndotja e natyrës është kudo rreth nesh dhe e ndiejmë në të gjitha segmentet, ndërsa midis problemeve më aktuale dallohet ndotja e ajrit.

Ndotja e ajrit është një problem serioz ekologjik dhe shëndetësor. Ajo bëhet në mënyra nga më të ndryshmet, kryesisht përmes veprimeve antropogjene (njerëzore).

Midis ndotësve më të rëndësishëm të ajrit në Maqedoninë e Veriut janë:

Trafiku (Komunikacioni) – rritja e numrit të automjeteve motorike në vendin tonë rrit edhe emetimin e gazeve të dëmshme në atmosferë, siç janë: **dioksidi i karbonit, monoksidi i karbonit, oksidet e azotit dhe përbërjet e plumbit**. Një problem shtesë janë automjetet e vjetra dhe ato me naftë (dizel) të cilat mund të lëshojnë tym dhe lëndë të djegura pjesërisht. Kjo ndotje është veçanërisht e pranishme gjatë bllokimeve të trafikut në qytetet e mëdha si Shkupi, Kumanova, Tetova etj.

Trafiku, si një nga ndotësit më të mëdhenj të ajrit në Shkup.

Industria,
ndotësit më
të mëdhenj
të ajrit

Ngrohja e shtëpive – kryesisht amvisëritë (mënyra individuale) përdorin dru, qymyr, mazut, naftë dhe lloje të tjera lëndësh djegëse që ndotin ajrin me **tym, hi dhe grimca PM**. Ndotës të tillë krijojnë një përzierje të rrezikshme ajrore – smog (veçanërisht në dimër), i cili vepron shumë dëmshëm në shëndetin e njerëzve. Ky problem është i pranishëm në zonat rurale, por edhe në pjesët periferike të zonave urbane në vendin tonë.

Industria dhe termocentralet – kapacitetet industriale në Maqedoninë e Veriut janë ndër ndotësit më të mëdhenj të ajrit. Ato emitojnë gaze ose avuj helmues, pluhur, ndërsa nga industria kimike emetojnë **përbërje organike të sulfurit dhe fosfatit me erë të pakëndshme, amoniak, klorur hidrogjeni** e të ngjashme. Në fushëgropën e Shkupit si të tillë veçohen repartet e Kombinatit Metalurgjik, OHIS (problemi me matrialin lindanin helmues), Çimentorja Titan në Usje, Johnson Matthey, FENI në Kavadar, Termocentralet Manastir I, II dhe III etj.

Ndërtimtaria – sektor i cili përmes ndërtimit, rindërtimit dhe rrënimit të objekteve e ndot ajrin **me pluhur, që përmban grimca të ngurta PM, gaze emetimi nga makineritë dhe automjetet, vajra dhe të ngjashme**.

Ndërtimtaria,
ndotës i ajrit

Djegia e mbeturinave dhe e kashtës – për shkak të vetëdijes së ulët ekologjike të një pjesë e popullsisë, për fat të keq ende kemi raste të djegies së mbeturinave dhe të kashtës nëpër ara. Këto zakone negative ndotin ajrin me **tym, hi, pluhur dhe njëkohësisht janë faktor i lartë rreziku për shfaqjen e zjarreve.**

Të gjithë këta faktorë të ndotjes emetojnë gaze të dëmshme, të cilat shpesh quhen edhe gaze të efektit serrë, sepse rrisin efektin e serrës globale. Kjo manifestohet si ngrohje globale, e cila së bashku me lëndët tjera të dëmshme në ajër, shkakton shumë pasoja të padëshirueshme.

Pasojat mbi **shëndetin** e njerëzve janë ato që na prekin më së shumti. Këtu bëjnë pjesë problemet me sistemin respirator, sëmundjet kardiovaskulare dhe kancerogjene, rritja e alergjive dhe irritimeve, infeksionet më të shpeshta dhe vdekshmëria e parakohshme të popullsisë. Në Maqedoninë e Veriut çdo vit vdesin 5000 njerëz si rezultat i ajrit të ndotur. Më të goditura janë qytetet më të mëdha në vendin tonë si Shkupi, Manastiri, Tetova, Kumanova etj.

Pasojat për **natyrën dhe mjedisin jetësor** përfshijnë dëmtimin e botës bimore dhe zvogëlimin e biodiversitetit, shfaqjen e shiut acid që shkatërron tokën, mbjelljet dhe ujërat, si dhe kushtëzimin e ngrohjes globale.

Një rregullim i tillë serioz i cilësisë së jetesës shkakton nevojën për ndërmarrjen e masave për përmirësimin e gjendjes.

Masat kryesore për mbrojtjen nga ndotja e ajrit janë:

- zbulimi i teknologjive të reja të prodhimit, që do të zvogëlojnë ose eliminojnë plotësisht emetimet e lëndëve të dëmshme;
- përdorimi i filtrave në fabrika;
- përdorimi i transportit publik dhe transportit tjetër alternativ;
- përdorimi i burimeve të rinovueshme të energjisë (uji, dielli, era...);
- rinovimi i parkut të automjeteve me standarde më të larta ekologjike;
- rritja e sipërfaqeve të gjelbra dhe brezave pyjorë;
- sjellja e masave ligjore dhe rregulloreve me të cilat do të kufizohet masa se sa mund të ndotet ajri;
- kontroll dhe mbikëqyrje e shtuar me qëllim që të respektohen ligjet; dhe
- masa për ngritjen e vetëdijes ekologjike të popullsisë.

**Ajri në Veles
në muajin
dhjetor**

PASOJAT NGA NDRYSHIMET KLIMATIKE

Ndryshimi më i rëndësishëm klimatik është **ngrohja globale**, e cila përfshin rritjen afatgjatë të temperaturave mesatare në Tokë. Maqedonia e Veriut, si një vend që ndodhet midis ndikimit klimatik mesdhetar dhe kontinental është veçanërisht e ndjeshme ndaj ndryshimeve klimatike. Ato ndodhin për shkak të emetimit të gazeve të dëmshme në ajër, të cilat rrisin efektin e serrës. Prandaj, gaze të tilla quhen gaze të efektit serrë, e ndër to më të shpeshtat janë: **dioksidi i karbonit (CO₂), metani (CH₄), oksidi i azotit (N₂O), ozoni tokësor** etj.

Ky process rritet çdo vit e më shumë, ndërsa pasojat e veprimit të tij bëhen gjithnjë e më të dukshme. Disa nga efektet negative më të shpeshta që i ndiejmë janë:

Nxehtësia ekstreme – Këto janë periudha kur në natyrë shfaqen temperatura ekstremisht të larta. Ato zgjasin nga disa ditë deri në disa javë. Te ne zakonisht shfaqen në muajt më të nxehtë, korrik dhe gusht. Ata ndikojnë në mënyrë të pafavorshme në shëndetin e popullsisë, duke shkaktuar rrezik nga goditja e nxehtësisë, mbingarkesë të sistemit respirator, lodhje dhe dehidratim. Veçanërisht të prekur janë fëmijët, të moshuarit dhe personat me sëmundje kronike. Prodhimi bujqësor gjithashtu zvogëlohet dhe ka më pak rendiment, për shkak të mungesës së ujit dhe shfaqjes së rënies së prodhimit.

Thatësi karakterizohen nga mungesa afatgjatë e reshjeve, gjë që kontribuon në mungesën e ujit në natyrë. Ato ndikojnë negativisht në tokën e cila bëhet e thatë dhe e çarë, si dhe në nivelin e ujërave lumore, nëntokësore dhe liqenore. Kjo, nga ana tjetër, ndikon në bujqësi, furnizimin me ujë, prishjen e potencialit hidroenergjetik dhe mbijetesën e ekosistemeve.

Për shkak të ndryshimeve klimatike, varet e nxehtë dhe thatësi bëhen më të shpeshta dhe më afatgjatë. Kjo çon në krijimin e kushteve ideale për shfaqjen dhe përhapjen e zjarreve.

Përmbytjet si pasojë e ndryshimeve klimatike ndodhin për shkak të shpërndarjes jo të rregullt të reshjeve. Ato janë më të shkurtra në kohëzgjatje, por më të bollshme dhe më intensive. Reshje të tilla të rrëmbyeshme të papritura, veçanërisht në verë, bien mbi tokën e thatë, të fortë ose të djegur, e cila ka aftësi të dobët thithëse, prandaj ato shumë shpejt dhe lehtë rrjedhin drejt lumenjve ose zonave të banuara. Prerja e pyjeve, betonizimi i vendbanimeve dhe shtretërit e papastër të lumenjve, si dhe kanalizimet atmosferike të papërmbytura nëpër qytete, e përkeqësojnë edhe më shumë situatën me përmbytjet.

Përmbytjet te ne shkaktojnë dëme serioze materiale në objekte dhe infrastrukturë, shkatërrim të sipërfaqeve bujqësore, ndotje të ujërave, madje edhe humbje të jetëve të njerëzve, si për shembull në përmbytjet e Shkupit në vitin 2016.

Kujtohu se
cilat
ishin burimet
kryesore të
këtyre gazeve
në shtetin tonë!

Hulumto se
si ndodhi
dhe çfarë
pasojash shkaktoi
përmbytja në
vitin 2016!

Tharja e
fushave me
luledielli në
fushëgropën e
Shën Nikollës

Fusha të djegura

Zjarret bëhen gjithnjë e më shumë një dukuri aktuale gjatë muajve të verës. Vegjetacioni i tharë si pasojë e thatësisë dhe vapës, ndizet lehtësisht dhe është i prirur ndaj pakujdesisë njerëzore ose ndonjë shkaku natyror. Nën ndikimin e erës ato përhapen shumë lehtë dhe shndërrohen në katastrofa të vërteta që shkatërrojnë hapësira të mëdha me pyje, dëmtojnë tokën e cila bëhet e fortë dhe joproduktive, shumë bimë dhe kafshë rrezikohen, ndërsa rritet edhe rreziku nga erozioni dhe përmbytjet për shkak të vegjetacionit të zvogëluar.

Vendi ynë përmes politikave të përgjegjshme dhe veprimit me kohë, mund të kontribuojë në zvogëlimin e pasojave nga ndryshimet klimatike. Masat më të rëndësishme përfshijnë:

- zvogëlimin e ndotjes dhe emetimeve të dëmshme;
- menaxhim me burimet ujore;
- kujdes më të madh për pyjet;
- përdorimin e eko-energencave dhe rritjen e efikasitetit të energjisë;
- përshtatjen e bujqësisë;
- masa efikase preventive kundër zjarreve dhe përmbytjeve, si dhe
- edukim të vazhdueshëm dhe rritje të vetëdijes ekologjike të popullsisë.

Numri dhe dëmet nga zjarret në Maqedoninë e Veriut në 5 vitet e fundit

Viti	Numri i përgjithshëm i zjarreve pyjore	Sipërfaqja e përgjithshme e djegur (në hektarë - ha)	Shiko tabelën dhe vlerëso se si është gjendja me zjarret në Maqedoninë e Veriut!
2020	48	2 023 ha	
2021	113	~ 11 500 ha	
2022	50	~ 7 200 ha	
2023	104	~ 4 500 ha	
2024	≈250	95 214 ha	

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë dukurish ndodhin si rezultat i ndryshimeve klimatike?
2. Si ndodhin nxehtësitë ekstreme?
3. Çfarë pasojash ndodhin si rezultat i thatësirave afatgjate?
4. Cilat janë efektet nga zjarret në Maqedoninë e Veriut?
5. Çfarë dëmi shkaktojnë përmbytjet e rrëmbyeshme në Maqedoninë e Veriut?

Shkruaj një ide inovative që do të zbatohej për zvogëlimin e ndotjes së ajrit dhe arsyetoje atë! Ndoshta pikërisht ideja jote do të pranohet dhe do të shfrytëzohet në të ardhmen.

HIDROGRAFIA DHE GJENDJA EKOLOGJIKE E UJËRAVE

Cila është rëndësia e shumëfishtë e ujërave në Maqedoninë e Veriut?
Numëro dhe shpjego llojet e objekteve ujore në Maqedoninë e Veriut!
Cilin objekt ujor e ke vizituar?

UJËRAT NËNTOKËSORË DHE BURIMET

Ujërat nëntokësorë përfshijnë të gjitha ujërat që gjenden nën sipërfaqen e tokës. Ky ujë është një alkë shumë e rëndësishme në ciklin e lëvizjes së vazhdueshme të ujit në natyrë. Ujërat nëntokësorë kryesisht furnizohen me ujë nga reshjet atmosferike, nga ujërat sipërfaqësore, veçanërisht gjatë niveleve të larta të ujit, si dhe nga uji që vjen nga horizontet më të koduara. Në RMV shfaqen dy lloje të ujërave nëntokësorë: **të puseve (freatikë) dhe artezian.**

Ujërat nëntokësorë të puseve më së shpeshti gjenden në fushëgropa dhe më së shumti në zonat e shtresave aluviale. Kapaciteti i tyre, përkatësisht rezervat e ujit më së shumti varen nga përbërja, përhapja dhe trashësia e shtresës ujëmbajtëse. Prandaj, thellësia e ujërave nëntokësorë të puseve nuk është e njëjtë kudo, poashtu sasia e ujit nuk është e barabartë. Në disa zona deri tek uji i puseve arrihet me gërmimin e pusit prej vetëm disa metrash, ndërsa në vende tjera mbi 20 metra.

Ujërat nëntokësorë artezian haset në vende të veçanta të shtresave ujëmbajtëse ku uji nëntokësor gjendet midis dy shtresave ujëmbajtëse. Nëse kjo shtresë hapet me shpim, atëherë uji fillon natyrshëm të shpërthejë në formë të burimit hidrostatik, pasi ndodhet nën presion. Në rastet kur uji nuk shpërthen vetë dhe presioni është i vogël, ai nxirret me pompa dhe një shtresë e tillë quhet subartezian. Ujërat artezian dhe subartezian gjenden në thellësi më të madhe se ujërat e pusetave dhe atë midis 50 deri në 80 metra, por diku edhe më thellë se 100 metra.

Shtresat arteziane (ujërat nëntokësorë artezianë) e kanë marrë emrin nga provinca Artoa në Francë, ku u zbulua dhe u gërmuan për herë të parë.

Ilustrim i ujërave
nëntokësorë të puseve
dhe artezian

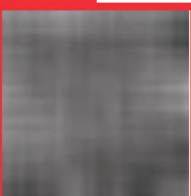

Fushat e orizit në rajonin e Koçanit

Ujërat nëntokësorë janë një pjesë e rëndësishme e ciklit të ujit dhe përfaqësojnë një burim të rëndësishëm natyror. Ata përdoren për furnizim me ujë, ujitje, industri dhe si burim i ujërave minerale dhe termale. Në Maqedoninë e Veriut ujërat artizanale janë të pranishëm në shumicën e fushëgropave. Veçanërisht janë të rëndësishëm në fushëgropën e **Koçanit dhe Shtipit**. Ata janë ngushtë të lidhur me bujqësinë, veçanërisht me prodhimin e orizit. Menaxhimi i qëndrueshëm me këto burime është i domosdoshëm për zhvillimin e ardhshëm të rajonit.

Kur ujërat nëntokësorë dalin në sipërfaqe, ata quhen **burime**. Më së shpeshti burimet shfaqen në zonat malore dhe karstike, ku shkëmbinjtë janë të çarë dhe porozë. Uji nga burimet kryesisht është i pastër dhe i përshtatshëm për pije për shkak të filtrimit natyror përmes tokës dhe shkëmbinjve. Prandaj burimet janë të rëndësishme për sigurimin e ujit për pije, ujitje dhe industri. **Burimet karstike, të quajtura ndryshe gurra**, janë burimet të forta, të pranishme në terrenet gëlqerore dhe si të tillë më së shumti janë të përhapur në zonat ujëmbledhëse të lumenjve Drini i Zi, Vardar, Lumi i Zi dhe Treska.

Burimi më i fuqishëm (gurra) në Maqedoninë e Veriut është Shën Naumi, me një prurje prej 11 m³/sek, pastaj është burimi i Rashçes në rrëzë të malit Zheden me 6 m³/sek, burimi i Vërtokut i lumit Vardar me 1.5 m³/sek dhe shumë burime të tjera të rëndësishme si: Burimet e Biljanës, Burimet e Vevçanit etj.

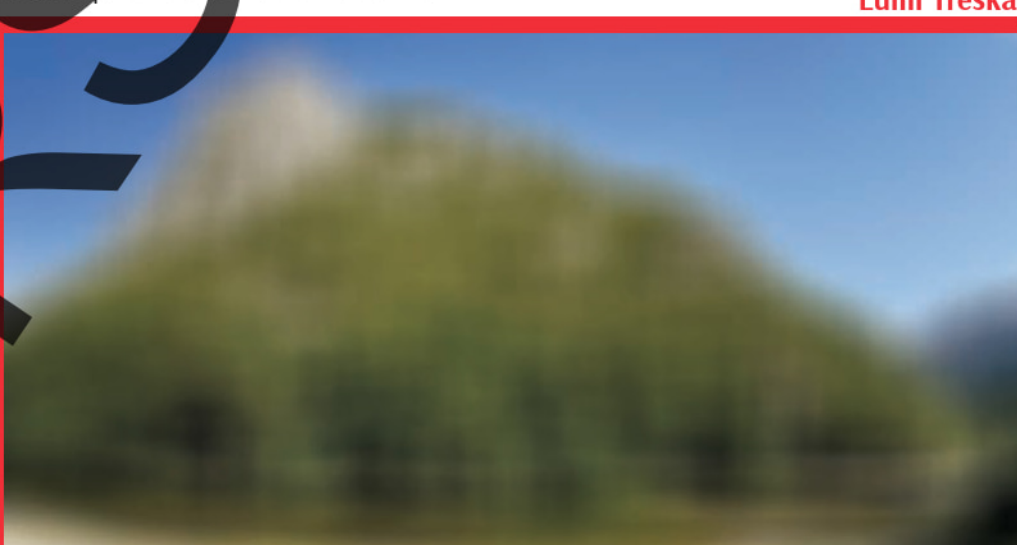

Për shembull, burimet e lumit **Treska** dhe degës së tij **Studenciçë** kanë vlerë të madhe ekonomike. Burimi i lumit Studenciçë furnizon me ujë qytetet e afërta Kërçovën, Makedonski Brodin, Krushevën dhe Prilepin, ndërsa lumi Treska, përveç furnizimit me ujë është i rëndësishëm edhe si potencial hidro-energetik, por edhe për rekreacion dhe turizëm.

Lumi Treska

Gjeni në hartë
burimet e
Studenciçës
dhe Treskës!

Banja e Kosovrastit

Kohëve të fundit aktivitetet e përditshme njerëzore kontribuojnë në rrezikimin e gjendjes ekologjike të burimeve, veçanërisht përmes hedhjes së papërgjegjshme të ujërave të ndotura nga amvisëritë, bujqësia dhe industria. Me këtë, natyrisht, rrezikohet shëndeti i vetë njerëzve dhe i gjithë ekosistemit, prandaj është e rëndësishme të zbatohen masa për mbrojtjen dhe menaxhimin e qëndrueshëm të burimeve ujore.

Një specifikë të veçantë dhe rëndësi ekonomike kanë burimet minerale, pasi ato janë kurative për njeriun. Ujërat minerale janë të gjitha ato që në 1 litër përmbajnë më shumë se 1 gram lëndë të tretura dhe nëse temperatura e tyre është më e lartë se 20 °C, atëherë ato konsiderohen si ujëra të ngrohtë ose termominerale. Në Maqedoninë e Veriut janë zbuluar më shumë se 50 burime shëruese të ngrohta dhe të ftohta. Një rëndësi të madhe për bujqësinë kanë burimet e ngrohta që përdoren për ngrohjen e serave, veçanërisht në rajonin e Koçanit dhe të Strumicës. Akoma më e madhe është rëndësia e burimeve termominerale dhe vetitë e tyre kurative për zhvillimin e turizmit të banjave (Ilixhave). Në 8 lokacione në vendin tonë janë ndërtuar banja dhe ato janë: **Banja e Katllanovës, Banja e Kumanovës, Banja e Koçanit, Banja e Shtipit - Kexhovica, Banja e Strumicës - Bansko, Banja e Negorcit dhe Banjat e Dibrës - Banjishtë dhe Kosovrasti.**

Pyetje për kontrollim e njohurive:

1. Si krijohen ujërat nëntokësorë dhe si quhen ndryshe ata?
2. Çfarë llojesh mund të jenë shtresat ujëmbajtëse (burimet nëntokësore)?
3. Shpjego rëndësinë e burimeve dhe krijimin e tyre!
4. Përmend disa shembuj të burimeve në Maqedoninë e Veriut!

Gjeni në hartë lokacionet e banjave në Maqedoninë e Veriut dhe shkruani disa karakteristika për secilën prej tyre!

Lumenjtë dhe
pellgjet lumore
Liqenet
Gjendja
ekologjike e
ujërave

LUMENJTË DHE LIQENET

Kujtohu për pjesët e lumit nga fillimi deri në fund të rrjedhës!
Cilët janë liqenet tona tektonike?
Çfarë liqenesh të tjerë ka në Maqedoninë e Veriut?

Lumenjtë në Maqedoninë e Veriut u takojnë tre pellgjeve ujëmbledhëse: **Detit Egje, Detit Adriatik dhe Detit të Zi**, të cilët dallohen me sipërfaqe dhe dendësinë e rrjetit lumor.

Pellgu lumor i Egjeut është më i madhi dhe përfshin 87% të territorit të përgjithshëm të Maqedonisë së Veriut. Në të bëjnë pjesë pellgjet e lumit Vardar, lumit Strumicë, Liqenit të Dojranit dhe lumit të Cironskës.

Vardari është lumi më i madh dhe më i rëndësishëm në Maqedoninë e Veriut, me një gjatësi të përgjithshme prej 388 km deri në derdhjen e tij në Detin Egje, ndërsa vetëm brenda Maqedonisë së Veriut është i gjatë 301 km. Buron pranë fshatit Vërtok në rrëzë të Malit Sharr. Në rrjedhën e tij ka gjithsej 37 degë, prej të cilave 22 nga e majta dhe 15 nga e djathta. Degët më të rëndësishme të majta të Vardarit janë: Shkumbini, Lepenci, Pçinja, Bregallnica dhe lumi Anska, ndërsa të djathtat janë: Treska, lumi Markova, lumi Kadina, Topollka, Babuna, Lumi i Zi dhe Boshava.

Bregallnica, me gjatësi prej 225 km, është dega më e madhe e majtë dhe në përgjithësi dega më e gjatë e Vardarit. Buron nga malet e Maleshevës, kurse në Vardar derdhet jo shumë larg Gradskos, pranë Sllan Dollit. Degët më të rëndësishme të djathtat janë: lumi Kamenica, lumi i Koçanit, lumi i Zletovskës dhe lumi i Shën Nikollës, ndërsa e majta është e Kriva Llakavicës.

Lumi i Zi, me gjatësi prej 207 km, është dega më e gjatë e djathtë e Vardarit. Buron pranë fshatit Zheleznez (Demir Hisarit), kurse në Vardar derdhet pranë fushëgropës së Tikveshit (afër qytetit antik Stobi). Në luginën e tij është ndërtuar një nga akumulimet më të mëdha artificiale – Liqeni i Tikveshit. Degët më të rëndësishme të majta janë: Zhaba, Bllato, Dulska Reka dhe Raec, kurse degët e djathta: Shemnica, Dragor, lumi i Jelashkës dhe Bllashtica.

Strumica është një lumë i zonës ujëmbledhëse të Egjeut, gjatësia e të cilit nëpër RMV është 75.5 km. Ai nuk ka një burim të veçantë, por rrjedha e tij fillon me bashkimin e lumit të Radovishit dhe Oraovaç në fushën e Radovishit, deri në fushën e Strumicës dhe mban emrin Stara Reka. Në rrjedhën e tij ka tri degë më të mëdha. Nga ana e majtë Pllavia dhe Turia, kurse nga e djathta Vodoçnica. Në lumenjtë Vodoçnica dhe Turia janë ndërtuar akumulime artificiale.

Lumi Vardar në Shkup

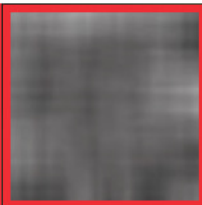
Lumi i Zi kalon nëpër grykën më të gjatë të Maqedonisë së Veriut, Grykën e Skočivirit, e cila është e gjatë 100 kilometra.

Derdhja e Lumit të Zi në Vardar

Radika është i vetmi bifurkacion në Maqedoninë e Veriut, që do të thotë se derdhet në dy pellgje: të Adriatikut dhe Egjeut. Me kanale, një pjesë e ujërave të Radikës dërgohen në Liqenin e Mavrovës dhe e mbushin atë me ujë, ndërsa prej atje, përmes tuneleve nëntokësore, ujrat derdhen në Vardar.

Pellgu lumor i Adriatikut përfshin 13% të territorit të Maqedonisë së Veriut. Në të bën pjesë sipërfaqja e pellgut të Liqenit të Ohrit dhe të Prespës. Lumi më i rëndësishëm është Drini i Zi, me degën e tij më të gjatë, Radikën.

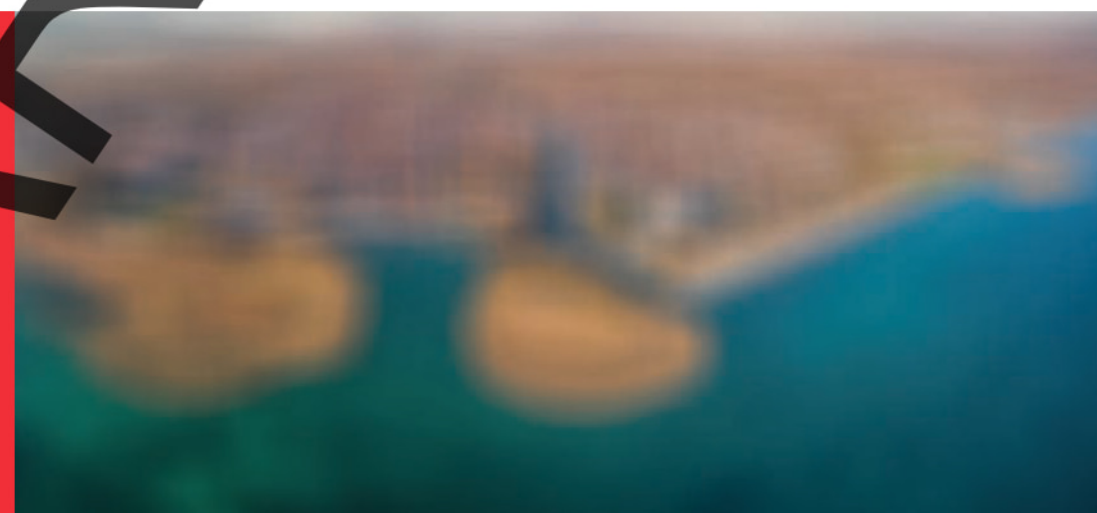
Drini i Zi është lumi kryesor në zonën ujëmbledhëse të Adriatikut në Maqedoninë e Veriut, me një gjatësi prej 56 km. Në rrjedhën e tij janë ndërtuar dy akumulime artificiale: Globoçica dhe Liqeni i Dibrës. Pranë vendit të quajtur Ura e Shpiles, lumi Radika derdhet në Drinin e Zi.

Zona ujëmbledhëse e Detit të Zi përfshin një pjesë të vogël të territorit të Maqedonisë së Veriut. Ajo ndodhet në anën veriore të Shkupit, në Malin e Zi të Shkupit, ku buron lumi Morava Binjaçe, i cili ujërat e tij përmes lumit Morava dhe Danubit i derdhë në Detin e Zi. Lumenjtë, si burime të rëndësishme ujore, kanë rëndësi të madhe ekonomike për vendin tonë. Shumica e tyre kalojnë nëpër vendbanime më të mëdha, gjë që i bën ata ekologjikisht të rrezikuar dhe të ndjeshëm ndaj ndotjes. Nëse marrim si shembull lumenjtë më të mëdhenj, si Vardar, Treska, Bregallnicë dhe Lumi i Zi dhe bëjmë një krahasim, do të arrijmë në përfundimin se **Vardari** është lumi më i rrezikuar sepse kalon nëpër zona të dendura me popullsi dhe industri. Shkaqet kryesore të ndotjes janë ujërat e ndotura të patrajtuara shtëpiake, prodhimi industrial dhe bujqësia. Pellgu i tij lumor ka një shkallë të ulët të stabilitetit ekologjik. **Treska** është në një gjendje relativisht të mirë ekologjike, veçanërisht në rrjedhën e saj të sipërme. Ndotja rritet në rrjedhën e poshtme për shkak të urbanizimit dhe aktiviteteve turistike. Pellgu i Treskës është mesatarisht i ruajtur. **Bregallnica** është nën ndikimin e bujqësisë, minierave dhe industrisë. Për shkak të përdorimit të plehrave artificiale dhe shkarkimit të ujërave të ndotura, në pjesë të caktuara vërehet ndotje e shtuar, kurse **Lumi i Zi** rrjedh nëpër zona më pak të banuara dhe prandaj ka një gjendje pak më të mirë ekologjike. Ndotja e saj është lokale dhe më e vogël në krahasim me lumenjtë tjerë.

Gjeni lumenjtë më të mëdhenj dhe degët e tyre në hartë, si dhe qytetet nëpër të cilat kalojnë!

Dalja e Drinit të Zi nga Liqeni i Ohrit

**Liqeni i
Prespës**

Liqenet në Maqedoninë e Veriut përfshijnë rreth 2% të sipërfaqes së shtetit. Sipas mënyrës së krijimit të basenit të liqenit, ato ndahen në: **natyrore dhe artificiale**. Liqenet **natyrore ndahen në: tektonik (fushëgropave) dhe akullnajor (glaciale)**. Liqene tektonike kemi 3 dhe ato janë: Liqeni i Ohrit, i Prespës dhe i Dojranit.

Liqeni i Ohrit ndodhet në pjesën jugperëndimore të Maqedonisë së Veriut, i vendosur në fushëgropën e Ohrit dhe Strugës, në një lartësi mbidetare prej 695 m dhe është i rrethuar nga mali i Jabllanicës dhe Mokra në perëndim dhe Galiçica në lindje. Thellësia e tij më e madhe është 287 m. Sipas kërkimeve të fundit, Liqeni i Ohrit konsiderohet si më i vjetri në Evropë (nga 3 deri në 5 milionë vjet) dhe karakterizohet nga një florë dhe faunë endemike shumë interesante, si: trofta, belushka, ngjala dhe lloje të tjera peshqish, por ka edhe gaforre të ndryshme, guaska dhe kërmij uji. Liqeni është i mbrojtur si trashëgimi botërore natyrore e mbrojtur nga UNESCO.

Liqeni i Prespës ndodhet në pjesën jugperëndimore të Maqedonisë së Veriut, i vendosur në fushëgropën e Prespës, në një lartësi mbidetare prej 853 m midis malit Baba në lindje dhe Galiçicës në perëndim. Mali i Thatë (Suva Gora) në jug e ndan atë në Liqenin e Madh dhe të Vogël. Vija bregdetare është e degëzuar me disa gadishuj, gjire dhe ishuj. Në pjesën tonë të liqenit ndodhet ishulli i Golem Grad. Nga peshqit më të pranishëm janë: nivika (një lloj peshku i vogël) dhe krapi.

Liqeni i Dojranit ndodhet në pjesën juglindore të Maqedonisë së Veriut, në fushëgropën e Dojranit, midis maleve Bellasicë, Krusha e Kara Bali, në një lartësi mbidetare prej 148 m. Ky është liqeni ynë më i ngrohtë, gjë që mundëson edhe një pasuri të florës dhe faunës, veçanërisht të peshqve, si: mustaku, mlyshi, krapi, gështenja e ujit. Në Maqedoninë e Veriut më të shumtët në numër janë liqenet akullnajorë (glaciale) dhe deri më tani janë evidentuar gjithsej 43 të përhershëm, të cilët ndodhen në pjesët më të larta të maleve: Mali Sharr, Korabi, Deshati, Jabllanica, Stogova, Baba dhe Jakupica, midis 1500 dhe 2000 m lartësi, të cilat u përfshinë nga akullnajat gjatë periudhës së diluviumit (epokës së akullnajave).

**Liqeni i
Karaniko-
licës, liqen
akullnajor
në Malin
Sharr**

Diga e liqenit të Matkës

Liqenet artificiale janë ndërtuar nga njeriu me qëllim që uji i tyre të përdoret për: ujitje, prodhimin e energjisë elektrike, nevojat e industrisë, qëllime rekreative, rritjen e peshkut dhe si akumulim uji për pije. Ata janë ndërtuar në luginat e lumenjve, duke ndërtuar penda apo bllokuar rrjedhat lumore në vende ku ekzistojnë kushte të favorshme për këtë dhe pothuajse i ka në të gjitha pjesët e RMV-së (Republikës së Maqedonisë së Veriut). Sot te ne ka gjithsej 110 liqene artificiale, nga të cilët 20 janë më të mëdhenj, edhe atë:

- Matka dhe Kozjak në lumin Treska	- Milladost në lumin Otovicë
- Mavrovo në lumin e Mavrovës	- Likovë dhe Gllazhnja në lumin e Likovës
- Gllaboçica dhe Liqeni i Dibrës në Drinin e Zi	- Mantovë në lumin Kriva Llakavicë
- Tikvesh në Lumin e Zi	- Vodoça në lumin Vodoça
- Kalimanci në Bregalnicë	- Turia në lumin e Niviçanit
- Berovë (Ratevo) në Lumin e Ratevës	- Strezhevë në Shemnicë
- Koçan (Gratçe) në Lumin e Koçanit	- Prilep në lumin e Prilepit
- Mavrovica në lumin Orell	- Palurci në Stara Reka

Liqeni artificial më i madh për nga sipërfaqja është Liqeni i Tikveshit, ndërsa më i vjetri është Liqeni i Matkës, i ndërtuar në vitin 1938.

Liqeni i Tikveshit

Liqeni i Dojranit

Gjendja ekologjike e liqeneve natyrore dhe artificiale në Maqedoninë e Veriut është e një rëndësie të madhe, sepse ata përfaqësojnë burime të rëndësishme natyrore për furnizimin me ujë, peshkimin, turizmin dhe biodiversitetin. Në dekadat e fundit bëhet gjithnjë e më aktual problemi me ndotjen e tyre.

Liqeni i Ohrit, si një nga liqenet më të vjetra dhe më të pastra në Evropë, përballet me probleme të tilla si ndotja nga ujërat e zeza, turizmi i tepërt, ndërtimet pa leje dhe shkatërrimi i bimësisë dhe botës shtazore liqenore.

Liqeni i Prespës ka probleme serioze ekologjike, veçanërisht uljen e nivelit të ujit, ndotjen nga aktivitetet bujqësore dhe përdorimin e pesticideve. Këta faktorë çojnë në prishjen e ekosistemit dhe rrezikimin e llojeve endemike.

Liqeni i Dojranit gjithashtu përballet me mungesë të ujit dhe rrezik nga ndotja prej ujërave të zeza dhe turizmit.

Liqenet artificiale, veçanërisht **Kalimanci**, **liqeni i Likovës** dhe **Mlladost (Rinia)**, kanë një rol të rëndësishëm në energjetikë, furnizimin me ujë dhe ujitje. Gjendja e tyre ekologjike rrezikohet nga depozitimi i rënave (mbetjeve lumore), ndotja nga ujërat e zeza industriale dhe komunale, si dhe nga mirëmbajtja e pamjaftueshme. Faktorët kryesorë që kontribuojnë në ndotjen e liqeneve, kryesisht janë: shkarkimi i ujërave të zeza të papastruara, bujqësia intensive dhe përdorimi i mjeteve kimike, turizmi i tepërt dhe urbanizimi, ndryshimet klimatike dhe zvogëlimi i sasisë së ujit.

Masat për përmirësimin dhe mbrojtjen e cilësisë së ujit:

- Ndërtimi dhe përdorimi i rregullt i stacioneve të filtrimit (përpastrimit).
- Kontrolli i aktiviteteve bujqësore dhe përdorimit të pesticideve.
- Mbrojtja e brezit bregdetar.
- Ngritja e vetëdijes ekologjike të popullsisë.
- Bashkëpunimi ndërkombëtar për mbrojtjen e liqeneve ndërkufitare.

Me zbatimin e këtyre masave mund të sigurohet mbrojtje afatgjate dhe përdorim i qëndrueshëm i liqeneve si një burim i rëndësishëm natyror.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Në cilat pellgje ujëmbledhëse bëjnë pjesë lumenjtë në Maqedoninë e Veriut?
2. Numëro degët më të rëndësishme të lumit Vardar!
3. Shpjegoni rëndësinë e lumenjve dhe vlerën e tyre ekonomike!
4. Ku buron lumi Drini i Zi?
5. Çfarë lloje liqenesh kemi në Maqedoninë e Veriut dhe cilat janë me numër më të madh?
6. Shpjegoni gjendjen ekologjike të liqeneve!
7. Cilat masa duhet të ndërmerren për mbrojtjen e liqeneve?

Gjeni liqenet më të mëdha artificiale në hartë dhe pastaj të ndarë në grupe më të vogla zgjidhni nga një liqen artificial dhe shkruani një tekst të shkurtër me propozimet tuaja për shfrytëzimin e potencialeve dhe mundësive të tij!

Biodiversiteti

Parqe
kombëtare

Zona të
mbrojtura

UNESCO

Rezervat

Liqene

Shpella

Eko-turizëm

BIODIVERSITETI DHE ZONAT E MBROJTURA

A e dini se çfarë janë parqet kombëtare?

Cilat parqe kombëtare i dini se ekzistojnë në Maqedoninë e Veriut?

A njihni ndonjë zonë në Maqedoninë e Veriut që është e mbrojtur nga UNESCO?

UNESCO është një organizatë botërore, pjesë e OKB-së, e cila kujdeset për ruajtjen e pasurive natyrore dhe kulturore të njerëzimit.

Republika e Maqedonisë së Veriut, me pozitën e saj gjeografik dhe historinë e pasur gjeologjike ka formuar karakteristika të rëndësishme fiziko-gjeografike si relievi, klima dhe habitate specifike, të cilat kanë mundësuar krijimin e një bote të gjallë, të pasur dhe të larmishme të quajtur **biodiversitet**.

Biodiversitetin në Maqedoni e Veriut e përbëjnë rreth 3500 lloje të bimëve të larta, një botë e larmishme shtazore, mikroorganizmat dhe ekosistemet që ato popullojnë. Këto ekosisteme mund të jenë: **pyjet, lumenjtë, liqenet, shpellat, kullotat dhe ekosistemet malore**.

Biodiversiteti është një komponent shumë i rëndësishëm në mbajtjen e ekuilibrit në natyrë dhe në funksionimin e mbijetesës së njerëzve, domethënë biodiversiteti është bazë për jetën në Tokë.

Vendi ynë, megjithëse është i vogël ka një biodiversitet shumë të degëzuar, i cili në të njëjtën kohë përfaqëson një pasuri natyrore me rëndësi botërore. Prandaj, nevoja që ato të mbrohen dhe të ruhen për gjeneratat e ardhshme, ka bërë që shumë vende të ne të shpallen si **zona të mbrojtura**, siç janë:

- Parqe kombëtare
- Rezervate natyrore
- Monumente të natyrës
- Zona tjera të mbrojtura

Monumentet natyrore janë pjesë e natyrës së gjallë dhe jovepruese, që janë veçanërisht të mbrojtura nga komuniteti për shkak të vlerave të tyre shkencore, shëndetësore, kulturore, edukativo-arsimore, turistiko-rekreative dhe vlerave të tjera.

PARQET KOMBËTARE

Parqet kombëtare janë rajone veçanërisht të mbrojtura nga shteti me qëllim që të ruhen vlerat natyrore, ndërsa aktivitetet njerëzore janë rreptësisht të kontrolluara dhe të kufizuara, përveç disa aktiviteteve të qëndrueshme.

Për këtë pishë endemike me pesë gjilpëra (**Molika**) është kënduar në këngën "Sekreti im", një nga hitet më të mëdha të këngëtarit legjendar Toshe Proeski përmes vargut '...shushka molika'.

Molika, PK Pelister

Parku kombëtar i **Pelisterit** është i pari që është shpallur në shtetin tonë që në vitin 1948, prandaj themi se është më i vjetri. Ndodhet në malin Baba dhe përfshin një sipërfaqe të përgjithshme prej 125 km².

Ky park kombëtar ka shumë vlera natyrore, siç janë "lumenjtë prej guri", liqenet akullnajore - Sytë e Pelisterit, karkaleci endemik i Pelisterit, trofta endemike e Pelisterit, shumë lumenj të pastër që rrjedhin nëpër peizazhe piktoreske etj. Megjithatë, si pasuria më e rëndësishme dhe më e njohur endemike në këtë park kombëtar është pisha me pesë gjilpëra, **molika** (*Pinus peuce*), e cila është mbetje e florës së dikurshme të epokës terciar.

Parku kombëtar i **Mavrovës** është shpallur në vitin 1949, është parku i dytë në vend me sipërfaqe rreth 740 km² dhe është parku kombëtar më i madh. Shtrihet në pjesën e maleve të Bistrës, Korabit dhe Deshatit.

Vlerat dhe monumentet natyrore përfshijnë maja të larta, lugina të thella lumore me ujëvara piktoreske, si ajo e Dufit dhe ujëvara më e lartë në vend, **Përroi i Thellë**, liqeni artificial i Mavrovës me kishën e përmbytur, florë shumë e larmishme (mbi 1000 lloje bimësh të larta) dhe faunë e pasur, si rrëqebulli, shqiponja e artë, amfibët, zvarranikët dhe gjitarët.

Pelister – lumë guri

Ujëvara e Dufit, PK Mavrovë

Në anën e pasme të monedhave tona gjenden imazhe të këtyre rrallësive tona natyrore. P. sh.: rrëqebulli gjendet në monedhën 5 denarë, qeni i Sharrit në monedhën 1 denar dhe trofta në monedhën 2 denarë.

Flora në PK Mavrovë

Liçeni i Mavrovës

Si një rrallësi e veçantë veçohet lloji i mbrojtur dhe i rrallë i maces së egër në Evropë, e që është rrëqebulli i Ballkanit.

Në PK Mavrovë kemi një sërë pikash me rëndësi të cilat ndihmojnë eko-turizmin. Të tilla janë shtigjet e shumta për planifikim (alpinizëm) dhe hiking (ecje), qendra e skijimit që ofron kushte për skijim, snoubord dhe sporte të tjera dimërore. Arkitektura specifike e fshatit Miak të Galiçnikut me Dasmën tradicionale të Galiçnikut çdo vit tërheq shumë turistë vendas dhe të huaj. Manastiri i Shën Joan Bigorskit me vjetërsinë dhe arkitekturën e tij është një pikë e rëndësishme referimi etj.

Parku Kombëtar **Galiçica** është parku kombëtar i tretë, i shpallur në vitin 1958. Shtrihet në malin Galiçicë, duke përfshirë pjesët bregdetare të Liçenit të Ohrit dhe të Prespës, dhe zë një sipërfaqe prej 200 km². Disponon me peizazh panoramik drejt të dy liqeneve, bashkësi të shumta bimore dhe përfaqësues endemikë të bimëve drunore (dëllinja e egër/foja, molika, munika), zymbyli i Galiçicës, barëra dhe bimë mjekësore, shtazë të larmishme, shpendë, shpella, fusha karstike etj.

Parku Kombëtar Galiçica

Gjiri i Kockave, PK Galiçica

Të rëndësishme janë edhe monumentet kulturo-historike, si dhe lokalitetet arkeologjike (për shembull, Manastiri i Shën Naumit, Gjiri i Kockave etj.).

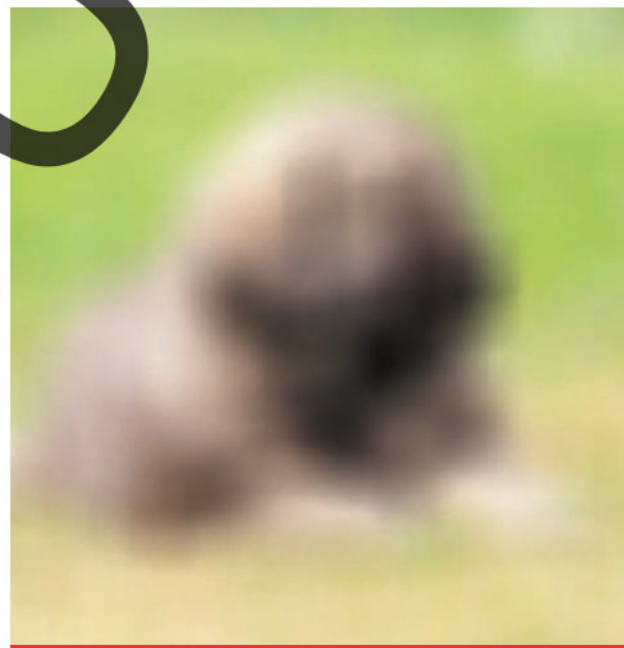
Parku kombëtar i fundit dhe më i ri në shtetin tonë është Parku Kombëtar **Mali Sharr**. Ai përfshin malin me të njëjtin emër në pjesën veriperëndimore të Maqedonisë së Veriut, ndërsa si PK është shpallur në vitin 2021, me një sipërfaqe të përgjithshme prej 627 km². Sipërfaqe me shumë pyje gjetherënëse dhe gjelbërim të përhershëm (brezi më i gjatë i pyjeve të gështenjes), livadhe, maja të larta, botë shtazore të larmishme dhe peizazhe të mrekullueshme nga majat malore, burime të pastra dhe lumenj me lugina të thella lumore dhe akullnajore, liqene akullnajore etj. Me rëndësi të veçantë është lloji autokton i qenit të Malit Sharr – Deltari Ilir.

Në të gjitha parqet tona kombëtare ka zona të caktuara rreptësisht të mbrojtura, turistiko-rekreative dhe zona meliorative-grupore.

Parqet kombëtare, përveç se mbrojnë llojet e rralla dhe të rrezikuara si dhe biodiversitetin, kanë edhe rol edukativ dhe shkencor. Ata mundësojnë zhvillimin e eko dhe etno-turizmit, rekreacionit, aktiviteteve të qëndrueshme, ndërsa mbrohet edhe pasuria kulturore.

Parku Kombëtar Mali Sharr

Hulumto rëndësinë e pamjeve edhe nga monedhat dhe kartëmonedhat e tjera të parave tona!

Deltari Ilir (Qeni i Sharrit)

ZONAT E MBROJTURA

Përveç parqeve kombëtare, zona të tjera të mbrojtura me një lloj të veçantë rrallësishe natyrore janë edhe rezervatet natyrore, prej të cilave kemi rreth 12. Si më i njohuri dallohet rezervati **Jasen**, i cili ndodhet në anën perëndimore të malit Jakupicë dhe është i pasur me egërsira gjuetie. Ai paraqet një potencial të madh për vendin tonë në drejtim të zhvillimit të turizmit të gjuetisë.

Trashëgimi kulturore botërore dhe monument i natyrës është shpallur edhe pasuria jonë natyrore, **Liqeni i Ohrit**. Ai është nën mbrojtjen e UNESCO-s dhe paraqet një nga liqenet më të vjetra dhe më të thella në Evropë, ndërsa llojet endemike (mbi 200) e bëjnë atë një lloj muzeu të gjallë. Veçanërisht dallohen korani, trofta, ngjala, shpuzorët e Ohrit etj. Përveç rëndësisë së tij natyrore, shkencore dhe turistike, së bashku me qytetin e Ohrit ata kanë edhe një rëndësi kulturo-historike dhe ekonomike për shtetin tonë.

Monument të natyrës paraqet edhe **Liqeni i Prespës**. Është i pasur me lloje endemike peshqish dhe ekosisteme të organizmave të ujërave të ëmbla, si dhe me një vegjetacion specifik liqenor. Si një zonë e veçantë veçohet rezervati **Ezerani**, i njohur për habitatet ligatinore dhe pasurinë me shpendë ujorë, si pelikani, sora dhe të ngjashëm. Ky liqen, përveç vlerave natyrore, biologjike dhe ekologjike, ka edhe një potencial të madh turistik i cili nuk është shfrytëzuar plotësisht.

Liqeni i Dojranit është gjithashtu një monument i natyrës me rëndësi të madhe biologjike, ekologjike, turistike dhe kulturore.

Për mbrojtjen e të tre liqeneve nevojitet kujdes, ndërtim i kolektorëve dhe respektim i rregulloreve ligjore.

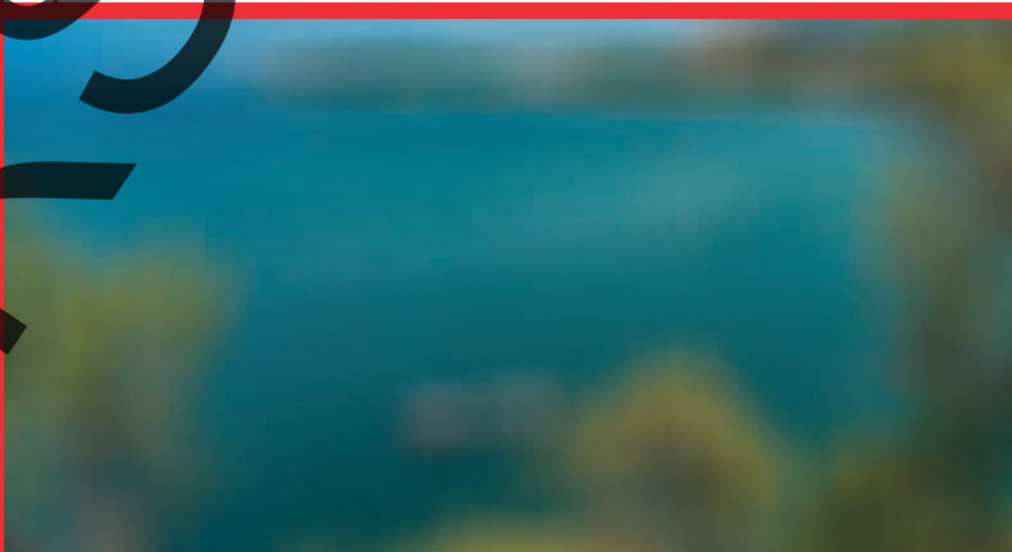
Maqedonia e Veriut ka më shumë shpella të mbrojtura që paraqesin një pasuri të rëndësishme natyrore. Ato janë të njohura për bukurinë, vjetërsinë dhe botën e tyre të larmishme nëntokësore. Shpellat kanë rëndësi të madhe për shkencën, turizmin dhe mbrojtjen e natyrës. Nga shpellat si e mbrojtur veçohet **Bukuroshja** në malin Bukoviq. Është e pasur me stalaktite, stalagmite, shtylla, habitate të lakuriqëve të natës të shpellave dhe organizma të tjerë. Ka rëndësi shkencore gjeologjike dhe speleologjike.

Kanjoni Matka, si zonë e mbrojtur, është i pasur me lloje endemike. Veçanërisht të rëndësishme janë fluturat. Ka kisha dhe manastire të vjetra. **Shpella Vrelo** është një nga shpellat nëntokësore më të thella në Evropë dhe është e pasur me zbukurime shpelle. Kanjoni Matka ka kushte për zhvillimin e kajakut, tureve të ecjes, alpinizmit etj.

Liqeni i Ohrit

A e dini se perla e Ohrit prodhohet nga lëvoret e peshkut gjuicë? Mund të hulumtosh më detajisht që të zbulosh të gjithë procesin dhe historinë! Hulumto rrugëtimin e ngjallës së Ohrit!

Ujëvara e
Smolarit

Një bukuri të veçantë dhe pasuri natyrore paraqesin edhe ujëvarat në vendin tonë, ndër të cilat dallohet **Ujëvara e Smolarit**, në rrëzë të malit Bellasice. Të gjitha këto zona të mbrojtura ruhen përmes respektimit të ligjeve, duke mbështetur ekoturizmin dhe zhvillimin e qëndrueshëm.

Ekoturizmi është një lloj turizmi që zhvillohet në mjedise natyrore dhe ka për qëllim mbrojtjen e natyrës e të ndihmojë komunitetin lokal. Ekoturizmi nënkupton sjellje të përgjegjshme nga ana e turistëve – përdorimin e ushqimit dhe transportit lokal, respektimin e kulturës dhe shmangien e dëmeve ndaj mjedisit jetësor.

Parimet kryesore të ekoturizmit janë:

- Zvogëlimi i ndikimit negativ mbi natyrën;
- Edukimi për natyrën dhe kulturën;
- Mbrojtja e zonave natyrore dhe të mbrojtura;
- Përfshirja e popullsisë lokale;
- Përfitimi ekonomik për komunitetin lokal;
- Mundësitë për mësim dhe zhvillim.

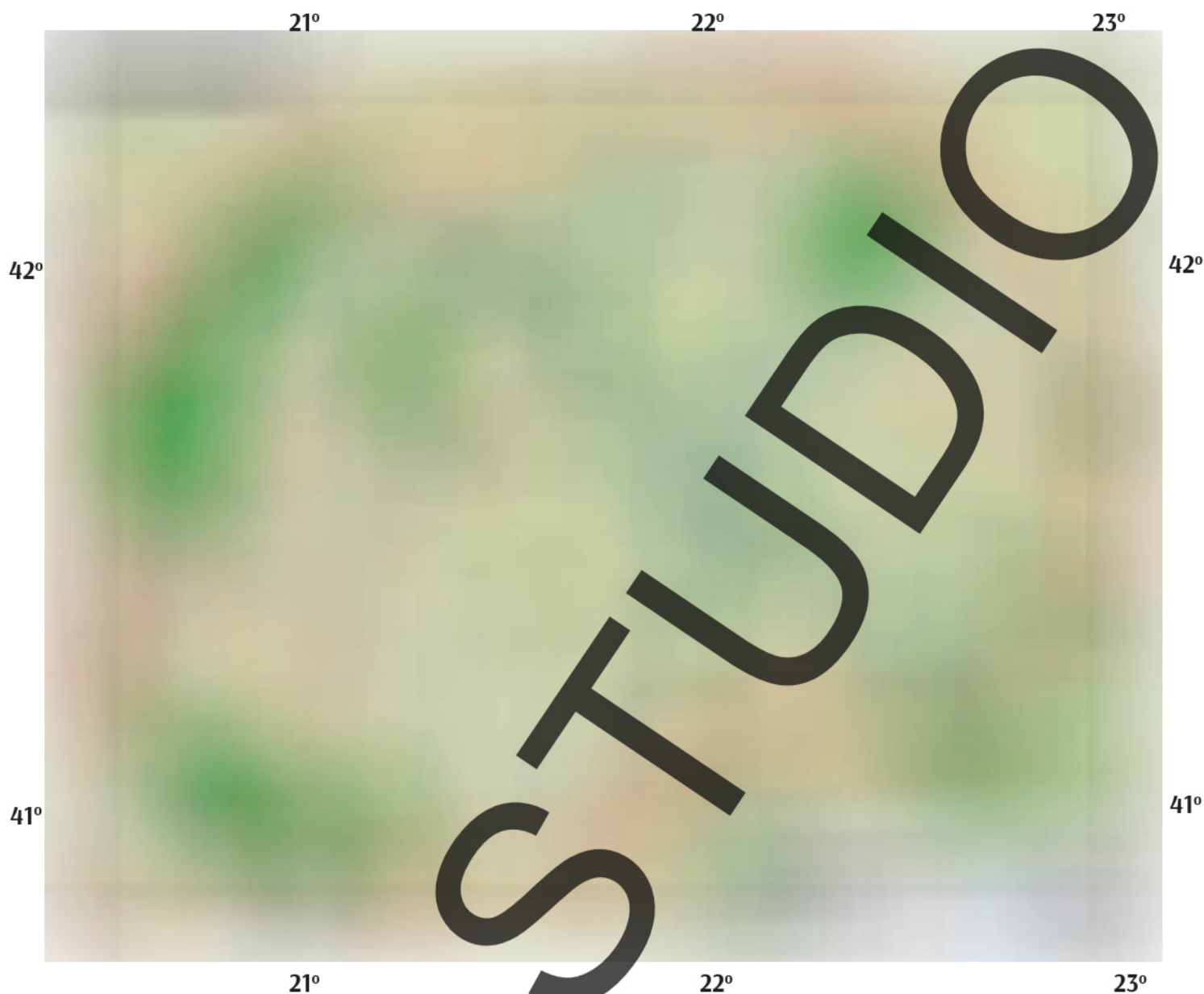
Ekoturizmi bazohet te natyra, ka rol edukativ e mbrojtës dhe më së shpeshti zhvillohet në mjedise natyrore të mirëmbajtura.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Çfarë është biodiversiteti dhe nga cilat kushte natyrore varet krijimi i tij?
2. Mbi çfarë baze shpallet një park kombëtar?
3. Sa parqe kombëtare kemi dhe cilat janë ato?
4. Përkrahja vlerat natyrore të parqeve tona kombëtare!
5. Çfarë është UNESCO?
6. Përmend disa zona të tjera të mbrojtura!
7. Çfarë është eko-turizmi?

Hulumto dhe shkruaj disa fjali për ndonjë lloj endemik të florës ose faunës nga parqet tona kombëtare.

Pasqyra e zonave të mbrojtura kombëtare

1. Njeri i zhveshur, 2. Dab - fshati Orashac, 3. Çam Çiflik, 4. Burimet e Vevçanit, 5. Tumba, 6. Përroi i Thatë, 7. Kënata e Katlanovës, 8. Rrapi - fshati Kalisht, Strugë, 9. Vodno, 10. Malet e Sharrit, 11. Malet e Osogovës, 12. Kanjoni i Lumit të Gradeshnicës, 13. Manastir, Mariovë, 14. Kale Banjshko, 15. Ezerani, 16. Lumi i Iberlisë, 17. Konçe, 18. Prevalec, 19. Liqeni i Dojranit, 20. Shpella Mleçnik, 21. Kozjak i Madh, 22. Plloça Litotelmi, 23. Kënata e Monospitovës, 24. Lokvi - Golemo Konjari, 25. Arrat e Zeza, Demir Kapi, 26. Lumi i Drenakut, 27. Karasllari, 28. Beleshniçka Reka, 29. Jasika, Jegunocë, 30. Shpella Bukuroshja, 31. Ruçica, 32. Maleshevë, 33. Ujëvara e Koleshinit, 34. Jasen, 35. Lumi i Garit, 36. Reçica, 37. Kalinica, 38. Gryka e Demir Kapisë, 39. Rripi i Katlanovës, 40. Kanjoni i Matkës, 41. Liqeni i Ohrit, 42. Pelister, 43. Kozle, 44. Zona e mbrojtur Gazi Babë, 45. Arboretum, 46. Orashac, 47. Lladnica, 48. Trunqi i rrapit, Star Dojran, 49. Livadhi i Menkos, 50. Tikvesh, 51. Lisi i Maqedonisë, fshati Trpejcë, Ohër, 52. Burimi i Sllatinës, 53. Konopisht, 54. Dushku i egër, Gjevgjeli, 55. Mavrovë, 56. Galiçicë, 57. Liqeni i Prespës, 58. Kuklica Kratovë, 59. Zrze, 60. Kullat e Markos, 61. Ujëvara e Smolarit, 62. Karshi Bavça, 63. Gryka e Drenovës, 64. Ostrovë, Gazi Babë, 65. Kalaja e Shkupit, 66. Jelku i zi, fshati Maçevë, 67. Kodra e shqiponjës, 68. Leskodoi, 69. Rrapi - fshati Mokriño, 70. Grumbull rrapash, fshati Mokriëvo, Strumicë.

ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM DHE TRANZICIONI ENERGJETIK

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Katastrofat
ekologjike

Përdorimi i
qëndrueshëm i
natyrës

Menaxhimi i
mbeturinave

A i selektoni mbeturinat në shtëpi, në shkollë? Në çfarë mënyre e bëni këtë? Jepni shembuj personal!

Zhvillimi i qëndrueshëm paraqet një mënyrë jetese dhe zhvillimi ekonomik që plotëson nevojat e popullatës aktuale pa rrezikuar të ardhmen e gjeneratave të ardhshme. Ai kërkon një përdorim të balancuar të burimeve natyrore ose një ekuilibër midis zhvillimit ekonomik, mbrojtjes së mjedisit jetësor dhe përmirësimit të cilësisë së jetës.

Republika e Maqedonisë së Veriut në të kaluarën, por edhe sot, përballët me probleme dhe katastrofa të ndryshme ekologjike që kanë ndikim serioz mbi mjedisin jetësor, ekonominë dhe shëndetin e popullsisë. Për shembull, puna disavjeçare e Shkritores së plumbit dhe zinkut «Zletovo» – Veles ka çuar në ndotjen e ajrit me metale të rënda (plumb, kadmium, arsen), gjë që ka shkaktuar probleme shëndetësore te popullata, degradim të tokës, si dhe ndotje të lumit Vardar me ujëra të zeza industriale. Për këto arsye, ajo ndaloi punën në vitin 2003. Po ashtu, mbetjet e rrjedhura të minierës nga miniera Sasa, në disa raste përfunduan në lumin Kamenica dhe më tej në Bregallnicë, duke ndotur dhe shkatërruar një pjesë të botës së gjallë, si dhe ujin për pirje dhe ujitje. Kjo na tregon se miniera, si një degë e rëndësishme ekonomike, duhet të zhvillohet në kushte ekologjike të kontrolluara. Poashtu, ruajtja me dekada e kimikateve toksike në rrethin e fabrikës së mbyllur «Ohis» paraqet një rrezik të madh për mjedisin.

Ndotja industriale

Këto shembuj tregojnë qartë se përdorimi i papërgjegjshëm i burimeve natyrore dhe kontrolli i pamjaftueshëm mund të lënë pasoja afatgjate. Përveç kësaj, prerja e pakontrolluar e pyjeve dhe zjarret e shpeshta pyjore shkaktojnë erozion të tokës, shkatërrim të habitateve dhe rritje të rrezikut nga përmytjet dhe ndryshimet klimatike.

Prerja e pakontrolluar e pyjeve

MENAXHIMI I QËNDRUESHËM I BURIMEVE NATYRORE, MENAXHIMI I MBETURINAVE

Shoqëria bashkëkohore përballet me sfida të mëdha lidhur me burimet natyrore dhe energjinë. Për shkak të rritjes së shpejtë të popullsisë, industrializimit dhe konsumit të madh, burimet përdoren gjithnjë e më shumë dhe më shpesh, gjë që sjell rrezikun e shterimit të tyre dhe ndotjen e mjedisit jetësor. Prandaj, është e nevojshme të kalohet në praktika të qëndrueshme që do të sigurojnë ekuilibër midis nevojave të njerëzve dhe mbrojtjes së natyrës. Kjo nënkupton përdorimin racional të ujërave, parandalimin e ndotjes së lumenjve dhe liqeneve me mbetje industriale, pesticide dhe ujëra të zeza, si dhe mbrojtjen e burimeve.

Poashtu, për mbrojtjen e mjedisit jetësor është i nevojshëm përdorimi i plehrave organike, mbrojtje nga erozioni dhe përdorimi i përgjegjshëm i tokës bujqësore, prerja e kontrolluar, ripyllëzimi, mbrojtje nga zjarret dhe ruajtja e sipërfaqeve pyjore natyrore. Mbrojtja e mjedisit jetësor nënkupton edhe mbjelljen e gjelbërimit, zvogëlimin e emetimeve të gazrave të dëmshme, menaxhimin e duhur të mbeturinave, si dhe kalimin gradual drejt burimeve të rinovueshme të energjisë.

Mbeturinat, si një nga problemet më të mëdha të së sotmes, me një menaxhim të duhur mund të shndërrohen në burim. Për shembull, plastika të bëhet produkt i ri, mbeturinat organike – biokarburant etj.

Çdo ditë krijohen tonelata plastikë, letër, metal dhe mbeturina organike. Nëse nuk menaxhohen siç duhet, ato çojnë në ndotjen e ajrit, ujit dhe tokës. Menaxhimi i duhur përfshin:

- **Riciklimi** – i cili mundëson ripërdorimin e materialeve dhe zvogëlimin e nevojës për lëndë të para të reja.

Riciklimi

Kompostimi është proces i shpërbërjes natyrore të mbeturinave organike (si lëvore të pemëve dhe perimeve, bar, gjethe të thata, degëza, letër pa ngjyrë) me ndihmën e mikroorganizmave, oksigjenit dhe lagështisë. Në fund të procesit fitohet kompost – pleh natyror i pasur me lëndë ushqyese, i cili mund të përdoret për përmirësimin e tokës dhe për rritjen e bimëve.

Kompostimi

- **Kompostimi** i mbeturinave organike, i cili krijon pleh natyror dhe zvogëlon sasinë e mbeturinave që përfundojnë në deponi.
- **Selektimi** i mbeturinave është hapi i parë drejt menaxhimit efikas.

Selektimi

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Si e kupton nocionin zhvillim i qëndrueshëm?
2. Njehsoni shembuj të katastrofave ekologjike!
3. Çfarë nënkupton menaxhimi i qëndrueshëm i burimeve natyrore?
4. Numëroni shembuj për menaxhimin e duhur të mbeturinave!

Shkruani me disa fjali përvojat tuaja personale nga pjesëmarrja në ndonjë aksion ekologjik për ruajtjen e mjedisit jetësor ose ide për aksione që mund t'i organizoni në shkollë dhe lexojini ato!

TRANZICIONI ENERGJETIK DHE BURIMET E RINOVUESHME TË ENERGJISË

Kujtoni burimet e parinovueshme dhe të rinovueshme të energjisë! Në çfarë mënyre e ngrohni shtëpinë tuaj? Me çfarë burimi energjie?

Tranzicioni energjetik është një pjesë kyçe e zhvillimit të qëndrueshëm, gjë që nënkupton braktisjen graduale të lëndëve djegëse fosile dhe kalimin drejt burimeve të rinovueshme të energjisë si dielli, era dhe hidroenergja. Me këtë zvogëlohet ndotja e ajrit, kursehet energjia dhe krijohet një mjedis më i shëndetshëm për njerëzit. Për gjeneratat e reja, ky tranzicion është i rëndësishëm sepse siguron një të ardhme të pastër dhe mundësi të reja për vende të gjelbra pune. Përgjegjësia është e përbashkët – shteti. Kompanitë dhe qytetarët duhet të kontribuojnë në efikasitetin energjetik dhe përdorimin e burimeve të rinovueshme.

Lëndët djegëse fosile janë të kufizuara dhe gjatë djegies së tyre çlirohen gaze të dëmshme, si dioksidi i karbonit, të cilët kontribuojnë në ndryshimet klimatike, ndotjen e ajrit dhe ngrohjen globale. Prandaj, shtetet bashkëkohore investojnë gjithnjë e më shumë në burime të pastra dhe të rinovueshme të energjisë.

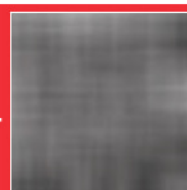
Burimet e ripërtëritshme të energjisë janë burime natyrore që ripërtërihen në kushte natyrore, por disponueshmëria dhe intensiteti i tyre varen nga proceset natyrore dhe kushtet meteorologjike. Më të rëndësishmet prej tyre janë: hidroenergja, energjia diellore, energjia e erës, biomasa dhe energjia gjeotermale. Ato në vendin tonë kanë rëndësi gjithnjë e më të madhe në procesin e tranzicionit energjetik dhe mbrojtjes së mjedisit jetësor. Falë pozitës së favorshme gjeografike dhe burimeve natyrore, shteti disponon një potencial real për zhvillimin e llojeve të ndryshme të energjisë së rinovueshme.

Park energjetik

Lumenjtë tanë disponojnë potencial hidro-energetik, i cili është i pakonstruktuar mjaftueshëm me hidrocentralet e ndërtuara deri më tani, ndërsa edhe turbinat e erës prodhojnë një përqindje shumë të vogël të energjisë. Duke pasur parasysh numrin e madh të ditëve me diell, energjia solare paraqet gjithashtu një potencial për tranzicionin energjetik.

Vitet e fundit vërehet rritje e centraleve elektrike solare dhe vendosje e paneleve fotovoltaike në institucione publike, amvisëri dhe objekte industriale. Këto investime kontribuojnë në zvogëlimin e varësisë nga lëndët djegëse fosile dhe në zvogëlimin e emisionit të gazeve të dëmshme në atmosferë.

"Qytetet e mençura" (Smart Cities) janë mjedise urbane që përdorin teknologji të avancuara dhe zgjidhje digjitale për përmirësimin e cilësisë së jetës së qytetarëve, rritjen e efikasitetit të shërbimeve publike dhe përdorimin e qëndrueshëm të burimeve.

Për zhvillimin e ardhshëm të qëndrueshëm të shtetit janë të domosdoshme investime konkrete që nxisin tranzicionin energjetik dhe sigurojnë përfitime ekonomike, ekologjike dhe shoqërore. Ide dhe praktika të tilla mund të jenë:

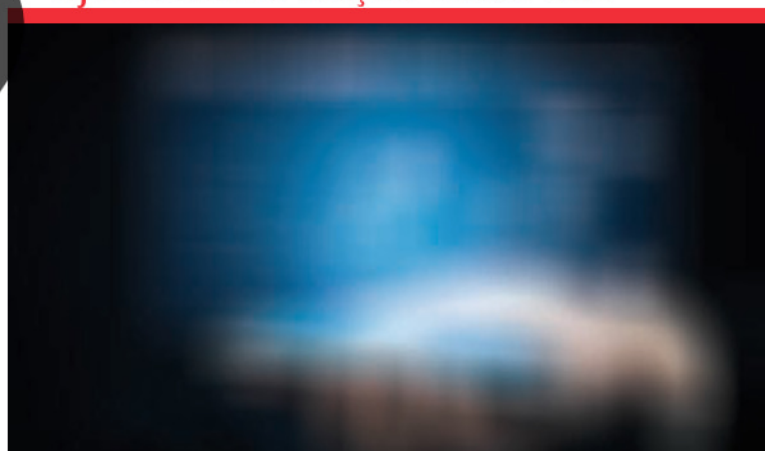
- **Parqet solare dhe panelet solare në ndërtesa** – gjenerojnë energji të pastër, zvogëlojnë ndotjen dhe shpenzimet për energji elektrike dhe në të njëjtën kohë hapin vende të reja pune.
- **Centralet elektrike me erë (turbinat e erës)** – sigurojnë energji të rinovueshme në rajone me erë të fortë, zvogëlojnë varësinë nga importi i lëndëve djegëse dhe zvogëlojnë gjurmën e karbonit të shtetit.
- **Transporti elektrik** – investime në autobusë, automjete dhe infrastrukturë për mbushje me energji elektrike, që zvogëlojnë përdorimin e lëndëve djegëse fosile dhe pastrojnë mjedisin urban.
- **Rrjetet elektrike të mençura (Smart Grids)** – mundësojnë shpërndarje efikase të energjisë, ruajtje dhe menaxhim me kërkesën, gjë që rrit stabilitetin e furnizimit.
- **Ndërtesat me efikasitet energjetik dhe shtëpitë e mençura** – investimet në izolim, pajisje me efikasitet energjetik dhe ndriçim LED zvogëlojnë konsumin e energjisë dhe shpenzimet për qytetarët.
- **Hidrocentralet me ndikim minimal mbi natyrën** – sigurojnë burim stabil të energjisë së pastër, duke ruajtur ekosistemin lokal.
- **Programet arsimore dhe iniciativat publike për ndërgjegjësim energjetik** – përfshijnë qytetarët si pjesëmarrës aktivë në zhvillimin e qëndrueshëm dhe nxisin sjelljen ekologjike.
- **Riciklimi dhe ripërdorimi i materialeve energjetike** – zvogëlon shpenzimet dhe mbeturinat, nxit ekonominë qarkulluese dhe mbron natyrën.

Të gjitha këto investime sigurojnë përfitime të kombinuara: **mbrojtje të mjedisit jetësor, zhvillim ekonomik, vende të reja pune dhe përmirësim të cilësisë së jetës së qytetarëve**. Përmes tranzicionit energjetik dhe investimeve të mençura, shteti ndërton një të ardhme që është e sigurt, e pastër dhe e qëndrueshme për të gjitha gjeneratat.

Park solar

Rrjete elektrike të mençura - SMART GRID

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Çfarë është tranzicioni energjetik?
2. Shpjegoni burimet e rinovueshme të energjisë!
3. Tregoni shembuj të shfrytëzimit të tyre në vendin tonë!
4. Numëroni disa ide dhe praktika që mund të zbatohen për një të ardhme më të mirë!
5. Cilat janë përfitimet nga tranzicioni energjetik?

Ndajuni në disa grupe! Çdo grup le të shkruajë një ide inovative për tranzicionin energjetik dhe përmirësimin e cilësisë së jetës, e më pas ta ndajë dhe ta arsyetojë atë.

VEÇORITË DEMOGRAFIKE DHE STRUKTURAT E POPULLSISË

A e dini se çfarë është regjistrimi dhe si realizohet ai? Cilat janë karakteristikat demografike të popullsisë? Si janë ato në vendin tonë, të favorshme apo të pafavorshme?

Popullsia përfaqëson një nga faktorët më të rëndësishëm nga i cili varet zhvillimi ekonomik i shtetit. Ajo paraqet forcën kryesore lëvizëse në konceptimin dhe krijimin e procesit të prodhimit dhe është pjesëmarrëse direkte në konsumin e të mirave materiale. Prandaj, karakteristikat e popullsisë në një shtet kanë një rëndësi shumë të madhe.

Një nga karakteristikat kryesore është **numri i popullsisë**. Ajo përcaktohet sipas politikave që organizon shteti, shtimit natyror dhe proceseve të migrimit.

Regjistrimet zakonisht organizohen çdo 10 vjet, përveç në disa situata të jashtëzakonshme. Për shembull, e tillë ishte situata pas pavarësisë së shtetit tonë kur u organizuan regjistrime pothuajse njëri pas tjetrit ose, përsëri, shtyrja e regjistrimit midis viteve 2002 dhe 2021 për shkak problemeve politike në shtet.

Në vendin tonë, të dhënat e para rreth numrit të popullsisë janë jozyrtare dhe datojnë nga vitet 1900 dhe 1913, ndërsa regjistrimin e parë zyrtar e kemi në vitin 1921. Që atëherë vërehet rritje e numrit të përgjithshëm të popullsisë, me përjashtim të regjistrimit të fundit ku kemi një rënie drastike të numrit. Regjistrimi i fundit i vitit 2024 tregon se popullsia rezidente është **1 824 359 banorë**.

Nëse shtrohet pyetja se nga çfarë varet kjo, atëherë themi se është në lidhje të ngushtë me shtimin natyror, si dhe me lëvizjet migruese.

Viti	Numri i banorëve
1900	909 000
1913	938 000
1921	797 841
1931	937 643
1948	1 152 986
1953	1 304 514
1961	1 406 003
1971	1 647 308
1981	1 909 136
1991	2 033 964
1994	1 945 932
2002	2 022 547
2021	1 836 713

Lëvizja e numrit të popullsisë

Shtimi natyror paraqet dallimin midis natalitetit (lindshmërisë) dhe mortalitetit (vdekshmërisë). Nëse nataliteti është më i lartë, atëherë lëvizja numerike e popullsisë rritet, e nëse mortaliteti është më i lartë, atëherë numri i popullsisë sillet në rënie dhe kjo quhet shtim natyror negativ ose depopullim. Kur nataliteti dhe mortaliteti janë të barabartë, atëherë numri i popullsisë është në stagnim.

Shtimi natyror varet nga shumë faktorë, siç janë standardi i jetesës, niveli kulturor-arsimor i popullsisë, edukimi i çifteve bashkëshortore për planifikim familjar, emancipimi i gruas, përkatësia etnike dhe fetare, politikat popullore etj.

Në shtetin tonë, shtimi natyror mesatar vjetor nga gjysma e dytë e shekullit XX e këtej është në rënie të vazhdueshme, megjithatë ishte pozitiv deri në regjistrimin e vitit 2002, kur ishte 4.8 promilë. Në regjistrimin e fundit të vitit 2021, për herë të parë kemi shtim natyror negativ prej -5.4 promilë, i cili në vitin 2024 shënon rritje në -2.3 promilë. Ky proces i **depopullimit** është i përhapur në një numër të madh të vendeve evropiane. Shtim natyror negativ ka në pjesën më të madhe të komunave dhe rajoneve në vendin tonë, veçanërisht në rajonin Lindor, të Vardarit, të Shkupit dhe të Pellagonisë. Me shtim natyror pozitiv dalloheshin disa komuna, si: Saraj, Çair, Tetovë, Studeniçan, Haračinë, Likovë etj. Këto të dhëna tregojnë faktin se përkatësia etnike dhe fetare luan një rol të madh në shtimin natyror të popullsisë.

Vendi ynë, si një shtet shumëracional ku jetojnë së bashku pjesëtarë të bashkësive të ndryshme etnike, dallohet për nga diversiteti i pasur kulturor. Strukturën kombëtare e përbëjnë: **maqedonasit** (58,44%), **shqiptarët** (24,30%), **turqit** (3,86%), **romët** (2,53%), **serbët** (1,30%), **boshnjakët** (0,87%), **vllahët** (0,47%) dhe **të tjerët** (8,23%), në mesin e të cilëve janë egjiptianët, kroatët, malazezët, bullgarët, sllovenët e të tjerë.

Gjithashtu, për pasqyrimin e plotë demografik të popullsisë rëndësi kanë edhe strukturat e tjera të popullsisë si: struktura gjinore, moshore, arsimore dhe ekonomike, sipas regjistrimit të fundit të vitit 2024.

Struktura gjinore e popullsisë tregon një raport pothuajse të barabartë mes burrave dhe grave, me një përparësi të vogël të grave: 902 696 burra (49,5%) dhe 919 916 gra (50,5%).

Struktura moshore e popullsisë tregon se pjesa më e madhe e popullsisë (65,4%) është e moshës prej 15 deri në 64 vjet. Popullsia e re (0–14 vjeç) merr pjesë me 16,7%, ndërsa popullsia e moshës 65 e më shumë vjeç me 17,9%, që tregon procesin e plakjes demografike.

Struktura arsimore e popullsisë tregon se pjesa më e madhe e popullsisë ka të kryer arsimin e mesëm, ndërsa vitet e fundit është rritur edhe pjesëmarrja e personave me arsim të lartë. Popullsia e moshës 15 vjeç e më lartë është:

- pa arsim – 2,2%
- arsim fillor i papërfunduar – 10,7%
- arsim fillor – 22,5%
- arsim i mesëm – 47,5%
- arsim i lartë (shkollë e lartë) – 4,7%
- arsim universitar (më fakultet, magistraturë, doktoratë) – 12,4%

Struktura ekonomike e popullsisë paraqet popullsinë sipas aktivitetit ekonomik: **popullsi aktive** – 47,1%, **popullsi e mbajtur** – 28,2% (fëmijë, nxënës, studentë, të papunë) dhe **persona me të ardhura personale** – 24,7% (pensionistë, persona që realizojnë të ardhura nga prona, ndihma sociale, bursa dhe burime të tjera personale të të ardhurave).

Kjo përqindje tregon ngarkesë relativisht të lartë ekonomike mbi popullsinë aktive dhe nevojën për rritjen e punësimit dhe aktivitetit ekonomik, gjë që paraqet sfida për zhvillimin ekonomik.

E gjithë kjo nxit kërkesën për kushte më të mira të jetesës dhe rritjen e intensitetit të lëvizjeve migruese, e me këtë edhe procesin e depopullimit.

Më së shpeshti për shkak të kushteve më të mira të jetesës popullsia migron nga fshati në qytet, por edhe nga qytetet më të vogla drejt kryeqytetit të shtetit. Në këtë mënyrë mbeten zona shumë të pabanuara dhe rrallë të populluara ose **depopullim**, siç janë: Mariova, Poreçja, Ovçe Polja, Malesheva, rajoni i Demir Hisarit, rajoni i Prespës etj. Në këto rajone kryesisht mbetet popullsia e moshuar, e cila sipas vlerësimit të vitit 2024 përbën më shumë se 18 për qind.

Depopullim është kur në ndonjë rajon ose komunë ka zvoglim apo humbje të popullsisë ose grup të caktuar moshash.

Vitet e fundit vërehet një shpërngulje e popullsisë së re jashtë shtetit tonë për disa arsye: pakënaqësia nga gjendja ekonomike dhe standardi i jetesës, arsimi më i mirë dhe përparimi në karrierë. Ndryshimet gjithnjë e më të theksuara klimatike dhe mjedisi jetësor i ndotur, gjithashtu, kontribuojnë që të rinjtë të ndihen të pasigurt dhe ta lëshojnë shtetin tonë, por ka edhe nga ata që shpërngulen për shkak të politizimit në shoqëri, mentalitetit dhe nivelit kulturor të popullsisë që ndonjëherë mund të jetë pengesë te të rinjtë.

Këto probleme me të cilat përballemi si shoqëri janë pyetje serioze për të cilat kemi përgjegjësi të mendojmë seriozisht dhe të përpiqemi të gjejmë zgjidhjet e duhura me qëllim që t'i mbajmë të rinjtë si popullsi e aftë për punë dhe shtyllë kryesore e ekonomisë.

Depopullimi

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Cilat të dhëna tregojnë nëse popullsia rritet apo zvogëlohet?
2. Çfarë do të thotë shtim natyror dhe prej çka varet ai?
3. Shpjegoni gjendjen në vendin tonë sipas të dhënave nga struktura gjinore, arsimore dhe ekonomike e popullsisë!
4. Si ndikon struktura moshore e popullsisë mbi ekonominë dhe zhvillimin e shtetit?
5. Çfarë është struktura etnike e popullsisë?
6. Pse disa rajone kanë më shumë popullsi të re, ndërsa të tjerat më shumë popullsi të vjetër?

Nxënësit të ndarë në grupe hulumtojnë dhe e krahasojnë gjendjen me strukturën moshore të popullsisë në vendin tonë me vendet e rajonit dhe propozojnë masa për përmirësim. Çdo grup prezanton shkurtimisht.

LËVIZJET MIGRUESE

Kujtoni ndonjë migrim në familje! Nga cilat shkaqe keni migruar, sa kohë ka zgjatur? A do të udhëtonit nga shteti juaj përkohësisht apo përgjithmonë dhe pse?

Migrimi - shpërngulja e popullsisë nga një vend në një vend tjetër

Emigracioni - procesi i shpërnguljes (largimit)

Imigracioni - procesi i ardhjes së popullsisë

Migrimi në shekullin XXI

Migramet e brendshme

Migramet e jashtme

Migramet ekonomike

Migramet klimatike

Ikja e të rinjve

Proceset migruese, si një nga dukuritë më të rëndësishme socio-gjeografike kanë qenë të pranishme në të kaluarën dhe janë të pranishme edhe sot. Falë kësaj dinamike dhe lëvizjeje, pothuajse e gjithë bota sot është e banuar. Koha dhe drejtimet e migrameve varen nga disa arsye, të cilat ndryshojnë në periudha të ndryshme kohore. Disa nga arsyet më të rëndësishme për migrime janë të karakterit ekonomik, politik, historiko-psikologjik, si dhe klimatik dhe fatkeqësi të tjera natyrore.

Vendi ynë, me pozicionin e tij të favorshëm gjeografik, përgjatë historisë ka qenë pre e lëvizjeve të fuqishme migruese. Ai edhe sot përfaqëson një zonë migruese shumë dinamike në Ballkan. Territori i tij me shekuj ka qenë interesant për shumë pushtues, por edhe për popuj që kanë mbetur të jetojnë përgjithmonë në të, duke filluar që nga ardhja e sllavëve, pastaj në Mesjetë, periudha e mbretërisë së Samuilut, si dhe sundimi shumëshekullor turk, kur lëvizjet migruese ishin shumë intensive. Më tej, shpërnguljet gjatë Luftërave Ballkanike, në periudhën midis dy luftërave botërore gjithashtu janë mjaft të rëndësishme, por është edhe më e rëndësishme të përmendet se edhe sot lëvizjet migruese janë mjaft të intensifikuara dhe aktuale, veçanërisht për arsye ekonomike.

Migramet, sipas **kohëzgjatjes** mund të jenë **ditore, sezonale dhe të përhershme**. Ditore janë ato kur çdo ditë e lëshojmë vendbanimin, më së shpeshti për shkak të punës, shkollës, studimeve dhe ngjashëm. Migrimet sezonale përfaqësojnë shpërnguljen në një vend tjetër për disa ditë ose muaj, më së shpeshti për shkak të punës, si për shembull, në ndërtimtari ose bujqësi, pushim dhe rekreacion e ngjashëm. Dhe të përhershme janë ato migracione kur shpërngulemi përgjithmonë në një vend tjetër jetese.

Sipas **vendit** ku kryhen migrimet, ato ndahen në **të brendshme dhe të jashtme**. **Migramet e brendshme** zhvillohen brenda kufijve të shtetit tonë dhe ato kanë qenë shumë aktive gjatë kohës së okupimit, Kryengritjes së Ilindenit dhe periudhës së dy luftërave botërore. Veçanërisht e rëndësishme është periudha pas çlirimit kur procesi i industrializimit mundësoi kushte më të mira jetese në qytete, si dhe nevojën për fuqi punëtore. Për këtë arsye, migrimi fshat-qytet ka qenë më i rëndësishmi, gjë që vazhdon edhe sot. Kjo çoi në rritjen e popullsisë urbane në 80 % përballë 20 % të popullsisë fshatare, pikërisht për shkak të nevojës për fuqi punëtore në industri.

Vitet e fundit, për shkak të mjedisit jetësor të dëmtuar dhe të ndotur, vërehet një trend ku një pjesë e popullsisë më të moshuar i lëshon qytetet dhe e vazhdon jetën në vende më të pastra, më të vogla dhe më të qeta, me çka aktivizohet edhe migrimi qytet-fshat.

Ndryshimet klimatike, veçanërisht temperaturat më të larta, nxehtësitë më të shpeshta, zjarret pyjore dhe shirat e rrëmbyeshëm ndikojnë negativisht në bujqësi, burimet ujore dhe kushtet e jetesës së popullatës. Në rajone të caktuara, veçanërisht në zonat rurale dhe bujqësore, njerëzit përballen me rënie të rëndimenteve, mungesë uji dhe vështirësi ekonomike. Për këtë arsye, një pjesë e popullsisë shpërngulet në qytete më të mëdha, gjë që aktivizon të ashtuquajturat **migrime klimatike**.

Migrimet e jashtme zhvillohen jashtë kufijve të vendit tonë përmes procesit të shpërnguljes ose emigrimit dhe procesit të dritësimit (vendosjes) ose imigrimit.

Imigrimi përgjatë historisë, ashtu si edhe në periudhën bashkëkohore, ka kontribuar në formimin e një pasqyre të shumëllojshme demografike të R. së Maqedonisë së Veriut. Me vendosjen e popujve dhe bashkësive të ndryshme etnike, këtu u zhvillua një shtet shumëkombësh me trashëgimi e pasur kulturore.

Në dekadat e fundit të shekullit XXI, më aktiv është procesi i emigrimit edhe atë i popullatës së re dhe të aftë për punë. Shkaqet kryesore të emigrimit janë faktorët ekonomikë (të ardhura të ulëta, papunësi), mundësi më të mira për arsimim dhe karrierë, si dhe dëshira për një standard më të lartë jetese dhe siguri më të madhe sociale. Këto migrime më shpesh kanë një karakter të përhershëm dhe ndikojnë ndjeshëm në strukturën demografike të shtetit, duke shkaktuar zvogëlim dhe plakje të popullsisë, si dhe humbja e kapitalit intelektual ose i quajtur ndryshe "**largimi i trurit**".

Me shkallën më të lartë të emigrimit nga Maqedonia e Veriut dallohen destinacionet evropiane si Gjermania, Italia, Zvicra, Austria dhe Sllovenia, si dhe Holanda, Belgjika, Suedia ku të shpërngulurit gjejnë kushte më të mira pune, paga më të larta dhe një sistem social më të sigurt. Shpërngulja është më e theksuar nga rajonet periferike dhe më pak të zhvilluara ekonomikisht të vendit, veçanërisht nga ai Lindor, ndërsa rajoni i Shkupit ka më pak shpërngulje për shkak të migrameve të brendshme dhe mundësive më të mëdha për punë dhe arsimim.

Me qëllim të zvogëlimit të emigrimit, shteti duhet të ndër marrë **masa konkrete**, siç janë:

- hapja e vendeve cilësore të punës dhe rritja e pagave,
- mbështetja për ndërmarrësinë rinore,
- përmirësimi i sistemit arsimor dhe lidhja e tij me tregun e punës, si dhe
- krijimi i kushteve më të mira të jetesës në rajonet më pak të zhvilluara.

Në këtë mënyrë politikat e shtetit do të orientohen drejt mbajtjes së të rinjve dhe kuadrove profesionale, për zhvillimin dhe prosperitetin e saj të ardhshëm shoqëror-ekonomik.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Numëro disa shkaqe për migrim?
2. Shpjegoni ndarjet e migrameve?
3. Cilat procese migruese i njihni?
4. Si e kuptoni termin "largim i trurit" (ikje e trurit)?

Shkruani me disa fjali propozime se si të zvogëlohet largimi i popullsisë së re nga vendi! Lexoni dhe zgjidhni propozimin më kreativ!

URBANIZIMI DHE QENDRAT URBANE

Kujtohuni për procesin e urbanizimit! Me çfarë intensiteti zhvillohet ai në vendin tonë?

Cilat qytete në Maqedoninë e Veriut i keni vizituar? Krahasojini ato me kryeqytetin!

Urbanizimi

Qendër
urbane

Qytete

Shkupi

Urbanizimi përfaqëson një proces shumë të rëndësishëm shoqëror dhe ekonomik të kohës bashkëkohore. Ai jo vetëm që ndryshon pamjen e qyteteve, por ndikon thelbësisht edhe në mënyrën e jetesës së njerëzve, në aktivitetet ekonomike dhe në zhvillimin kulturor. Në Maqedoninë e Veriut, e veçanërisht në Shkup, si qendra më e madhe urbane, urbanizimi ka një rrjedhë specifike që fillon pas Luftës së Dytë Botërore dhe vazhdon edhe sot e kësaj dite.

Procesi i urbanizimit në masë të madhe ka kontribuar në shpërnguljen e popullsisë nga vendbanimet rurale në ato urbane dhe në rritjen e vazhdueshme të popullsisë qytetare. Pas Luftës së Dytë Botërore, urbanizimi në Republikën e Maqedonisë së Veriut u zhvillua me një ritëm të shpejtë, si rezultat i industrializimit, zhvillimit ekonomik dhe përmirësimit të kushteve të jetesës në qytete. Ky proces ndryshoi ndjeshëm pamjen dhe funksionin e qyteteve, ndërsa më së shumti u manifestua në kryeqytet – në Shkup.

Në periudhën pas Luftës së Dytë Botërore filloi një industrializim intensiv, që çoi në vendosjen masive të popullsisë nga vendbanimet rurale në qytete. Njerëzit kërkonin punësim, arsimim më të mirë, mbrojtje shëndetësore dhe një jetë më cilësore. Si rezultat i kësaj, qytetet u zgjeruan, u ndërtuan lagje të reja banimi dhe infrastrukturë, ndërsa numri i banorëve u rrit ndjeshëm.

Në Maqedoninë e Veriut ka gjithsej 34 qytete që përfaqësojnë qendrat kryesore urbane të popullsisë, ekonomisë, arsimit, kulturës, komunikacionit etj. Përveç karakteristikave të përbashkëta, ato dallojnë nga madhësia dhe numri i banorëve, aktivitetet ekonomike që mbizotërojnë, shkallën e zhvillimit, lidhjen në komunikacion, pozitën natyrore-gjeografike dhe zhvillimin historik.

Disa nga qytetet datojnë që nga **periudha romake** dhe ato janë: Shkupi, Ohri, Velesi, Shtipi dhe Kratova, kurse të tjerat nga **mesjeta**: Manastiri, Prilepi, Struga, Kërçova, Dibra, Gostivari, Tetova, Koçani, Strumica dhe Radovishi. Nga **periudha turke** datojnë: Kumanova, Kriva Pallanka, Shën Nikolla, Krusheva, Resnja, Gjevgjelia, Vllandova, Kavadari, Negotina, Berova, Dellçeva dhe Pehçeva. Vendbanimet e fundit të vogla që morën statusin e qytetit janë: Probishtipi dhe Vinica në vitin 1971, si dhe Kamenica e Maqedonisë (Makedonska Kamenica), Bogdanci, Demir Kapia, Demir Hisari dhe Brodi i Maqedonisë (Makedonski Brod) në vitin 2004.

Qyteti i
Manastirit

Në Maqedoninë e Veriut ka gjithsej 34 qytete, nga të cilat vetëm 5 janë me mbi 50 000 banorë. Hulumto cilat janë ato dhe përpiku t'i renditësh qytetet sipas numrit të banorëve!

Shpërndarja territoriale e qyteteve në Maqedoninë e Veriut

Gjeni në hartën gjeografike shembujt tjerë të qyteteve të vendosur në fushëgropa!

Numri më i madh i qyteteve, gjithsej 14, ndodhen në Maqedoninë Lindore, 8 në Anavardar (Luginën e Vardarit), ndërsa 12 të tjerat në Maqedoninë Perëndimore.

Sipas vendndodhjes, numri më i madh i qyteteve ndodhen në fushëgropa, si për shembull Shkupi, Kumanova, Kërçova, Dibra, Resnja, por në disa fushëgropa ndodhen edhe nga dy ose tre qytete. Të tillë janë për shembull Gostivari dhe Tetova në fushëgropën e Pollogut, Strumica dhe Radovishi në

fushëgropën e Strumicës dhe Radovishit ose Kavadari, Negotina dhe Demir Kapia në fushëgropën e Tikveshit.

Qytete buzë liqenit në Republikën e Maqedonisë së Veriut janë Ohri dhe Struga. Qytete kodrinore-luginor janë Shtipi, Velesi, Kratova, Probishtipi, Kriva Pallanka, Makedonski Brodi dhe Makedonska Kamenica, kurse i vetmi qytet malor është Krusheva, qyteti më lartësi më të madhe mbidetare në Republikën e Maqedonisë së Veriut dhe në Gadishullin Ballkanik.

Disa qytete janë qendra industriale, të tjerat janë qendra administrative, tregtare, turistike ose kulturore. Gjithashtu, ato dallohen nga pamja e tyre urbane, infrastruktura, dendësia e popullsisë dhe funksionet që kryejnë brenda shtetit dhe rajonit. Me funksion të zhvilluar industrial karakterizohen qytetet: Shtipi, Kumanova, Prilepi; me funksion tregtar dhe transport (komunikacioni): Strumica, Tetova, Velesi, Ohri, i cili së bashku me qytetin e Strugës kanë edhe funksion turistik, ndërsa qytetet Probishtip dhe Makedonska Kamenica kanë funksion minierash (xehetarie).

Me planifikim të duhur urbanistik përmirësohet cilësia e jetës së popullsisë dhe krijohen kushte për zhvillim të mëtejshëm ekonomik dhe shoqëror të qyteteve dhe përmirësimin e funksioneve të tyre.

Qyteti i Shkupit, sipas vëllimit dhe llojeve të funksioneve, i tejkalon qytetet tjera. Si qendër administrative, ekonomike dhe kulturore e shtetit, ai është bërë destinacioni kryesor për imigrim (vendosje të popullsisë).

Shkupi
i Vjetër

Tërmeti në Shkup në vitin 1963 përfaqëson një pikë kthese në zhvillimin urbanistik të qytetit. Pas katastrofës, qyteti u rindërtua sipas planeve bashkëkohore urbanistike, me një ndarje të qartë në zona banimi, industriale dhe administrative. Në këtë periudhë u ndërtuan blloqe të shumta banimi, bulevarde të gjera dhe objekte publike, gjë që kontribuoi në një pamje moderne të qytetit. Megjithatë, me kalimin e kohës dhe me rritjen e mëtejshme të popullsisë, urbanizimi u zhvillua më shumë në mënyrë të paplanifikuar dhe ky trend vazhdon edhe sot. Nga ana tjetër, do të ishte e dobishme që procesi i urbanizimit dhe zhvillimit të zbatohet në mënyrë të barabartë edhe në qytetet e tjera të vendit tonë, me çka do të ulej trendi i shpërnguljes masive dhe i imigrimit në kryeqytet.

Në dekadat e fundit Shkupi përballlet me një sërë pasojash nga urbanizimi i tepërt dhe i pamjaftueshëm i kontrolluar. Një nga pasojat më të rëndësishme është ndotja e ajrit, e cila vjen nga numri i shtuar i automjeteve motorike, kapacitetet industriale dhe ndërtimet e dendura. Bllokimi i trafikut është një tjetër problem serioz, veçanërisht në zonat qendrore të qytetit, ku rrugët nuk mund të përballojnë numrin e shtuar të automjeteve. Për më tepër, shfaqen edhe lagje të paplanifikuara, më së shpeshti në periferi të qytetit, ku infrastruktura është e zhvilluar mjaftueshëm ose mungon plotësisht. Këto lagje shpesh nuk kanë qasje të duhur në rrjetin e kanalizimit, transport publik dhe sipërfaqe të gjelbra, gjë që ul cilësinë e jetesës për banorët. Në të njëjtën kohë, ndërtimi i tepërt çon në zvogëlimin e sipërfaqeve të gjelbra, gjë që ndikon negativisht në mjedisin jetësor dhe në shëndetin e popullsisë.

Megjithatë, pavarësisht pasojave negative, urbanizimi ka edhe aspekte pozitive, siç janë zhvillimi ekonomik, infrastruktura e përmirësuar dhe mundësitë më të mëdha për arsimim dhe punësim. Zhvillimi i ardhshëm i qyteteve duhet të bazohet në urbanizimin e qëndrueshëm, i cili do të sigurojë kushte më të mira jetese dhe mbrojtje të mjedisit jetësor.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Shpjegoni se çfarë procesi është urbanizimi!?
2. A mendoni se urbanizimi në kryeqytet po zhvillohet në rregull (sipas planit)?
3. Cilat janë pasojat nga procesi i urbanizimit?
4. Gjeni qytetet në hartën e Maqedonisë së Veriut dhe shpjegoni vendndodhjen e tyre!
5. Për çfarë dallohen qytetet në Maqedoninë e Veriut?

Shkruani me disa fjali se si e imagjinoni qytetin tuaj në të ardhmen, a do të duket kështu siç është tani, apo keni propozime dhe ide për një pamje më të mirë dhe më moderne!? Ndani atë që keni shkruar dhe nga propozimet më të mira dhe të qëndrueshme bëni një projekt të përbashkët për të ardhmen!

VENDBANIMET RURALE DHE SFIDAT E TYRE

A keni qenë ndonjëherë në ndonjë fshat të vendit tonë? Kërko nëse ai është i shënuar në hartën e Maqedonisë së Veriut! Për çfarë dallohen fshatrat nga qytetet? A do të jetonit në fshat apo qytet?

Fshatrat si mjedise rurale përfaqësojnë format më të vjetra dhe më të qëndrueshme të vendbanimeve njerëzore. Ato janë formuar në afërsi të burimeve të ujit, tokës pjellore dhe burimeve natyrore, gjë që mundësonte mbijetesë të sigurt dhe zhvillim gradual të komuniteteve. Pikërisht në fshatra njeriu zhvilloi aktivitetet e para bujqësore, blegtorinë dhe zanatet bazë, me të cilat u hodhën temat e zhvillimit ekonomik dhe shoqëror. Gjatë historisë fshatrat kanë pasur një rol të rëndësishëm si ruajtës të traditës, kulturës dhe mënyrës së jetesës, e njëkohësisht përfaqësonin bazën mbi të cilën më vonë u zhvilluan qytetet. Përkundër ndryshimeve të shumta në shoqërinë bashkëkohore, vendbanimet rurale edhe sot mbeten një burim i rëndësishëm i ushqimit, burimeve natyrore dhe trashëgimisë kulturore.

Fshatrat në Maqedoninë e Veriut dallohen sipas disa kriterëve dhe klasifikohen sipas:

- **mikropozitës** (fshatra fushore, kodrinore dhe malore)
- **madhësisë dhe numrit të banorëve** (fshatra të vegjël, të mesëm dhe të mëdhenj)
- **tipit të shtëpive** (fshatra të grumbulluar dhe të shpërndarë)
- **funksioneve që mbizotërojnë në to** (fshatra bujqësore, blegtoralë, turistike dhe të përzier).

Këto dallime ndikojnë shumë në mënyrën e jetesës, pamjen dhe zhvillimin e vendbanimeve fshatare.

Në dekadat e fundit, vendbanimet rurale në Maqedoninë e Veriut përballen me sfida serioze, kushte të kushtëzuara nga procese më të gjera socio-ekonomike. Si një nga problemet më të theksuara shfaqet shpërngulja e vazhdueshme e popullsisë nga fshatrat drejt qyteteve. Ky proces është i motivuar nga dëshira për kushte më të mira jetese, mundësi më të mëdha punësimi dhe qasje më të lehtë në arsim dhe shërbime. Popullsia e re dhe e aftë për punë më së shpeshti i braktis mjediset rurale dhe drejtohet drejt qendrave më të mëdha urbane, veçanërisht drejt Shkupit, që çon në ndryshime të rëndësishme në strukturën demografike të fshatrave.

Si pasojë e shpërnguljes, në mjediset rurale mbizotëron popullsia e plakur, ndërsa numri i familjeve të reja vazhdimisht zvogëlohet. Kjo gjendje rezulton me natalitet të ulët, plakje të popullsisë dhe zbrastje graduale të fshatrave. Në disa zona rurale numri i banorëve është zvogëluar në minimum, ndërsa

një pjesë e fshatrave përballen me depopullim të plotë.

Përveç ndryshimeve demografike, vendbanimet rurale përballen edhe me vështirësi të rëndësishme infrastrukturore. Në një numër të madh fshatrash rrjeti rrugor nuk është i zhvilluar mjaftueshëm, gjë që vështirëson jetën e përditshme dhe lidhjen me qendrat urbane. Mungesa e infrastrukturës cilësore të ujësjellësit dhe kanalizimit, si dhe qasja e kufizuar në furnizim stabil me energji elektrike dhe internet, ulin më tej cilësinë e jetesës dhe zvogëlojnë tërheqjen e mjediseve rurale për popullsinë e re.

Një problem veçanërisht i rëndësishëm është mungesa e fuqisë punëtore në bujqësi. Për shkak të shpërnguljes së të rinjve, prodhimi bujqësor mbështetet gjithnjë e më shumë te të moshuarit, gjë që vështirëson futjen e metodave dhe teknologjive moderne. Si rezultat i kësaj, një pjesë e tokës së punueshme mbetet e braktisur, ndërsa prodhimi i përgjithshëm bujqësor zvogëlohet, që pasqyrohet negativisht në ekonominë e shtetit. Mekanizimi i pamjaftueshëm dhe qasja e kufizuar në mjete financiare e bëjnë marrjen me bujqësi edhe më pak tërheqëse për popullsinë e re.

Tejkalimi i këtyre gjendjeve kërkon një qasje afatgjate dhe sistematike, të orientuar drejt zhvillimit të barabartë rajonal. Përmirësimi i infrastrukturës, krijimi i kushteve për aktivitet ekonomik dhe mbështetja e bujqësisë janë hapa kyç për rigjallërimin e mjediseve rurale. Vetëm përmes një qasjeje të tillë mund të sigurohet zhvillim i qëndrueshëm dhe të ruhet rëndësia e fshatrave si një pjesë e rëndësishme e shoqërisë.

Në to ruhen më së miri mënyra tradicionale e jetesës dhe vlerat kulturore të prezantuara përmes veçorive etnike, veshjeve popullore, gjuhës, folklorit dhe zakoneve të vjetra që përcillen nga brezi në brez. Prandaj, fshatrat kanë një rol të rëndësishëm në ruajtjen e identitetit kombëtar dhe larmisë kulturore të vendit tonë.

Fshati malor Jançe

Fshati turistik Peshtan, Rajoni i Ohrit

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Shpjegoni rëndësinë e fshatrave si mjedise rurale!
2. Sipas cilave kritere dallohen fshatrat në vendin tonë?
3. Pse fshatrat bëhen më pak tërheqëse për popullsinë e re?
4. Me çfarë sfidash përballen mjediset rurale?
5. A ka ndonjë mënyrë se si të kthehen të rinjtë në fshatra?

Të ndarë në grupe me nga disa nxënës, zgjidhni një fshat nga harta gjeografike e Maqedonisë së Veriut, hulumtoni për të me ndihmën e internetit dhe shkruani një artikull të shkurtër për afirmimin (promovimin) e tij!

Rajoni i
Shkupit

Rajoni
Verilindor

Rajoni Lindor

Rajoni
Juglindor

Rajoni i
Vardarit

Rajoni i
Pellagonisë

Rajoni i
Pollogut

Rajoni
Jugperëndimor

REPUBLIKA E MAQEDONISË SË VERIUT NË KONTEKST RAJONAL DHE GLOBAL

A ka kushte vendi ynë për t'u zhvilluar kudo në mënyrë të barabartë? Cilat pjesë kanë kushte dhe mundësi më të mira për zhvillim ekonomik? Në çfarë mënyre do të mundësohej një zhvillim i barabartë?

Republika e Maqedonisë së Veriut, me pozicionin e saj gjeografike dhe zhvillimin historik, ndërton një rol specifik në proceset rajonale dhe globale, veçanërisht në sferën e ekonomisë dhe bashkëpunimit ndërkombëtar.

Në botën globale të ndërrandësishme, shtetet e vogla shpesh përballen me sfida, por Republika e Maqedonisë së Veriut, përmes bashkëpunimit të saj rajonal, hapjes ekonomike dhe aktivitetit diplomatik, arrin të krijojë hapësirën dhe rëndësinë e saj. Kombinimi i zhvillimit rajonal të planifikuar, ekonomia moderne dhe përfshirja aktive në proceset ndërkombëtare, e pozicionon shtetin si një faktor të rëndësishëm për stabilitetin dhe zhvillimin në Ballkanin e mëtejshëm.

Në kontekstin rajonal, ajo merr pjesë aktive në iniciativë që kanë për qëllim krijimin e një Ballkani të qëndrueshëm dhe të lidhur. Nga aspekti ekonomik Maqedonia e Veriut me gjithë kapacitetin e saj të vogël territoriale zhvillon një ekonomi që përfshihet në mënyrë aktive në rrjedhat rajonale dhe botërore. Pasuritë natyrore, klima e favorshme dhe zhvillimi i sektorëve të industrisë moderne mundësojnë rritje ekonomike të qëndrueshme dhe hapje ndaj investimeve të huaja. Pozita e shtetit përgjatë rrugëve kryesore të transportit evropian, si Korridori 8 dhe Korridori 10, përforcon më tej rolin e vendit si një qendër e rëndësishme tranziti dhe tregtie, që lehtëson eksportin dhe qasjen në tregjet ndërkombëtare.

Kështu, në kontekstin rajonal dhe global, Maqedonia e Veriut nuk është thjesht një pikë në hartë, por një shtet dinamik që synon zhvillimin bashkëkohor, mësimin dhe bashkëpunimin, si dhe një të ardhme më të mirë për qytetarët e saj.

Për të siguruar një zhvillim të barabartë rajonal, Republika e Maqedonisë së Veriut është e ndarë në mënyrë administrative-territoriale dhe funksionale në **tetë rajone planifikuese**. Kjo ndarje mundëson një pasqyrim më të mirë të burimeve natyrore, planifikimin e aktiviteteve ekonomike, zhvillimin infrastrukturor, mbrojtjen e mjedisit jetësor dhe përmirësimin e kushteve të jetesës së popullsisë, si dhe mundësitë ekonomike në çdo pjesë të shtetit. Çdo rajon planifikues përfshin disa vendbanime, përkatësisht komuna, ku në territorin e shtetit kemi gjithsej **80 komuna**.

**Komuna më
e madhe
sipas territorit
është Prilepi, me
sipërfaqe prej
rreth 1,194 km²,
ndërsa më e vogla
është Çairi me 3.5
km².**

**Komuna më
e madhe
sipas numrit të
banorëve është
komuna e Ku-
manovës – me
rreth 98,104
banorë, ndër-
sa komuna më
e vogël është
Zërnovci – me
rreth 2,086
banorë.**

Rajone planifikuese në Maqedoninë e Veriut

1. Rajoni i Shkupit:

- **Qyteti i Shkupit:** Aerodrom, Butel, Gazi Babë, Gjorçe Petrov, Karposh, Kisella Vodë, Saraj, Qendër, Çair dhe Shuto Orizarë.
- **Komunat rurale-periferike:** Haračinë, Zelenikovë, Ilinden, Petrovec, Sopishtë, Studenica dhe Çuçer Sandevë.

2. Rajoni Verilindor: Kratovë, Kriva Pallankë, Kumanovë, Likovë, Rankovc dhe Nagoriçan i Vjetër.

3. Rajoni Lindor: Berovë, Vinicë, Dellçevë, Zërnovc, Karbincë, Koçan, Makedonska Kamenicë, Pehçevë, Probishtip, Çeshinovë-Obleshevë dhe Shtip.

4. Rajoni Juglindor: Bogdancë, Bosilovë, Valandovë, Vasilevë, Gjevgjeli, Dojran, Konçe, Novo Seli, Radovish dhe Strumicë.

5. Rajoni i Vardarit: Veles, Gradsko, Demir Kapi, Kavadar, Llozovë, Negotinë, Rosoman, Shën Nikollë (Sveti Nikolle) dhe Çashkë.

6. Rajoni i Pellagonisë: Manastir, Demir Hisar, Dolnen, Krivogashtan, Krushevë, Mogillë, Novac, Prilep dhe Resnjë.

7. Rajoni Jugperëndimor: Vevçan, Dibër, Debarcë, Kërçovë, Makedonski Brod, Ohër, Plassnicë, Strugë dhe Qendër Zhupë.

8. Rajoni i Pollogut: Bogovinë, Brvenicë, Vrapçisht, Gostivar, Zhelinë, Jegunoc, Mavrovë dhe Rostushë, Tearcë dhe Tetovë.

Rajoni planifikues	Qyteti më i madh	Qytete më të mëdha në rajon
Rajoni planifikues i Shkupit	Shkup	—
Rajoni planifikues Verilindor	Kumanovë	Kriva Pallankë, Kratovë
Rajoni planifikues Lindor	Shtip	Koçan, Vinicë, Dellçevë, Probishtip
Rajoni planifikues Juglindor	Strumicë	Gjevgjeli, Radovish, Valandovë
Rajoni planifikues i Vardarit	Veles	Kavadar, Negotinë, Shën Nikollë
Rajoni planifikues i Pellagonisë	Manastir	Prilep, Resnjë
Rajoni planifikues Jugperëndimor	Ohër	Strugë, Kërçovë, Dibër
Rajoni planifikues i Pollogut	Tetovë	Gostivar

Brenda kornizave të rajoneve janë zhvilluar edhe **qendra më të mëdha urbane**, të cilat përfaqësojnë berthamat e zhvillimit ekonomik, social, arsimor dhe administrativ. Një organizim i tillë territorial mundëson zhvillim më të rregullt (të barabartë), menaxhim më efikas të burimeve dhe koordinim më të mirë midis pushtetit lokal dhe atij qendror.

KVIZ

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Shpjegoni zhvillimin e Maqedonisë së Veriut në kontekstin rajonal dhe global!
2. Çfarë është organizimi territorial i shtetit?
3. Gjeni në hartën gjeografike rajonet planifikuese dhe qendrat e mëdha urbane!
4. Cilat komuna i përkasin Rajonit planifikues të Shkupit?

Nxënësit të ndarë në tetë grupe zgjedhin nga një rajon planifikues dhe shkruajnë disa karakteristika dhe potenciale natyrore-gjeografike të tij. Pastaj, në hartën gjeografike shpjegojnë atë që kanë shkruar.

RAJONET PLANIFIKUESE DHE POTENCIALI EKONOMIK

Cili rajon planifikues është më i zhvilluari? Pse?

Në cilin rajon planifikues kushtet natyrore janë më të favorshmet?

A janë ato të shfrytëzuara mjaftueshëm?

Rajon
planifikues

Burime
natyrore

Struktura
ekonomike e
popullsisë

Ndarja e territorit të Maqedonisë së Veriut në tetë rajone planifikuese krijon kushte për: planifikim hapësinor më efikas, shfrytëzim më të mirë të burimeve natyrore dhe njerëzore, orientim të investimeve dhe përmirësim të kushteve të jetesës në të gjitha rajonet.

Çdo rajon planifikues ka **kushte specifike natyrore, orientim të veçantë ekonomik dhe dendësi e strukturë të ndryshme të popullsisë**, gjë që ndikon drejtpërdrejt në potencialin e tij ekonomik.

Burimet natyrore përfaqësojnë bazën për jetën dhe zhvillimin e rajoneve planifikuese. Ato janë të shpërndara në mënyrë të pabarabartë në hapësirë, që krijon kushte të ndryshme për shfrytëzimin e tokës dhe zhvillimin e aktiviteteve ekonomike. Në rajonet planifikuese me zona fushore dhe luginore dominojnë **tokat pjellore, kushtet e favorshme klimatike dhe burimet ujore**, që mundëson zhvillimin e bujqësisë. Në rajonet malore janë të pranishme **burimet pyjore, pasuritë minerale dhe potencialet hidroenergjetike**, të cilat krijojnë kushte për pylltari, miniera (xehetari) dhe prodhimin e energjisë. Dallimet në natyrë përcaktojnë edhe organizimin hapësinor dhe mënyrën e shfrytëzimit të burimeve në çdo rajon.

Potenciali ekonomik i rajoneve planifikuese buron nga mundësia që burimet natyrore të shfrytëzohen në mënyrë racionale dhe në përputhje me kushtet hapësinore. Rajonet me **infrastrukturë të zhvilluar rrugore dhe pozita e favorshme gjeografike**, kanë mundësi më të mëdha për zhvillimin e **industrisë, tregtisë dhe veprimtarive shërbyese**, ndërsa rajonet me burime të theksuara natyrore orientohen drejt **bujqësisë, minierave, pylltarisë ose turizmit**. Kjo larmishmëri e aktiviteteve ekonomike sipas rajoneve krijon kushte për specializim rajonal dhe për zhvillimin e përgjithshëm ekonomik të shtetit.

Struktura e popullsisë është e lidhur me kushtet natyrore dhe mundësitë ekonomike të rajoneve planifikuese. Dendësia e popullsisë është e pabarabartë dhe ajo mesatarisht arrin në **73 banorë për km²**. Në rajonet me pozicion të favorshëm rrugor, infrastrukturë të zhvilluar dhe qendra më të mëdha urbane shfaqet **dendësi më e madhe e popullsisë**. Rajone të tilla karakterizohen me popullim më intensiv dhe përqendrim më të madh të popullsisë. Përkundrazi, rajonet malore dhe rurale, ku kushtet natyrore janë më të vështira, **kanë dendësi më të vogël të popullsisë** dhe rrjet më të rrallë të vendbanimeve. Orientimi ekonomik i rajonit ndikon në **strukturën e moshës, arsimin dhe ekonominë e popullsisë**, si dhe mbi shpërndarjen hapësinore të vendbanimeve. Në disa rajone shfaqen edhe lëvizje migruese, të cilat ndryshojnë edhe më tej pasqyrën demografike.

Rajonet planifikuese	Numri i banorëve	Dendësia e popullsisë (banorë/km ²)	Shtimi natyror (për 1000 banorë)	Struktura e moshës %		Degët më të përfaqësuara ekonomike
				0-14 vjeç	65+	
Rajoni i Shkupit	607 818	335,3	0,6	18,4	17,4	turizëm urban, industri, veprimtari shërbyese
Rajoni Verilindor	152 005	65,8	-1,7	16,5	17,4	bujqësi, miniera (xehetari)
Rajoni Lindor	146 920	41,5	-7	13,4	22,9	prodhim orizi, industria ushqimore, industria tekstile
Rajoni Juglindor	146 215	53,4	-5,6	15,3	20,6	perime të hershme (serra), pemëtari, turizëm
Rajoni i Vardarit	136 535	33,8	-5,5	15,1	20,0	bujqësi, vreshtari dhe prodhim i verës, industria ushqimore
Rajoni i Pellagonisë	206 939	43,9	-5,6	14,4	21,1	bujqësi, miniera (xehetari), energjetikë
Rajoni Jugperëndimor	175 901	52,7	-2,4	15,3	18,5	pemëtari, pylltari, turizëm
Rajoni i Pollogut	252 026	104,3	-0,3	17,8	14,3	bujqësi, blegtori, turizëm

Të dhëna për popullsinë sipas rajoneve

Rajoni planifikues i Shkupit dallohet si hapësira më e urbanizuar, më e dendur e banuar dhe më e përqëndruar ekonomikisht në shtet. Në të është përqëndruar pjesa më e madhe e popullsisë së përgjithshme, si dhe institucionet më të rëndësishme administrative, institucionet arsimore, qendrat kulturore dhe subjektet ekonomike. Hapësira karakterizohet nga dominimi i veprimtarive shërbyese, tregtisë, sektorit financiar, shërbimeve të informatikës (TI) dhe arsimit, që e bën atë bërthamën qendrore të proceseve ekonomike dhe shoqërore. Aktivitetet industriale janë të përfaqësuara përmes kapaciteteve përpunuese dhe zonave teknologjike-industriale (industria e përpunimit të metaleve, tekstilit dhe ajo kimike), të cilat sigurojnë një numër të konsiderueshëm vendesh pune. Lidhshmëria e favorshme rrugore, infrastruktura e zhvilluar dhe pozita qendrore përforcojnë potencialin ekonomik të rajonit, por në të njëjtën kohë krijojnë probleme që lidhen me ndotjen, bllokimet në trafik dhe disproporcionin (pabarazinë) e theksuar hapësinor në krahasim me rajonet tjera.

Rajoni i Shkupit ka përqëndrimin më të madh të popullsisë, kapitalit dhe infrastrukturës, gjë që krijon kushte për zhvillimin e **ekonomisë së shërbimeve, sektorit të TI-së dhe inovacionit**. Me investimin në **teknologjitë e gjelbra, efikasitetin e energjisë, transportin inteligjent dhe digitalizimin**, do të ulej ndotja dhe do të përmirësohej cilësia e jetës në mjedisin urban.

Shkupi modern

**Manastiri i
Shën Joakim
Osogovskit,
Kriva Pallankë**

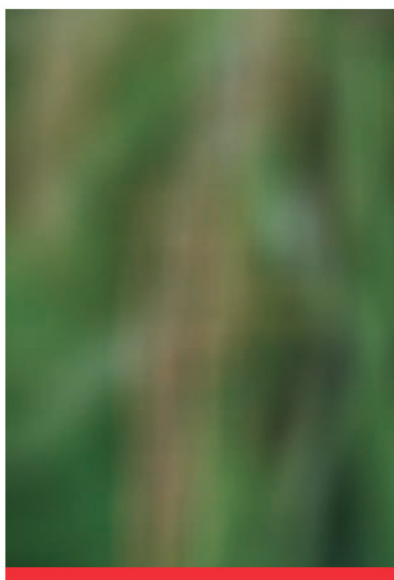
Rajoni planifikues Verilindor karakterizohet me dendësi më të ulët të popullsisë dhe me dominim të mjediseve rurale. Struktura ekonomike në këtë rajon në masë të madhe mbështetet në veprimtaritë primare ku **bujqësia, minierat (xehetaria) dhe burimet energjetike** përfaqësojnë bazën për aktivitet ekonomik. Rajoni disponon burime të rëndësishme natyrore dhe trashëgimi kulturore, por shfrytëzimi i tyre është i kufizuar për shkak të zhvillimit të pamjaftueshëm infrastrukturor dhe shpërnguljes së popullsisë. Ai llogaritet si një nga rajonet më pak të zhvilluara, por me investime në burimet e rinovueshme të energjisë dhe shfrytëzimin racional të pasurive minerale, mund të ritet ndjeshëm zhvillimi i tij i qëndrueshëm. Ekzistojnë gjithashtu mundësi për zhvillimin e turizmit, si atij kulturor, arkeologjik dhe eko-turizmit.

**Observatori i
Kokinos, Rajoni
i Kumanovës**

Fushë orizi në Koçan

Orizi i Koçanit

Liçeni i Gratçes, Koçan

Rajoni planifikues Lindor disponon potenciale të rëndësishme ekonomike të cilat bazohen në tokën pjellore, klimën e favorshme dhe traditën e zhvilluar bujqësore. Rajoni është veçanërisht i njohur për **prodhimin e orizit në fushat e Koçanit**, që përfaqëson një degë strategjike të rëndësishme për sigurinë ushqimore vendase dhe zhvillimin rajonal. Rajoni disponon edhe **kapacitete të rëndësishme industriale**, veçanërisht në industrinë ushqimore, prodhimin e tekstilit dhe industrinë e lehtë përpunuese, të cilat kanë një rol të rëndësishëm në ekonominë lokale dhe punësim.

Një mundësi e veçantë zhvillimi përfaqësohet nga **ujërat termale dhe minerale**, të pranishme në disa pjesë të rajonit, të cilat krijojnë kushte për zhvillimin e **turizmit shëndetësor, banjave (Ilixhave) dhe rekreacion**. Përmes shfrytëzimit të tyre të qëndrueshëm mund të nxitet rritja ekonomike, të tërhiqen investime dhe të rritet oferta turistike, pa cenuar ekuilibrin natyror. Me një qasje të integruar dhe menaxhim të planifikuar të burimeve natyrore dhe ekonomike, Rajoni planifikues Lindor mund të zhvillohet si një **hapësirë ekonomike dinamike dhe ekologjike të qëndrueshme**, e cila kontribuon ndjeshëm në zhvillimin e shtetit.

Rajoni planifikues Juglindor dallohet për **kushtet e favorshme klimatike, lartësinë e ulët mbidetare dhe pozicionin e rëndësishëm rrugor** në raport me shtetet fqinje. Klima e ngrohtë dhe sezoni i gjatë i vegjetacionit mundësojnë prodhim intensiv bujqësor, veçanërisht të **kulturave të herëhershme (serrave) dhe vreshtarisë, si dhe pemëve mesdhetare** (fik, shegë, kivi, ullinj etj.), me një orientim të theksuar drejt eksportit. Vendkalimet kufitare dhe korridoret e transportit e lidhin rajonin me hapësirën më të gjerë ballkanike dhe nxisin zhvillimin e tregtisë.

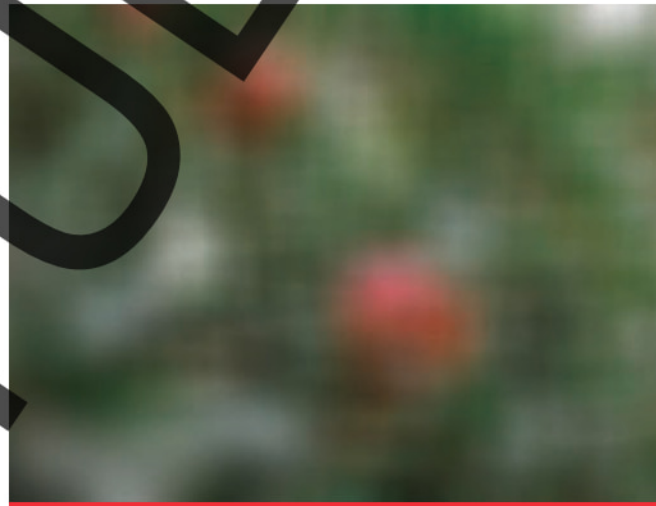
Rajoni planifikues Juglindor ka gjithashtu mundësi për shfrytëzimin e **burimeve të rinovueshme të energjisë**, veçanërisht të energjisë diellore, si dhe për zbatimin e praktikave ekologjike në bujqësi dhe efikasitetin e energjisë në industri. Këto aktivitete kontribuojnë në mbrojtjen e burimeve natyrore dhe përmirësimin e cilësisë së jetës së popullsisë. Pasuria e burimeve termominerale edhe në këtë rajon planifikues mundëson zhvillimin e **turizmit rekreativ, banjave (Ilixhave)**. Po ashtu, këtu ndodhet edhe Liqeni i Dojranit, si një burim i rëndësishëm natyror dhe turistik, mbrojtja e të cilit është e një rëndësie kyçe për ruajtjen e biodiversitetit dhe ekosistemit ujor. Me integrimin e bujqësisë, industrisë, turizmit dhe energjisë së gjelbër, Rajoni planifikues Juglindor ka një potencial të fortë për t'u zhvilluar si një **rajon i qëndrueshëm, konkurrues dhe ekonomikisht i stabilizuar**, i cili kontribuon ndjeshëm në zhvillimin e përgjithshëm të shtetit.

Rajoni planifikues i Vardarit ka rëndësi qendrore në shtet për shkak të **pozitës gjeografike, strategjike dhe lidhshmërisë përgjatë lumit Vardar**, i cili përfaqëson një aks natyror dhe rrugor të Republikës së Maqedonisë së Veriut. Në këtë rajon **bujqësia, vreshtaria, prodhimi i verës dhe industria ushqimore** zënë një vend të rëndësishëm, ndërsa kushtet natyrore në Povardarie (Luginën e Vardarit) krijojnë një bazë të qëndrueshme për zhvillimin e tyre. Kushtet klimatike e veçojnë qartë rajonin si të orientuar drejt bujqësisë. Zona e Tikveshit përfaqëson qendrën e vreshtarisë dhe prodhimit të verës në Maqedoninë e Veriut, ku tradita kombinohet me teknologjitë moderne për të krijuar verëra me cilësi të jashtëzakonshme dhe karakter të njohur.

Infrastruktura e favorshme rrugore rrit më tej mundësinë për shkëmbim tregtar dhe tërheqjen e investimeve.

Specat e njohur të Strumicës

Shegat

Vreshta në Kavadar

Pellagonia

Rajoni planifikues i Pellagonisë dallohet me sipërfaqe të mëdha fushore dhe me kushtet më të favorshme për **bujqësi intensive**. Prodhimi i **dritërave, blegtorisë** dhe prania e **kapaciteteve energjetike** formojnë **bazën ekonomike** të rajonit. Rajoni ka rëndësi të madhe për stabilitetin ushqimor të shtetit, por kërkon zbatimin e **masave bashkëkohore agroteknike dhe shfrytëzimin racional të burimeve**.

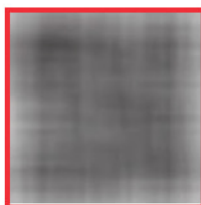
Për këtë rajon planifikues veçanërisht i rëndësishëm është prodhimi i duhanit, i cili për një kohë të gjatë përfaqëson një produkt strategjik bujqësor dhe ka një rol të rëndësishëm ekonomik në nivel lokal dhe kombëtar.

Rajoni i Pellagonisë nuk është i rëndësishëm vetëm për bujqësinë, por edhe për **burimet e tij minerale**, veçanërisht **thëngjillin (linjitin)**, i cili jep një potencial të rëndësishëm energjetik për rajonin dhe shtetin. Me zbatimin e teknologjive moderne dhe standardeve ekologjike, mund të garantohet që shfrytëzimi i këtij burimi të jetë **i qëndrueshëm dhe afatgjatë**, pa ndikim serioz në mjedisin jetësor.

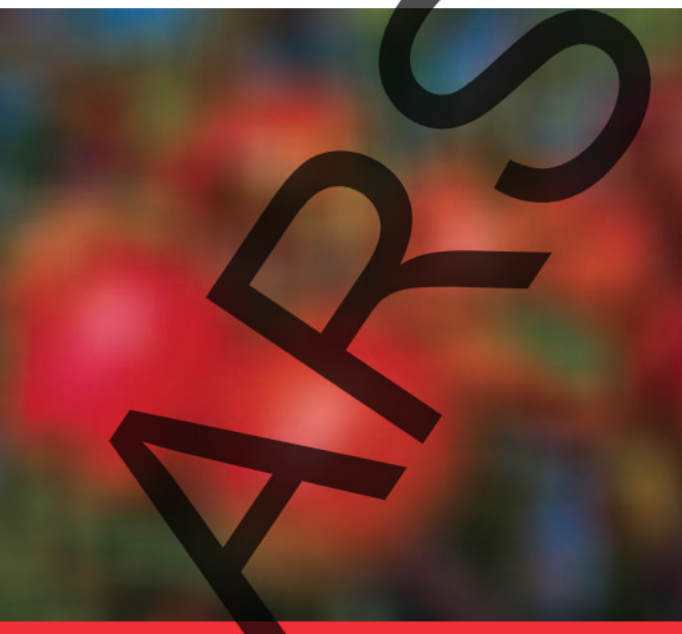
Vargje duhani në rajonin e Prilepit

Rajoni planifikues Jugperëndimor disponon burime natyrore jashtëzakonisht të vlefshme, ndër të cilat veçohen **Liqeni i Ohrit dhe ai i Prespës**, si dhe **zonat malore**. Këto veçori krijojnë kushte për zhvillimin e **turizmit**, si për shembull atij **fetar**, i cili përfaqëson një nga veprimtaritë më të rëndësishme ekonomike në rajon. Përveç aktiviteteve turistike, janë të përfaqësuara edhe **bujqësia**, veçanërisht **pemëtaria** në Prespë dhe **pylltaria**, të cilat mund të zhvillohen duke respektuar parimet e zhvillimit të qëndrueshëm dhe **shfrytëzimit të qëndrueshëm të natyrës**. Përmes një planifikimi të kujdesshëm dhe shfrytëzimit racional të burimeve, rajoni mund të forcojë vlerën e tij unike natyrore dhe kulturore, duke kontribuar në të njëjtën kohë drejt **zhvillimit të qëndrueshëm ekonomik të të gjithë shtetit**.

Molla e Prespës

**Parku Kombëtar
i Mavrovës**

Rajoni planifikues i Pollogut ndodhet në pjesën veriperëndimore të shtetit dhe është i njohur për bukuritë e tij malore dhe burimet e pasura natyrore. Rajoni ka potencial të rëndësishëm në **bujqësi dhe blegtori**, veçanërisht në prodhimin e produkteve të qumështit, perimeve dhe kulturave tradicionale, të cilat mbështesin ekonominë lokale dhe krijojnë mundësi për zhvillimin e industrisë përpunuese.

Rajoni i Pollogut ka potencial të madh edhe në **turizëm**, me masivet malore dhe qendrat dimërore, si dhe Parqet Kombëtare që tërheqin vizitorë. Zhvillimi i qëndrueshëm mundësohet përmes praktikave ekologjike, **mbrojtjes së pyjeve dhe burimeve natyrore**, si dhe zhvillimit të ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme që shfrytëzojnë lëndë të para lokale, duke krijuar vlerë të shtuar ekonomike pa ndikime negative për mjedisin. Në këtë mënyrë krijohen mundësi për një ekonomi të qëndrueshme, ruajtje të mjedisit kulturor dhe natyror, si dhe përmirësim të standardit të jetesës për popullsinë lokale.

Mali Sharr

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Cilat janë aktivitetet kryesore ekonomike në rajonin e Shkupit?
2. Cilat degë industriale janë më të zhvilluara në rajonin Verilindor?
3. Pse Fusha e Koçanit është e rëndësishme për bujqësinë e Maqedonisë së Veriut?
4. Si mund të shfrytëzohen ujërat termale dhe minerale për zhvillim të qëndrueshëm?
5. Cilat janë potencialet kryesore ekonomike të rajonit të Vardarit?
6. Pse Pellagonia është një rajon i rëndësishëm agroekonomik?
7. Cilat burime natyrore dhe turistike e bëjnë rajonin (Jugperëndimor) tërheqës?
8. Cilat masa mund të sigurojnë zhvillim të qëndrueshëm në rajonin e Pollogut?

Shkruani disa fjali për çdo rajon planifikues që keni vizituar! Përshtuajeni dhe shkruani mbresat tuaja pozitive dhe negative! Jepni një përfundim me idetë tuaja për zhvillimin e qëndrueshëm!

LITERATURA E PËRDORUR

Атлас на светот. (n.d.). Просветно дело.

Биро за развој на образованието. (n.d.). *Наставна програма по географија за II година средно образование.*

Василевски, Д. (1995). *Географија на Република Македонија*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Природно-математички факултет.

Василевски, Д., Маркоски, Б., Панов, Н., Димитров, Н. В., & Павловски, Ѓ. (2001). *Национална географија: Учебник за втора година реформирано гимназиско образование*. Скопје.

Државен завод за статистика на Република Северна Македонија. (2021). *Статистички атлас: Попис 2021*. Државен завод за статистика.

Државен завод за статистика на Република Северна Македонија. (2024). *Статистички годишник на Република Северна Македонија 2024*. Државен завод за статистика.

Државен завод за статистика на Република Северна Македонија. (2025). *Регионите во Република Северна Македонија 2025*. Државен завод за статистика.

Државен завод за статистика на Република Северна Македонија. (2025). *Статистички годишник на Република Северна Македонија 2025*. Државен завод за статистика.

Закон за средното образование. (n.d.). *Службен весник на Република Северна Македонија*.

Милевски, И. (2008). *Физичка географија на Република Македонија*. Скопје.

Министерство за животна средина и просторно планирање. (2004). *Просторен план на Република Македонија*. Министерство за животна средина и просторно планирање.

Министерство за образование и наука. (2007). *Национална географија*. Министерство за образование и наука.

Панов, М. (1976). *Географија на СР Македонија: Природни карактеристики*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Панов, М. (1978). *Географија на СР Македонија: Општествено-економски карактеристики*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Стојмилов, А. (2005). *Физичка географија на Република Македонија*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Природно-математички факултет.

Стојмилов, А. (2006). *Регионална географија на Република Македонија*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Природно-математички факултет.

Стојмилов, А. (2011). *Географија на Република Македонија*. Универзитет за туризам и менаџмент.

Стојмилов, А., & Апостоловска Тошевска, Б. (2022). *Социо-економска географија на Република Северна Македонија* (3. изд.). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Природно-математички факултет.

Шкариќ, О. (2009). *Демографија на Република Македонија*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Agnew, J. (2018). *Globalization and sovereignty*. Rowman & Littlefield.

Blij, H. J. de, Muller, P. O., & Nijman, J. (2017). *Geography: Realms, regions and concepts*. Wiley.

Bradshaw, M. (2021). *Contemporary world regional geography*. McGraw-Hill Education.

Castells, M. (2010). *The rise of the network society (2nd ed.)*. Wiley-Blackwell.

Collins. (n.d.). *Collins world atlas*. HarperCollins.

European Commission. (2024). *Ninth report on economic, social and territorial cohesion*. Publications Office of the European Union.

Eurostat. (2024). *Regions in Europe: Statistical yearbook*. Publications Office of the European Union.

OECD. (2023). *Regional outlook: The longstanding geography of inequalities*. OECD Publishing.

OECD. (2024). *Regions and cities at a glance*. OECD Publishing.

Oxford atlas of the world. (n.d.). Oxford University Press.

Parker, G. (2020). *Geography of Europe*. Oxford University Press.

BURIMET NGA INTERNETI

Министерство за животна средина и просторно планирање. (n.d.). Природа. <https://www.moepp.gov.mk/mk-MK/informacii/priroda>

Управа за хидрометеоролошки работи. (n.d.). Управа за хидрометеоролошки работи. <https://uhmr.gov.mk/>

European Commission. (n.d.). Digital Economy and Society Index (DESI). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/>

European Commission. (n.d.). Digital Europe Programme. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>

European Commission. (n.d.). Regional and Urban Development (DG REGIO). https://ec.europa.eu/regional_policy/

European Commission. (n.d.). The European Green Deal. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

European Environment Agency. (n.d.). The European environment – State and outlook report. <https://www.eea.europa.eu/>

European Forest Fire Information System. (n.d.). EFFIS. <https://effis.jrc.ec.europa.eu/>

ESPON. (n.d.). Territorial development in Europe. <https://www.espon.eu/>

Eurostat. (n.d.). Regional statistics. <https://ec.europa.eu/eurostat>

National Geographic Society. (n.d.). Education resources. <https://education.nationalgeographic.org/>

OECD. (n.d.). Regional development policy papers. <https://www.oecd.org/regional/>

Rodrigue, J.-P. (2020). The geography of transport systems. <https://transportgeography.org/>

United Nations. (n.d.). Sustainable Development Goals. <https://www.un.org/>

United Nations Development Programme. (n.d.). Human Development Report. <https://hdr.undp.org/>

World Bank. (2024). World Development Indicators. <https://www.worldbank.org/>